

Греко-католицький теологічний факультет
Пряшівський університет в Пряшеві

Віктор Кічера

Греко-Католицька Церква в Чехословаччині як соціальна інституція
(1918-1939)

Пряшів-2016

Греко-католицький теологічний факультет
Пряшівський університет в Пряшеві

Віктор Кічера

Греко-католицька церква в Чехословаччині як соціальна інституція
(1918-1939)

Пряшів-2016

Prešovská univerzita v Prešove
Gréckokatolícka teologická fakulta

Viktor Kičera

Gréckokatolícka cirkev v Československu ako sociálna inštitúcia
(1918 – 1939)

Prešov 2016

Gréckokatolícka cirkev
v Československu ako
sociálna inštitúcia (1918 – 1939)

Viktor Kičera

RECENZENTI: *Mons. prof. ThDr. Peter Šturak, PhD.*
doc. PhDr. Jaroslav Coranič, PhD.
doc. ThDr. Peter Borza, PhD.

Монографія підготовлена
завдяки стажуванню в рамках NŠP SAIA, n. o.
Program je financovaný Ministerstvom školstva, vedy, výskumu
a športu SR.

© Viktor Kičera
© Gréckokatolícka teologická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove, 2016

ISBN 978-80-555-1645-5

На титулці: Владика Павло Гойдич і сирота. In: *Русское слово*, 1.
авг. 1937, год изд. XIV., ч. 25-26 (500), с. 3.

На останній сторінці владика Олександр Стойка і 400 бідних. 1932
р. In: *Литературна недѣля*, рочник II, 1942, с 143.

ВСТУП

У Католицькій Церкві 2016 р. папою Франциском оголошено роком *Божого милосердя*. В усі епохи, на всіх землях, існували й існують люди в певних потребах, котрі без допомоги інших самотійно вирішити свої проблеми не можуть. Церква здавна намагалася дбати за бідних, сиріт, вдів, людей похилого віку, намагаючись на практиці допомогти потребуючим. Проте *Соціальна наука Церкви* науково сформована лише в кін. ХІХ – в першій пол. ХХ ст., причиною появи якої послужили «багатообіцяючі» політичні ідеології лібералізму, соціалізму, комунізму та державний модернізм загалом. Саме тому в даному дослідженні варто спробувати *вивчити соціальні аспекти діяльності Церкви в межах державного організму Чехословаччини 1918-1939 рр. й спільне державно-церковне вирішення нагальних суспільних проблем.*

Хронологічні рамки дослідження обумовлюються фактичним формуванням адміністративних кордонів держави у 1918 р. та приєднанням Підкарпатської Русі, котра офіційно з'явилася в рамках Чехословаччини у 1919 р. Верхня межа – 1939 р. – встановлюється формальними змінами – припиненням існування Чехословаччини як державного утворення.

Географічні межі в рамках даного дослідження обумовлюються на перший погляд двома греко-католицькими єпархіями – Мукачівською та Пряшівською, але варто враховувати і греко-католиків Праги, де була створена парафія, яку організовував о. Василь Гопко, займаючись, в тому числі, й соціальною опікою вірників, і в першу чергу студентів вихідців з тодішнього Підкарпаття¹. Та й варто враховувати інші місцевості, де проживали греко-католики, але, безумовно, основою вивчення будуть канонічні території вищенаведених єпархій.

Останнім часом все більше історики намагаються використовувати *антропологічні та соціологічні концепції* у вивченні минулого. Адже, для прикладу, на теренах пост-соціалістичного/комуністичного суспільства минуло трохи більше чверть століття після появи свободи в інтелектуальному середовищі

¹ Тут розуміємо ширшу адміністративну територію ніж приводить у своємо дослідженні Петер Шворц яка поширюється і на Східну Словаччину, а не лише на Підкарпатську Русь. Див.: ŠVORC, P.: *Zakliata krajina (Podkarpatská Rus 1918 – 1946)*. Prešov : Universum, 1996, s. 4. ISBN 80-967001-6-2

науковців Центрально-Східної Європи, відбувається повільний/частковий відхід від «єдино правильного» матеріалістичного сприйняття світу, де не було місця *найвищому творінню на землі – звичайній людині*. З'являються подібні роботи, де в основі вивчення людина як суб'єкт історії, а не звичайний «гвинтик» чогось глобального².

Фактично початком соціальної історії як науки вважається французька «школа Анналів», котра досягає свого апогею з одним із найкращих її представників медієвістом Марком Блоком³. Найперше Марк Блок акцентує увагу на *історичності християнства – кожна людина від гріхопадіння і до Страшного суду здійснює на землі подорож і все це фіксується в часі, тобто в історії*⁴. Загалом історія як наука за цією концепцією пов'язана практичними вигодами, а вони виникають лише тоді, коли предметом вивчення історика є людина – *найвище творіння, а не війни, землі, території* тощо. Фактично слід притримуватися концептуального імперативу – вивчати необхідно людину в цілому.

Після епохи «єдино-правильного» матеріалістичного розуміння історії в межах колишнього СРСР у середовищі істориків з'являються антропологічні концепти розуміння історії. *СРСР довів, незважаючи на всю свою «соціалістичність», повсякденне життя пересічної людини залишалося вкрай жалюгідним*⁵. Більше того, держава намагалася ліквідувати Церкву, яка була своєрідним конкурентом в «ботротьбі» за соціальну нішу. А тому все більше

² Принаймні в українській історіографії останнім часом появляються дослідження з чітким антропологічним та соціологічним напращенням. Дет. див. : ЗАЯРНИЮК, А. : Соціальні аспекти статі в дискурсі греко-католицького духовенства Галичини другої половини XIX століття. In.: <http://old.lnu.edu.ua/Subdivisions/um/um4-5/Statti/2-ZAYARNIUK%20Andriy.htm> (27.03.16); МАСЛІЙЧУК, В.: Девіантна поведінка жінки на Слобожанщині у 80-х–90-х рр. XVIII ст. (за матеріалами повітових судів Харківського намісництва). In.: СОЦІУМ. Альманах соціальної історії, 2005, випуск 1, с. 197-215.; ШТЕРР, Д. : Релігійно-соціальні відносини між кліром і мирянами в Мукачівській греко-католицькій єпархії (1771-1949 рр.), на правах рукопису, автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України, ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2015, 22 с.

³ Не треба також відкидати, що на формування ідей соціальної історії великий вплив мали саме енцикліки Римських Пап на суспільну тематику ще з XIX ст., про що йтиметься нижче.

⁴ БЛОК, М. : Апологія истории или ремесло историка. Москва: Издательство «Наука», 1973., с. 7-8.

⁵ Див. наприкл.: БОНДАРЧУК, П. Релігійна свідомість віруючих УРСР (1940–1980-і роки): повсякденні прояви, трансформації., Київ: Інститут історії України НАН України, 2012, 322 с.; Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія / С. В. Кульчицький. Ed. В 2 ч., ч 1. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009., 445 с.; Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія / С. В. Кульчицький. Ed. в 2 ч., ч 2. К.: Інститут історії України НАН України, 2010, 382 с.; ШЛІХТА, Н. Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х - початок 1970-хрр. Харків : АКТА, 2011, 468 с.

істориків концептуально переорієнтовуються на соціально-антропологічні аспекти розуміння історичного процесу, бо іноді за численними фактами, цифрами, теоріями і навіть критикою радянського минулого не помітно «маленької» людини.

В даному нарисі здійснюється спроба на основі широкого різновиду джерел відтворити історію Греко-Католицької Церкви саме з позицій звичайних *повсякденних проблем*, що мали місце в міжвоєнній Чехословаччині на Пряшівщині та Підкарпатській Русі.

Головними документальними джерелами служитимуть документи архівів Словаччини – Архиепископський грекокатолицький архів в Пряшеві, Державний окресний архів в Пряшеві, Державний обласний архів в Кошицях; Державний архів Закарпатської області – в Україні. Базу вивчення становлять документи єпархіального діловодства та актові матеріали. Перші дозволяють зрозуміти внутрішньоєпархіальні механізми у здійсненні соціальної допомоги; актові ж матеріали допомагають встановити відносини між єпархіальними структурами та державними органами влади, їх взаємну координацію в питаннях соціальних виплат та опіки загалом.

Друга велика група джерел даного дослідження – греко-католицька періодика, котра розкриває/подає специфічний погляд саме на соціальні проблеми, які намагалися вирішувати єпархіальні органи управління в 20-30-х рр. XX ст. Звичайно, під греко-католицькою періодикою розуміємо не лише видання, що публікувалися єпархією, але й часописи, котрі редагували чи були причетні до їх видання священики і співробітники єпархіального управління. Основою вивчення стали часопис «Душпастир» – 1927-1933 р. спільний друкований орган Мукачівської та Пряшівської єпархій; денна періодика Пряшівської єпархії – «Русское слово» та газета «Свобода» Християнсько-народної партії – власником якої був о. Августин Волошин. Безумовно, використано й інші видання, котрі значно доповнюють матеріал. Частково існує інформація про соціальну діяльність єпархіальних правлінь, зокрема у інших виданнях: «Альманах товариства «Тверезость», «Благовестник», «Месяцеслов», «Молодая Русь», «Неделя», «Подкарпатська Русь» тощо. Варто використовувати джерелознавчу критику щодо періодичних видань враховуючи власника, біографію редакторів, концептуальну спрямованість часописів, цільову аудиторію тощо. Необхідно також порівнювати

достовірність інформації з іншими виданнями і джерелами. Наприклад, о. Олександра Ільницького, постійного редактора «Душпастиря», прийнято вважати людиною «проугорських» поглядів, а Феодора Ройковича редактора «Русского Слова» – пропагатором русинських ідей; власник газети «Свобода» Августин Волошин, безумовно, мав проукраїнські погляди і т. д. Враховуючи це, можна встановити чому автор доносить до читача ту чи іншу думку, отримуючи з тексту фактичний матеріал не спотворений ідеологією чи народною належністю.

Третю групу становлять *статистичні джерела*, які доповнюють існуючий архівний документальний матеріал та міжвоєнну періодику. Тут можна виділити три різновиди специфічних церковних джерел 1) *шематизми* – з яких отримуємо дані про духовенство і їх посади; 2) *звіти, статистичні інформації* гімназій, інтернатів та сиротинців, де знаходимо чисельний склад управителів та насельників; 3) *рахункові книги фондів* вдів і сиріт, священиків пенсіонерів, дітей сиріт священків – з яких зрозуміло про чисельність соціально-потребуючих в єпархіях та грошові виплати на їх користь.

Одними з найважливіших джерел вивчення заявленої проблеми є енцикліки пап, пастирські листи владик, праці духовенства тощо, так як церква в особі її ієрархів має не лише харитативну, але й навчальну функцію. Саме з навчальної функції церкви і зароджується *Соціальна доктрина Церкви*, з якої бере свій початок частково і соціальна історія. За визначенням Марка Блока, одного із засновників соціального напрямку в історії, енцикліки і пастирські листи відносяться до категорії джерел, створених з певною метою⁶. Тому критичний підхід до такого роду інформації має стати пріоритетним. Джерела пов'язані з людиною, бо без людини не виникають, але в той же час факти про людину найбільш складні⁷. Відтак, здійснюючи джерелознавчу критику необхідно враховувати акценти, які виходили з католицького віровчення у цих джерелах. Безумовно це так, але варто також наголосити про майже повну беззбройність історика, щодо таких імперативів як *любов та допомога ближньому*, що Церква успішно здійснює останні два тисячоліття, і що є первірено часом; на відміну від протилежних за суттю модерних політичних ідеологій XIX – поч. XX ст. з їх «свободою наживи» чи «класовою боротьбою»! Тим

⁶ БЛОК, М. Вказана праця, с. 36.

⁷ Там само, с. 40.

паче час показав їх недієздатність економічними кризами та понад 70-річною історією «соціалістичної» держави СРСР.

Загалом, такий різновид джерел, дозволить різносторонньо підійти до вивчення заявленої проблеми, застосовуючи компаративістські методи для перевірки достовірності фактичних даних в різних носіях інформації. Крім того, такий підхід дає можливість перевірити істинність самих джерел.

Отже, *соціальні концепти вивчення минулого* стають дедалі популярнішими в посттоталітарних суспільствах, де людина не відігравала важливої ролі, натомість перевага надавалася аморфному поняттю «колектив». А тому концепт соціального вчення Церкви варто застосувати для вивчення історії Греко-католицької Церкви. Для цього в наступних підрозділах варто детальніше зупинитися на тлі епохи та виникненні *Соціальної доктрини/науки Церкви* як цілого напрямку в діяльності Церкви загалом через пап, єпископів та священничу ієрархію.

I. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Соціальні аспекти діяльності Греко-Католицької Церкви в міжвоєнній Чехословаччині варто досліджувати на основі Соціальної доктрини Церкви, котра виникла в кін. XIX ст., остаточно сформувавшись в першій половині XX ст. Реалізація соціальної доктрини Греко-Католицької Церкви в Чехословаччині відбувалася на чотирьох рівнях, через: 1) енцикліки Пап; 2) пастирські листи владик Мукачівської та Пряшівської єпархій; 3) інтерпретацію *Соціального вчення Церкви* єпархіальним духовенством. Окремо також варто розглянути категоріальний апарат необхідний для дослідження.

1.1. Зародження соціальної доктрини Католицької Церкви і папа Пій XI.

Перш ніж перейти до співвідносин особи і держави необхідно з'ясувати бачення соціальної науки Католицької Церкви, без чого не можна вивчати соціальну історію Церкви загалом. Штефан Мордель пояснює *Соціальну науку Церкви* як науку, яка базується на соціальних основах Божого Об'явлення і тут таки наголошує на необхідності співпраці Церкви і світської влади, для побудови суспільства на основі Божого порядку, тобто розуміє як євангельські принципи⁸. У італійського професора Раймондо Сп'яцці знаходимо ширше тлумачення: «*Sociálna náuka Cirkvi nie je treťou cestou medzi liberálnym kapitalizmom a marxistickým kolektivismom a nie je ani možnou alternatívou pre iné riešenia, ktoré by boli v menej radikálnom protiklade; predstavuje samostatnú kategóriu. Nie je ani ideológiou, ale je to presné vyjadrenie pozornej úvahy o zložitých skutočnostiach ľudskej existencie v spoločnosti a v medzinárodnej spojitosti vo svetle viery a cirkevnej tradície*»⁹. Отже, сучасне розуміння Соціальної доктрини Церкви це фактичний контроль Церквою за дотриманням суспільної справедливості світської держави і участь у її забезпеченні. Якщо говорити про мікрорівень, то конкретне суспільство складається з окремих людей, а тому діяльність Церкви не можлива без любові і

⁸ MORDEL, S.: *Sociálna náuka Cirkvi. Propedeutika*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta, 2008, 232 s., s. 10.

⁹ SPIACCI, R. : *Sociálny kódex Cirkvi*. Trnava : Dobrá kniha, 2000, 234 s., s. 11.

філантропії до кожної особи, так як втрачається сенс існування людини заради ближнього¹⁰.

Вивчати соціальні аспекти Церкви міжвоєнної доби неможливо без історичного контексту і зокрема Папських послань на дану тематику. Безумовно, першим документом, котрий утвердив *Соціальний кодекс Церкви* у XX ст. стала енцикліка папи **Лева XIII** *Rerum novarum*, опублікована ще 15 травня 1891 р. У поясненні до енцикліки вказується, що це була перша реакція Папства на виклики індустріалізації, раціоналізму і секуляризації загалом; на спроби усунути Церкву з усіх сфер суспільного життя, і як наслідок поширення бідності, безробіття, зростання пролетаріату, з якими Церква самотійно не могла зарадити, як і тогочасні держави¹¹. Проте чи не найбільше енциклік на соціальну проблематику з'являється у міжвоєнний період і належать Пію XI. Саме в першій енцикліці *Quadragesimo anno*, видану до 40-річчя *Rerum novarum* Лева XIII, критикується капіталізм, котрий призводить до масового збідніння, а також сильна держава, котра мала би навести лад в економіці, натомість протиставляється саме демократичний підхід і допомога бідним¹². Критика італійського фашизму як «деформованого капіталізму» міститься в енцикліці *Non Abbiamo Bisogno* до італійців від 29 червня 1931 р.¹³.

Необхідно згадати випадок Папи **Бенедикта XV**, котрий не вважав себе *модерністом*, але змушений реагувати на *виклики модерності*. Один із висловів Папи Бенедикта XV – «*нації не вмирають*» у проповіді-зверненні до воюючих сторін від 28 липня 1915 р. почали тлумачити по різному: 1) очільники національних держав вказували на визнання папою нації як вищого блага 2) націоналісти переконували, що сильні нації це основа держави 3) лідери національних рухів говорили – цей вислів, їх підтримка з боку Риму в боротьбі за визволення. Нікого з вищеперерахованих діячів/вождів не цікавив подальший зміст проповіді, а Папа насправді засуджував шовіністичний націоналізм як зло, через яке

¹⁰ Більш детально про мікрорівень соціальної діяльності Церкви та термінологію дет. Див.: GERKA, M.: *Sociálna služba v Cirkvi. Soľ zeme*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 2007, 107 s., s. 8 – 11.

¹¹ *Dokumenty sociálnej náuky Cirkvi*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2007, 597 s., s. 9 – 10.

¹² Ibid, 49 – 110.

¹³ Ibid, 113 – 139. У 1937 р. папа Пії XI створить трилогію енциклік, доповнивши попередні застереженнями проти нацизму та комунізму як таких, що порушують справедливе існування суспільства.

і почалася кровопролитна війна і вбивства людей та відповідні соціальні наслідки¹⁴.

Про позицію Церкви перед першою світовою війною щодо модернізму висловила, як уже згадувалося сучасна дослідниця Ліліана Гентош, наголосивши, що ще Пій Х обрав активну *антимодерністську позицію*. Існували модерністські напрямки відповідно до панівних ідеологій того часу: демократичний модернізм виступав за демократичне управління Церквою, а, наприклад, соціальний модернізм, виступав за душпастирство серед непривілейованих верств населення – селян і робітників тощо¹⁵. Загалом *Католицька Церква* болісно переживала поширення *модерністських ідей* – більшість модерністів (серед них, переважно, священики та ієромонахи) екскомунікували, а їх роботи внесено до індексу заборонених праць. Так, ще 2 липня 1907 р. видано декрет Святої Римської інквізиції *Lamentabili*, де засуджувалося 65 модерністських тез. 1 вересня 1910 р. Папа опублікував документ, за яким усі майбутні свячення доповнювалися присягою про засудження модернізму. Крайнім заходом Папи Пія Х у ті часи була екскомунікація, відлучення, зокрема й отця Альфреда Луазі¹⁶.

Окремо Ліліана Гентош зупиняється на *стосунках Понтифіків і керівництва Чехословацької держави*. У Чехословаччині визвольний рух характеризувався значною антиклерикальністю, яка мала виразний *антиватиканський характер*. Ця традиція йшла з ХІХ ст. від чеських будителів, які брали свої ідеї від Яна Гуса – вони наполягали на ворожості папства до чехів. Габсбурги довгий час намагалися використовувати Католицьку Церкву для германізації чехів і мадяризації словаків¹⁷. У 1918 р. в Празі було зруйновано пам'ятник Матері Божій і натомість покладено Яну Гусу, здійснювалася *секуляризація*, вводилися обов'язкові державні шлюби, згорталася релігійна освіта в школах, руйнували

¹⁴ ГЕНТОШ, Л. *Ватикан і виклики модерності. Східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт у Галичині*. Львів, ВНТЛ-КЛАСИКА, 2006., с. 97-98.

¹⁵ Не вдаючись до деталізації модерністських підходів, варто наголосити, що у Франції найвідоміший модерніст о. Альфред Луазі та його послідовники наполягали на поглибленому вивченні Старого і Нового Заповіту та їх оновленому трактуванні. Італійський модернізм започаткований о. Ромоло Муррі мав соціальне-політичне забарвлення, а на самого Муррі великий вплив здійснила енцикліка папи Лева XIII «*Rerum Novarum*». Філософський модернізм був направлений на альтернативний пошук нової концепції на протигагу неотомізму. Були також спроби пристосувати досягнення природничих наук до теології. Див.: ГЕНТОШ, Л.: Вказана праця, с. 32-44.

¹⁶ ГЕНТОШ, Л. Вказана праця, с. 65.

¹⁷ Там само, с. 169.

пам'ятники, знущалися зі священників. Чеські і словацькі священники об'єдналися в *Спілку католицького духовенства* («*Jednota katolíckého duchovenstva*») для впровадження національних мов у богослужіння, створення патріархату, вибір єпископа священниками, скасування целібату. Частково ці вимоги було виконано і на кафедрі в Нітрі, Спиші і Банській Бистриці призначені словаки. Згодом о. *Андрей Глінка* очолює *Словацьку народну партію*, яка стала впливовою силою. Але дипломатичні відносини між Римом і Чехословацькою державою розірвано весною 1925 р., через рішення уряду святкувати страту Яна Гуса. Відновлення стосунків між Церквою і державою відбулося після підписання *Modus vivendi* 1928 р. між Апостольським престолом і Чехословацьким урядом (кардинал П. Гаспарі та Е. Бенеш). Дослідниця підсумовує, що урядом не вдалося створити національну Церкву через швидку реакцію Ватикану із призначенням національної ієрархії в католицьких єпархіях, котрі мали великий вплив¹⁸. Таким чином, у 20-х рр. ХХ ст., аж до підписання *Modus Vivendi*, відносини між Католицькою Церквою і Чехословацькою державою були в піковій фазі конфлікту, наслідком чого стала тотальна секуляризація і відхід від християнської моральності на рівні владних обмежень.

Оскільки ціллю дослідження є людина чи то пак суспільство, треба більш чітко визначити, яка частина суспільства має бути основним об'єктом вивчення. Згідно енцикліки Пія ХІ *Quadragesimo anno* від 15 травня 1931 р. держава жодним чином не повинна діяти в інтересах суспільства як загального, а дбати про розвиток і процвітання кожної особи та родини, приватної ініціативи й саме останній принцип повинен стати основою відносин держава-особа, а не держава-суспільство. Тобто папа представляв протилежні ідеї до тих, які пропагували тодішні ідеології нацизму і комунізму маніпулюючи великими масами суспільства, не дбаючи насправді про добробут і розвиток окремої людини¹⁹.

Перш ніж приступити до безпосереднього вивчення певної проблеми необхідно поставити перед собою *основне завдання дослідження*. На думку Ентоні Гідденса, одного з найвідоміших соціологів на зламі другого тисячоліття, не потрібно розпочинати у нашому випадку із банального дослідження чи була Церква

¹⁸ ГЕНТОШ, Л. Вказана праця, с. 169-174.

¹⁹ *Dokumenty sociálnej náuky Cirkvi*. Trnava : Spolok sväteho Vojtecha, 2007, s. 59-64, 67.

соціальною інституцією і скільки вона мала дитячих будинків чи яку виділяла частину грошей на харчування бідним, бо це дослідити не важко, особливо при умові історичного дослідження, коли існують джерела. Та й частково ці питання уже розкриті словацькими вченими²⁰. Досліднику необхідно ставити перед собою більш складні питання – чому виникали виклики у модерному суспільстві міжвоєнного часу, які були інструменти Церкви в особі Пап і зокрема Пія XI та церковної ієрархії у вирішенні соціальних проблем (як вони працювали) і, врешті, до чого призводила така діяльність, які були її результати²¹. *Необхідно ставити питання не як все відбувалося у вигляді накопичення фактів, а саме чому відбувалося так, а не інакше.* Тобто, основним завданням дослідника має бути «чому» відбувалися ті чи інші події, адже їх вирішення дасть змогу відповісти на виклики в суспільстві і результати діяльності Церкви щодо викликів модерності²². Негативний чи позитивний результат діяльності дозволить зрозуміти чи дієвими були інструменти досягнення соціального блага.

Варто зупинитися також на теоретичних висновках сучасного соціологіста Мартіна Ліпсета, котрий намагається з'ясувати зв'язок соціальної сфери і політики. Вчений стверджує, що навіть після проблем війни, нацизму, фашизму та загалом проблем модернізму у післявоєнному світі бідніша частина суспільства значно радикальніша. Здійснивши соціологічні дослідження, Мартін Ліпсет приходить до теоретичних висновків, що бідніші верстви суспільства більш схильні до радикальних політичних поглядів, причому, парадоксально – неважливо чи це будуть політичні вподобання крайньо правого чи крайньо лівого спрямування: *«Социальная ситуация низших страт, особенно в более бедных странах с низкими уровнями образования,*

²⁰ CORANIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918 – 1939*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, 415 s. DANCÁK, P.: Sociálny rozmer pôsobenia blahoslaveného biskupa P. P. Gojdiča. In: *Blahoslavený biskup Pavol Peter Gojdič (1888 – 1960) v súradniciach času a doby*. Prešov 2007, s. 201 – 210.; ŠTURAK, P.: Blahoslavený biskup Pavol Peter Gojdič, OSBM a jeho činnosť v období rokov 1927 – 1960. In: *Blahoslavený biskup Pavol Peter Gojdič (1888 – 1960) v súradniciach času a doby*. Prešov 2007, s. 10 – 32.

²¹ ГИДДЕНС, Э. Социология. Москва: Едиториал УРСС, 2005., 632 с., с. 551.

²² Частково відповіді на поставлені загальнотеоретичні питання уже існують. Дет. див.: ГЕНТОШ, Л. Вказана праця, 456 с.; КИЧЕРА, В. Розвиток чи занепад еклезіального етосу ЧСВВ на Підкарпатській Русі? In: : *Науковий вісник Ужгородського університету : Серія історія*, 2011, Вип. 26, с. 26-38.; КИЧЕРА, В. : Конструирование василианами украинской национальной идентичности на Подкарпатской Руси (1919-1939 гг.). In: : *Государство-Религия-Церковь в России и за рубежом*, 2014, №4 [32], с. 184-207.

предрасполагает их представителей к тому, чтобы видеть политическую жизнь в чисто черных или белых тонах, т.е. в терминах добра и зла. Следовательно, при прочих равных условиях бедняки должны с большей вероятностью, чем другие страты, отдавать предпочтение экстремистским движениям, которые предлагают простые и быстрые решения любых общественных и социальных проблем, обладая при этом жестким мировоззрением»²³.

Таким чином, на теоретичному рівні доведено пряму залежність радикалізму нижчих верств суспільства від соціальних умов існування, освіти тощо. Тому саме робота із «соціальним дном», або принаймні створення значного заможного класу дозволяє мінімізувати поширення радикальних ідеологій в суспільстві. Тобто, на теоретичному рівні доведено, чим бідніше суспільство, менш освічене, тим більше воно схильне до радикальних ідеологій, починаючи від фашизму до комунізму, причому це підтверджується і після війни, Голокосту й інших катастроф ХХ ст. Як би там не було початок проблеми розпочинається саме із соціальної сфери – рівного доступу до освіти, яку у всі часи намагалася надавати християнська Церква, бідності, неповних сімей, безробіття тощо. Наприклад, питання рівності на думку Раймондо Сп'яцці є засадничими в соціальній доктрині Церкви, завданням стоїть: «...prekonať každú diskrimináciu sociálneho a kultúrneho rázu, zasadiť sa o vytvorenie spravodlivejšej spoločnosti, aby viac rešpektovala práva človeka...»²⁴, тобто подолати усі форми дискримінації. А тому превентивні соціальні заходи Церкви завжди мінімізують негативні наслідки екстремізму, котрі дуже часто беруться із проблем бідності, безробіття, доступу до освіти, які християнська церква намагалася вирішувати в міжвоєнному минулому. Та й одним із засадничих пунктів *Quadragesimo anno* Пія XI стала справедлива оплата праці, котра би мала вирішити проблеми бідності²⁵.

²³ ЛИПСЕТ, М. : Политический человек. Социальные основания политики. Москва: Мысль, 2016, с. 116-118. Тут треба відзначити, за твердженням Мартіна Липсета – можуть бути і винятки.

²⁴ SPIACCI, R. : *Sociálny kódex Cirkvi*. Trnava : Dobrá kniha, 2000, 234 s., s. 35.

²⁵ *Dokumenty sociálnej náuky Cirkvi*. Trnava : Spolok sväteho Vojtecha, 2007, 597 s., s. 76-80. В енцикліці Папа Пія XI наголошує на трьох складових справедливої плати за працю: 1) отримувати плату, щоб вистачало для нормального існування родини; 2) не вимагати високої платні від роботодавця, якщо це не можливо, так як це призведе до банкрутства останнього й загрожуватиме безробіттям для інших робітників; 3) не вимагати високої плати, так як це може скорочувати робочі місця, зважаючи на промисловий прогрес.

Якщо в дослідженні в основі соціально-історична проблематика, то в цьому контексті необхідно сформулювати і робочу гіпотезу такого дослідження²⁶. Ще в кінці XIX – на початку XX ст. у внутрішньокатолицькому середовищі з'явилися дві групи духовенства – консерватори та модерністи. Непрості часи міжвоєнного XX ст. призводили до значних соціальних проблем у суспільстві – бідності, безробіття, шкільної секуляризації тощо, на які практикуючим архиєреям і духовенству необхідно було адекватно, швидко й ефективно реагувати. Об'єктивні обставини часу змушували практикуючу ієрархію ставати модерністами у внутрішньокатолицькому середовищі, а тому робочою концепцією заявленого дослідження стане вплив Церкви на вирішення викликів модерного світу між світовими війнами у Чехословаччині та вивчення способів і результатів такої діяльності. Церква виступала активною інституцією у вирішенні соціальних негараздів суспільства через ієрархію – пап, єпископів, духовенство, займаючи максимально протилежну позицію щодо тогочасних держав з їх секуляризацією, безбожністю, гонкою озброєнь, не кажучи вже про модерні ідеології більшовим, фашизму чи нацизму з їх людиноневисницькими ідеями та соціальним популізмом.

Отже, при вивченні поставлених дослідницьких завдань необхідно враховувати Соціальну доктрину Церкви й остаточно її формування за Папи Пія XI, де чітко відбувається розмежування діяльності Церкви і держави у міжвоєнну добу. Адже саме міжвоєнні модерні часи призвели до спроб правителів окремих держав використовувати релігійні ритуали і навіть Церкву, чи частину її ієрархії, для певних земних політичних цілей. Саме соціальне спрямування Церкви науково сформоване в кін. XIX – першій пол. XX ст. стане базовим концептом для вивчення заявленої проблеми.

1.2. Соціальні ідеї Церкви у пастирських листах єпископів

Пастирський лист²⁷ – це основний інструмент у єпископському навчанні. У *Кодексі Канонів Східних Церков*

²⁶ ГИДЕНС Э. Вказана праця, с. 551-552.

²⁷ V listoch konferencií biskupov a partikulárných cirkví možno sledovať proces formovania a rozvoja sociálneho učenia Cirkvi na miestnej úrovni. Див.: Sociálne pastierske listy. In: *Slovník katolíckej sociálnej náuky* / Władysław Piwowarski a kolektív; [z polského originálu preložila Jana Moricová]. Trnava : Dobrá kniha, 1996. 214 s., s. 148. ISBN 80-7141-129-9.

вказано, що основними завданнями для владик є навчання, освячення і управління. Більше того, в *Кодексі* розтлумачується, що єпархіальний єпископ є не просто вчителем, а наставником «у питаннях віри, ...особисто виконувати місію проповідування»²⁸. А тому вивчення такого джерела є важливим, з огляду на спрямованість Церкви в особі єпископів щодо вирішення проблемних питань на власній канонічній території. Тобто в даному випадку цікавитиме функція єпископського навчання через пастирські послання.

Майже усі пастирські листи досліджуваного періоду знаходимо у часописі «*Душпастир*», що виходив із 1924 по 1939 рр. Аркадій Животко стверджує – виходив журнал із 1928 по 1938 рр. – це не відповідає дійсності²⁹. Його постійним редактором був о. Олександр Ільницький. Лише протягом семи років часопис залишався друкованим органом обидвох єпархій – Мукачівської та Пряшівської – із 1927 по 1933 рр. Мова пастирських листів на сторінках «*Душпастиря*» близька до народної, або ж руська, із значними вкрапленнями церковнослов'янських знаків, що потребує фахового висновку лінгвістів. Саме мова є важливою у пастирських листах, позаяк це є кодування інформації – і якомога простіший «код» для народу – тим краще настанови владик проникнуть у серця і душі вірників, що і ставилося у завдання самими єпископами.

В чому ж спільність пастирських листів? Призначалися вони для обидвох єпархій і підтримували їх завжди владика мукачівські та пряшівські. В досліджуваний період владиками були вікарій капітулярний Др. Микола Руссак, апостольський адміністратор Діонісій Наряді, апостольський адміністратор, з часом владика пряшівський – Павло Гойдич (ЧСВВ)³⁰ та єпископи мукачівські – Петро Гебей, із 1931 р. – вікарій, згодом владика Олександр Стойка. Об'єднує листи і те, що часто вони підтримувалися усіма католицькими архієреями чеських, словацьких і підкарпатських

²⁸ НЕДУНГАТТ, Дж.: *Путівник по Східному кодексу. Коментар до Кодексу Канонів Східних Церков*, т. І. Львів : Свічадо, 2008, с. 193.

²⁹ ЖИВОТКО, А.: *Історія української преси. Підкарпатська Русь – Карпатська Україна*. In: <http://westudents.com.ua/glavy/26365-pdkarpatska-rus-karpatska-ukrana.html> (13.02.2016).

³⁰ Деякі пастирські листи містяться в виданнях «Церковъ и Школа», «Распоряжения епархіального правительства въ Пряшевѣ» і ін. Частково пастирські листи Павла Гойдича, в тому числі використані в даному дослідженні, опубліковані колективом авторів на чолі з Яном Бірчаком. Дет. див.: BIRČAK, J. (ed.): *Slovo episkopa Gojdiča. Výber z publikovaného dedičstva blahoslaveného biskupa Pavla Gojdiča*. Prešov : Lana, 2004, 264 s.

земель. Майже кожен лист присвячений історичній події, але зміст його як правило виключно релігійно-соціальний.

4 серпня 1920 р. один з перших спільних листів єпископів католицьких до словаків засвідчує необхідність працювати, що закладено у самому вченні Церкви, бо у сучасних помилкових ідеологіях трудолюбивість не заохочується, а натомість поширюються ідеї швидкого вирішення проблем та навіть атеїзм. Тут же наводиться сумна статистика для Католицької церкви в Чехословаччині – 300 церков пограбовано, 500 статуй Діви Марії та Іоана Непомуцького повалено, 1513 шкіл залишилися без християнських наук і вчителів. Критикується ідея атеїстичної держави як шкідливої для суспільства, критика секуляризації. Держава намагається забирати маєтки від Церкви, але ці маєтки дарували люди на церковні потреби, а тому така секуляризація оцінюється в пастирському листі не як свобода з боку держави – а крадіжка. Тут же критикують і адміністративні обмеження, за якими Божественну Літургію можна буде проводити з дозволу держави наперед узгодивши за 24 години³¹.

У березні 1927 р. єпископське послання було реакцією на політичні суперечки і зростання ненависті серед народів, а також катастрофічні соціальні негаразди і бідність. Наголошується, що проблеми беруться від політичних суперечок і відходу від традиційного сприйняття Христа. Не мале значення мала саме соціальна тематика, проблеми державного модернізму і секуляризації, а тому встановлюється окреме свято Господа Ісуса Христа Царя³². Єпископи розтлумачують – царство, королівство чи республіка, то поняття земні – царі, королі і президенти *«то суть люди смертелны»*. Вказується, що Христа не можна ставити з ними на один рівень, але оскільки всі на землі смертні, то кращого виразу *«небесного Владаря»* важко знайти³³. Тому в пастирському листі пояснюється встановлення свята Христа Царя.

Владики в листі роз'яснюють для чого папа запроваджує таке свято – бо шириться велике безбожництво: на рівні держави, школи, в містах і селах, сім'ях, поширюються безбожні новини, книги, *«представленія, забавы и танцы. Як нынѣ убираются не*

³¹ Посланіє єпископівъ католическихъ къ Словакамъ. In: *Церковь и Школа. Официальный Органъ Епарх. Правит. Пряшевскаго*, годъ изданія III, 12-го сентября 1920, ч. 8, с. 59-64.

³² Пастирское посланіє духовенству и вѣрникамъ мукачевской, пряшевской и крижевацкой епархіи о Царствѣ Христовомъ. In: *Душпастьрь. Официальный органъ Греко- Католич. епархіи Мукачевской и Пряшевской*. рочник IV (1927), мартъ, число 3, с. 115-116.

³³ Там само, с. 117.

только неразуины дѣвчатка, но и матери, панѣи, панночки! ...Дьяволь то всепроводить, заряджуеъ и слушають его неразь и священнически жены, священнически доньки!»³⁴. Єпископи підкреслюють – суспільство намагається виключно нагромадити багатство, забуваючи про свої душі. Натомість усі повинні по Божій ласці виконувати ввірену їм владу – єпископи, священники, президент, царі і королі, «муж жену, родѣчи детей своихъ, настоятели учителя своихъ подданныхъ»³⁵. У посланні вказано, що Церква має наступні права щодо впливу на моральний стан суспільства: 1) навчання, коли це на рівні держави не виконується належним чином; 2) коригування господарського життя з позицій справедливого розподілу благ 3) коли в науці вказуються прямо неправильні речі, що суперечать церковному вченню, у випадку «заблужденія въ вѣрѣ»; 4) в художніх питаннях і задоволенні тілесних потреб, якщо вони не відповідають євангелічним принципам³⁶.

Христос Цар повинен володіти нашим розумом, вказують владики, волею, серцем як осередком духовності і тілом³⁷. Внутрішнє і зовнішнє життя має відповідати Христовим заповідям, показувати християнський приклад іншим, молитися, слухати християнське зерно, покладатися на Христа і щоденно працювати на його благо. Чоловік і жінка повинні любити один одного як Христос свою Церкву, виховувати дітей в християнському дусі, навчати їх для Бога; акцент робити на молоді, бо це майбутнє; кожний будинок має бути домашня церква, і радості і біди в «терпѣніяхъ» варто переживати разом з Христом³⁸. Окремо наголошується в посланні необхідність залишатися вірним своєму Царю, усі дівчата і жінки повинні пам'ятати про тимчасовість зовнішньої краси, а увагу з боку інших людей треба розцінювати як збещення: «ласкательства людей сего свѣта принимай якъ обесчещеніе твоего достоинства»³⁹. Нове свято Христа Царя повинно стати, як пишуть єпископи: «...голосный протестъ противъ дехристіанизаціи сего свѣта»⁴⁰.

³⁴ Пастырское посланіе духовенству и вѣрникам мукачевской, пряшевской и крижевацкой епархіи о Царствѣ Христовомъ. In: Душпастырь. Офіціальний органъ Греко- Каволич. епархіи Мукачевской и Пряшевской. рочник IV (1927), мартъ, число 3, с. 118-119.

³⁵ Там само, с. 119.

³⁶ Там само, с. 121.

³⁷ Там само, с. 121-122.

³⁸ Там само, с. 122-125.

³⁹ Там само, с. 125.

⁴⁰ Там само, с. 126.

Фактично цим листом владики Чехословаччини не лише відкрито протистояли світській владі у питаннях секуляризму, модернізму; але й намагалися навчити вірників не поклонятися світським чиновникам, а навпаки – вірити в Христа і євангельські цінності – зберігати родину.

У пастирському листі владики Петра Гебея за 1927 р. тема повністю присвячена соціальній проблемі алкоголізму і вживання спиртних напоїв на теренах Мукачівської єпархії. Вже сам факт існування такого пастирського листа засвідчує глибокі соціальні проблеми в бідному регіоні. Найперше в листі владики Петро наголошує на існуванні різних товариств тверезості перед світовою війною, що було дуже добре, так як великий ворог – «п'янство» вбиває тіло й душу. Схильність до спиртного призводить до того що майно селян переходить до лихварів. Успіхи такої діяльності помітні – люди в свята і неділю перестали ходити в корчми, але проблема п'янства залишалася на Верховині. Тому необхідно наставляти людей на шлях тверезості⁴¹.

У листопаді 1928 р.⁴² опубліковано пастирське послання до десятиріччя Чехословацької держави⁴³. Виділяються владиками три основні ідеї: 1) говориться про помилковість того, що держава не потребує Бога, з твердженням ніби її утворення пов'язано із суспільним договором. Держава, як вказано в листі, утворюється саме на зразок Церкви, де люди об'єднуються заради певної мети і сам факт необхідності єднання – божественний, а не земний⁴⁴; 2) завданням світського уряду є дбати про матеріальне життя людини, безпеку тощо, а не духовні потреби⁴⁵; 3) держава повноцінно забезпечити духовні потреби не може, хоч є спроби безбожництва переконати про спроможність самостійного виховання, а тому без Церкви кожна держава обійтися не зможе. Добро, «добродітель», визначено в посланні, як три важливі чесноти – любити Бога, служити Йому і любити ближнього. Другі «добродітели» не можуть

⁴¹ Возлюбленнымъ въ Христѣ соработникамъ моимъ, священникамъ и учителямъ епархіи Миръ и Благословеніе отъ Господа! Сохранимъ народъ нашъ отъ страшнаго небезпеченства алкоголізма! In: Душпастырь. Офіціальний органъ Греко- Католич. епархіи Мукачевской и Пряшевской, рочник IV (1927), септембрій, число 7, с. 363-369.

⁴² Наприкінці листа, перед підписами єпископів, стоїть дата 3 жовтня 1928 р.

⁴³ Отъ Епископа мукачевскаго и пряшевскаго. Архієпископы и Епископы Чсл. республики посылають высокопреподобному Духовенству и всѣмъ вѣрникамъ миръ и архієрейское благословеніе! Дорогіе въ Христѣ! In: Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской и Пряшевской, рочник V (1928), ноябрь, число 11, с. 250-260.

⁴⁴ Там само, с. 251-252.

⁴⁵ Там само, с. 252-253.

існувати, які б вони не були гарні й прекрасні. Імперативом є те, що кожна чеснота невіддільна від Бога. Боятися треба в першу чергу законів Божих, а не лише державних. Вказується владиками, що чим більше відхід від християнської моральності, тим більше гріхів. Церква допомагає державі із тисячі грішників зробити добрих і чесних громадян. Всі проблеми в державі виникають, вказується у посланні, бо люди відходять від Бога⁴⁶.

У березні 1929 р. вийшло друком послання до вірників про роль священника у спасінні⁴⁷. Говориться про Тайни, котрі може здійснювати лише священник, зокрема, очищення від гріхів під час хрещення і наставлення на боротьбу житейську⁴⁸. Духівник позбавляє від гріхів, а тому не треба забувати і про смерть. Коли перед смертю будеш лежати *«Ни лѣкарь, ни цела аптека съ своими дорогими медицинами не поможет. Даремно скрываешься за хребет лѣкаря. Даремный плачь, йойкъ твоихъ наиблизшихъ. ... Кто можетъ тя въ той страшной годинѣ подкрѣпити, успокоити и потѣшити? Никто иной, только тотъ слуга Божий, – священникъ...»*⁴⁹.

Цікаве підкреслення в пастирському листі майнового стану духовенства, яке, судячи із пастирського листа, жило, як і у попередні епохи – не вельми заможного. Питання священника має турбувати не єпископа і навіть не священника, а вірників в першу чергу. Потрібно молитися і допомагати священникові матеріально, бо як він може дбати про душі *«...если онъ самъ мусить орати, косити, якъ звычайный газда робити...»*⁵⁰. Не треба забувати: *«...така корова, которая цѣлый день плугъ тянетъ, не даетъ молока;...»*⁵¹. Три пункти для вірників, щоб дбали про священників: 1) не працював як газда; 2) *«чтобы матеріалны обстоятельства не примусѣли его чѣм скорѣе до Америки, або на другу фару утѣкати»*; 3) молоді люди повинні заохочуватися до священства, бо останніми роками на священників брешуть, і, пам'ятати: «если

⁴⁶ Отъ Епископа мукачевскаго и пряшевскаго. Архієпископы и Епископы Чсл. республики посылають высокопреподобному Духовенству и всѣмъ вѣрникамъ миръ и архіерейское благословеніе! Дорогие въ Христѣ! In: Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской и Пряшевской, рочник V (1928), ноябрь, число 11, с. 253-259.

⁴⁷ Архипастырское Посланіе Епископовъ Мукачевскаго и Пряшевскаго до вѣрниковъ своихъ. Возлюбленны наши Вѣрники! In: Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской и Пряшевской, рочник VI (1929), мартъ, число 3, с. 61-73.

⁴⁸ Там само, с. 62.

⁴⁹ Там само, с. 63.

⁵⁰ Там само, с. 71.

⁵¹ Там само, с. 72-73.

поразиться пастырь, разпадетъ стадо», «...за одними-двома такими крикунами, большевиками – цѣлое село пустится – однакъ не думайте, что на пропасть епископа, або священника, но лишь на вашу власну пропасть...»⁵². Тобто в листі порушується цілий комплекс соціальних проблем духовенства в умовах державного модернізму й секуляризації. Мало того, що на державному рівні священство підкреслювалося як непотрібне і щось застаріле – духовенство, як і вірники, залишалися традиційно досить бідними, позаяк існує заклик до вірників підтримувати своїх парохів.

Уже з 1931 р. зустрічаємо лист єпископів про засудження німецькомовних часописів, організованих окремими священиками як непослух, бо в них викладається зневага до «авториты церковной и подбуреніемъ къ непослушности»⁵³. Єпископи наголошують про заборону читання подібної літератури. Цим листом введено суспендування оо. Міхаеля Магерля, др. Адальберта Шанди та інших священиків Празької архієпархії, котрі були причетні до статей у журналах, що компрометують Церкву⁵⁴. Тобто лист засвідчує проникнення модернізму в середовище священства, причому таких ідей, котрі суперечать церковному віровченню. Це свого роду лист-застереження для інших священиків про необхідність дотримання церковних канонів та віровчення, а також демонстрація активної антимодерністської позиції.

У листопаді 1931 р. опубліковано апостольське послання (енцикліка) папи про економічну кризу, безробіття і з питання озброєння⁵⁵. Енцикліка Римського архієрея стосувалася Христа Царя як «Бога милосердія» та торкалася переважно кліру, патріархів, єпископів і загалом ординаріатів. Тут порушується питання безробіття, дитячого голоду, змагання між народами, призводить до гонки озброєнь. Тому треба дбати про найменших в Церкві⁵⁶. Єпископи слід за Папою закликають «пробудитися на

⁵² Архипастырское Послание Епископовъ Мукачевского и Пряшевского до вѣрниковъ своихъ. Возлюбленны наши Вѣрники! In: Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской и Пряшевской, рочник VI (1929), мартъ, число 3, с. 72.

⁵³ Отъ Епископовъ и иныхъ Ординарій Чешкословенской Республики : Высокопреподобному Клиру и благочестивымъ вѣрникамъ нашимъ миръ, здравіе и благословеніе отъ Господа съ архіерейскимъ нашимъ благословеніемъ! In: Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской и Пряшевской, рочник VIII (1931), октябрь, число 10, с. 231.

⁵⁴ Там само, с. 232-233.

⁵⁵ Апостольское Послание Папы Пія XI. Посвященно міровому хозяйственному кризису, безработницѣ и вопросу вооруженія. In: Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской и Пряшевской. рочник VIII (1931), новемберъ, число 11, с. 251.

⁵⁶ Там само, с. 252-255.

милосердіє»⁵⁷. Владики в посланні дають наступні розпорядження: 1) зачитати енцикліку священиками; 2) кожен священик в парафії має створити комісію і збирати гроші, одяг й інше, від багатих для бідних, а у випадку більшої катастрофи інформувати єпархію; 3) вільні гроші пересилати до єпархіальної каси, а про натуральні жертви окремо інформувати; 4) в єпархіях створюється «Центральна Комісія»; 5) священики щомісяця мають інформувати єпархію про виконану роботу в цьому руслі (здавали звіт)⁵⁸. Фактично відбувається перехід до соціального пастирства двома єпархіями саме після даної папської енцикліки.

Соціальні проблеми сім'ї, дітей, виховання порушуються в листі за 1933 р⁵⁹. «Въ борьбѣ растеть Церковь»⁶⁰. Порушуються питання цивільних шлюбів; вбивства плоду (аборт) і хворих, «что назвали эвтаназією»; усунення Церкви від шкільного виховання молоді. Церква з найдавніших часів навчала найбільш бідних читати і писати. У більшовицькій Росії від Церкви забрали шкільництво, а в нашому випадку, підкреслюють владика, держава би мала «...Церковь подпорovati въ выучиванію и воспитанію...»⁶¹. Єпископи закликають бути активними і в межах закону протестувати проти таких секуляризаційних законів для нормального морального і християнського виховання своїх дітей⁶².

Один із листів єпископів Чехословацької республіки за 1933 р. стосувався саме шкільних реформ так званої освітньої секуляризації, з чим не могла погодитися Церква і єпископи⁶³. Міністр, др. Іван Дерер видав закони, за якими шкільну освіту має контролювати виключно держава. Такі реформи усунули, на думку єпископів, Церкву від виховання і треба перешкоджати таким реформам, бо є небезпека за майбутнє цілого народу. Адже уже існують великі проблеми з падінням моралі в суспільстві.

⁵⁷ Там само, с. 255.

⁵⁸ Апостольское Послание Папы Пия XI. Посвященно мировому хозяйственному кризису, безработицѣ и вопросу вооруженія. In: Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской и Пряшевской. рочник VIII (1931), новемберъ, число 11, с. 255-256.

⁵⁹ Каѳ. епископы Словакии и Подкарпат. Руси поздравленіе и благословеніе отъ Господа посылають Впр. Духовенству и вѣмъ вѣрникамъ своимъ. Дороги Сыны и дочери в Христѣ! In: Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской и Пряшевской, рочник X (1933), мартъ-апрѣль, число 3-4, с. 91-96.

⁶⁰ Там само, с. 91.

⁶¹ Там само, с. 92-93.

⁶² Там само, с. 94-96.

⁶³ Послание Епископата Республики Чешскословенской о Дереровныхъ школьных. In: Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской и Пряшевской, рочник X (1933), январь-февраль, число 1-2, с. 22-28.

Наголошується владиками, що тут нема політики, це виключно боротьба за участь у християнському вихованні. Єпископи рішуче заявляють: 1) про необхідність релігійно-морального виховання, адже кожна людина має право на християнське виховання, як від батьків, так і в школах Словаччини та Підкарпатської Русі; 2) єпископи не можуть погодитися з таким станом справ і з погляду на конституційні права, де мова йде про захист меншин, а тим більше коли в державі більшість католики.

За час єпископа Павла Гойдича продовжується соціальна тематика листів. У Пряшівській єпархії існувало кілька офіційних видань, що публікували офіційні розпорядження єпископа та консисторії. В довоєнні часи – «Распоряженія єпархіального правительства въ Пряшевѣ»; в часи Другої світової війни та опісля – «Урядны вѣсти»⁶⁴. Пастирські листи публікувалися як латиницею так і кирилицею, але опубліковані кирилицею мали більш розширений зміст, займаючи більше сторінок тексту. За структурою, спільні єпископські послання розпочиналися із привітання та архієрейського благословення; далі викладалися історичне тло й проблема, котра порушується; наступним викладався аналіз тих проблем, котрі негативно впливали на суспільство і Церкву. Основна частина листа мала донести до вірників шляхи подолання усіх проблем, приводячи при цьому Священне писання, що потребує, безумовно, глибшого богословського аналізу. Єпископські послання для вірників Пряшівської єпархії розпочиналися як правило з наступних урочистих привітань: «Возлюбленны Вѣрники!», «Возлюбленные Хрістіане!», «Дорогіє Вѣрники!», «Дорогіє Братья!». З цього зрозуміло – адресатами виступали усі вірники єпархії. За структурою і змістовним наповненням вони мало чим відрізнялися від архіпастирських послань, котрі розраховувалися на ширше коло читачів у межах держави.

28-31 червня 1935 р. в рамках загальнодержавного конгресу греко- і римо-католицьких вірників ЧСР в Празі опубліковано спільне послання архієпископів та єпископів до вірників держави. Історична складова послання досить критична до празької влади, через церковну політику останньої. Тут порушуються загальні виклики модернізму через науку, вченість,

⁶⁴ Див для прикладу: *Урядны вѣсти Епархіального Правительства и Апостольской администрации епархії Мукачевской въ Прешове*. Годъ: 1941, января, 8 с.; *Распоряженія епархіального правительства въ Пряшевѣ*. Годъ 1936, число III, с. 24-33.

культуру, прогрес, гуманізм тощо. В соціальній площині йдеться про проблеми наживи і бідності, позашлюбного співжиття, подружньої невірності, сім'ї в цілому й виховання дітей⁶⁵. З листа зрозуміло, що надмірне захоплення секуляризаційними ідеями призводило до руйнування традиційної структури суспільства – сім'ї. Саме тому вивчення і розуміння соціальних проблем, порушених у посланнях, не можливе без історичного тла.

За 1936 р. існує «Обощеє пастырское посланіе архієпископовъ и епископов чсл. Республики», в якому порушується історична тематика – проблеми комунізму і все, що з ним пов'язано⁶⁶. Спільне послання підписало 15 архієпископів та єпископів, засуджуючи в ньому злочини комунізму як ідеології, приводячи приклад Іспанії. Зачіпається проблема ворожості через сучасні ідеології і, зокрема, комунізм, не лише між людьми, а й цілими державами. У листі робиться наголос – саме Церква є захисником найбідніших верств суспільства з давніх часів, а особливим захисником усіх працюючих і найбідніших соціальних прошарків був Папа Лев XIII. Найбільше застереження у листі для вірників полягає у соціальному популізмі комунізму – як наслідок відходу від християнських цінностей. Основним соціально-історичним закликом колективного послання – не дати «...извѣстися къ какойнибудь сполупрацъ съ безбожническим коммунизмомъ...»⁶⁷. Лист владики скомпоновано настільки вдало і доступно, в тому числі на історичних прикладах, що стає цілком зрозумілою пророче викриття соціальних обіцянок рівності і справедливості, які так ніколи і не настали.

У спільному архієпископському та єпископському листі за 6 жовтня 1937 р. порушуються питання християнської сім'ї, родини як основної складової патріархального суспільства і Церкви загалом. Фактично послання повністю приурочено наступним проблемам: сімейних розлучень, шкоди контрацепції, порушення подружньої вірності, позашлюбного співжиття, виховання молоді. Одне з гасел архієпископів і єпископів – «Кто уничтожает родину,

⁶⁵ Второе Архипастырское посланіе Греко- и Римо-католических Высоко Преосвященныхъ Архієпископовъ и епископовъ Ческословенской Республики поводомъ цѣлодержавнаго конгресса греко- и римо-католическихъ вѣрников ЧСР. отъ 28-31 іюня г. 1935. Въ Празѣ. In: *Распоряженія епархіального правительства въ Пряшевѣ*, годъ 1935, число (2.) II., с. 11-12.

⁶⁶ Обощеє пастырское посланіе архієпископовъ и епископов чсл. Республики о небеспеченствѣ безбожнаго коммунизма и обновленіи громадянскаго порядка. In: *Распоряженія епархіального правительства въ Пряшевѣ*, годъ 1936, число III, с. 24-33.

⁶⁷ Там само, с. 25-28.

уничтожает религию». Ці слова доступно пояснені в листі: Церква потребує священників, котрі будуть виховані в сім'ях з християнським цінностями, позаяк існує постійний попит на добрих пастирів⁶⁸. Загалом проблема знищення християнської сім'ї, котра є постійним ретранслятором релігійних цінностей у 30-х рр. XX ст. набирала загрозливого характеру, судячи із архіпастирських листів.

Таблиця 1.2.1. Соціально-історична тематика архіпастирських листів архієпископів та єпископів Чехословаччини за 1935-37 рр.

	Дата та рік	Авторство листа	Історична епоха	Соціальна тематика
1	28-31 червня 1935	Павло Гойдич, Олександр Стойка та 13 архиєреїв	Критика церковної політики ЧСР і модернізму	Нажива і бідність, позашлюбне співжиття, подружнтя невірність, сім'я і виховання дітей
2	1 жовтня 1936	Павло Гойдич, Олександр Стойка та 14 архиєреїв	Засуджуються злочини комунізму як ідеології; ворожість між державами	Захист найбідніших прошарків суспільства; застереження від комуністичного популізму
3	6 жовтня 1937	Павло Гойдич, Олександр Стойка та 13 архиєреїв	Проблеми патріархального суспільства; і загально християнські цінності родини	Сімейні розлучення, шкода контрацепції, порушення подружньої вірності, позашлюбне співжиття, виховання молоді

⁶⁸ Обобщее пастырское послание архієпископовъ и епископов чсл. Республики. In: *Распоряжения епархіального правительства въ Пряшевѣ*, годъ 1937, 10 декабря, с. 9-14.

Таким чином, пастирські послання за 1935-36 рр. також мали спільний характер – найбільше соціальних проблем порушувалося із питаннями сім'ї, шлюбу, виховання молоді тощо. Історична тематика полягала у засудженні єпископами модерністських ідей та особливо комунізму, котрий намагався займати споконвічну нішу Церкви в опіці над бідними. Не можна не помітити, що уже за першими трьома архіпастирськими листами засуджуються негативні сторони модернізму та популярні тогочасні ідеології, зокрема, комунізму, колективізм якого загрожував християнським родинним цінностям.

Загалом треба констатувати про складні часи у відносинах держави і Церкви до 1928 р. і актуальність у пастирських листах проблем державного модернізму. Проте вже у 30-х рр., після енцикліки Папи Пія XI, соціальна тематика спільних пастирських листів владик Чехословаччини стає пріоритетною.

1.3. Соціальні ідеї Церкви в інтерпретації о. Василя Гопка

О. Василь Гопко⁶⁹ походив з Пряшівської єпархії, проводячи значну частину свого раннього священничого життя на приході в Празі. Для підтримки парафії його стараннями було засновано «Общество Святого Василия Великого для поддержания гр. кат. прихода в Прагѣ», покровителями якої ставали владика Петро і Павло⁷⁰. Тут же існує звернення настоятеля приходу о. Василя Гопка до вірників Пряшівської та Мукачівської єпархії для

⁶⁹ Народився 21 квітня 1904 р. в с. Грабське (окрес Бардіїв). В лютому 1929 р. по закінченні священничої семінарії в Пряшеві висвячений владикою Павлом Гойдичем на священника, а з 1 березня призначений адміністратором парафії Покоштов і одночасно парохом греко-католицької громади в Празі. У 1934 р. офіційно призначений священником на зорганізований ним приход св. Климента в Празі. 1936 р. – монсенйор; 1937 – ассесор консултор. Із 1939 р. доктор теології на теологічному факультеті в Братиславі, 1940 – закінчує Карловий університет в Празі. 1941 р. – секретар пряшівського владика Павла Гойдича; 1943 професор пасторальної та моральної теології на Вищій школі теологічній в Пряшеві; з 1945 р. – шеф-редактор часопису «Благовісник». Січень 1947 р. помічний єпископ та генеральний вікарій Пряшівської єпархії. Із 1950 р. після т. зв. Пряшівського «собору» перебуває в домашньому ув'язненні, а в 1951 р. засуджений до 15 років, зі штрафом 20 000 к.ч. і конфіскацією майна. У 1964 р. внаслідок амністії виходить на свободу. 1968 р. прийняв участь у відновленні Греко-Католицької Церкви в Словаччині, отримавши право єпископських свячень. Помер в Пряшеві 23 липня 1976 р. Див.: BORZA, Peter: *Blahoslavený Vasil' Hopko prešovský pomocný biskup (1904 – 1976): vydané pri príležitosti 100. výročia narodenia blahoslaveného biskupa a mučeníka Vasiľa Hopka*. Prešov : Petra, 2003, s.7 – 8.; Dancák, F.: *Da vsi jedino budut. Aby vsetci jedno boli*. Presov : Nabozenske vydavateľstvo PETRA 2002, s. 7-17.

⁷⁰ За гр. кат. Церковь въ Прагѣ In: *Душпастьрь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской и Пряшевской*, роčník VIII (1931), янв.-февр., число 1-2, с. 13-15.

здійснення пожертв для внутрішнього впорядкування й оздоблення храму в Празі, так як треба і в столиці дбати за хворих, студентську молодь і греко-католиків загалом.

Не малу роль у своїх працях о. Василь Гопко приділяв вихованню молоді. На початку статті о. Василь задається питанням – чому окрім духовенства у вихідців з Пряшівщини та Підкарпатської Русі не існувало іншої інтелігенції. Зрідка можна було зустріти русина лікаря, адвоката чи інженера. Але останніми роками число студентів зростає, їх стає більше – адвокатів, інженерів та лікарів, проте атеїстичне середовище і велике місто є небезпечним для молоді людини, а тому при студентах повинен бути парох, який би для них став наставником у вірі, що би дозволяло зберігати любов до обряду, свого народу та краю⁷¹.

Проте чи не найбільшу увагу заслуговують серія нарисів о. Василя Гопка про соціальну роль Церкви, що публікувалися в церковній періодиці для Пряшівської та Мукачівської єпархій. Із 1932 р., зважаючи на катастрофічні соціальні проблеми, на сторінках єпархіальних видань «*Душпастир*» та «*Русское слово*» щомісяця публікується нарис «*Соціальна харита церкви*» авторства згадуваного вище о. Василя Гопка⁷². Уже на початку першого нарису о. Василь наголошує на необхідності вести мову про соціальну справедливість. Причому вказується на вирішення проблем окремих груп в суспільстві – робітників, селян, ремісників, торговців, жінок та інших. Також автор наголошує, що соціальні проблеми виникають через нерівномірний розподіл благ, безробіття, що призводить до бідності і навіть голоду.

Кожен нарис тематично стосувався певної соціальної проблеми з глибоким поясненням позиції Церкви. Так, 28 січня 1932 р. мова йде про «Соціальну хариту церкви» і пояснення енцикліки *Quadragesima anno*. В нарисі засуджується різкий розвиток техніки, бо люди залишаються без роботи; також тут же пояснюється перевиробництво, причиною якого був надмірний індивідуалізм, лібералізм, жага збагачення небагатьох, гордість, наслідком яких є сучасний кризовий стан і безробіття (тобто

⁷¹ ГОПКО, В. Воспитание юношества. In: *Душпастирь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской и Пряшевской*, рочник VIII (1931), апрѣль, число 4, с. 88-92.

⁷² ГОПКО, В. Соціальны вопросы Христіанская Харита. In: *Душпастирь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской и Пряшевской*, рочник IX (1932), январь-февраль, число 1-2, с. 15-20.

економічна криза 1929-33 рр. – Авт.)⁷³. Уже в третьому нарисі засуджується капіталізм, хоча не приватна власність як така, а лише його поглиблений варіант, примітивний матеріалізм, так як бідних стає багато, а багаті стають ще багатшими⁷⁴. Тобто матеріалістична, несправедлива сторона капіталізму засуджується, так як вона відкидає релігію і любов до ближнього, співпереживання один за одного, натомість жага збагачення, нерівний розподіл й індивідуалізм дуже негативно відображаються на соціально незахищених верствах; винайдення машин, заміна людської праці на машинну, призводить до безробіття. У першому ж нарисі вказується, що причиною виникнення соціалізму – є вади капіталізму.

19 лютого 1932 р. опубліковано черговий нарис авторства о. Гопка із серії про соціальну діяльність церкви, де засуджується комунізм, як популізм⁷⁵. Тут досить детально висвітлено одну з головних небезпек комунізму обіцянки швидкого вирішення соціальних проблем, що не могло не подобатися в умовах кризи, голоду і безробіття. Для більшості такі гасла ставали своєрідною мрією, утопією, а тому такі роз'яснення залишалися вкрай актуальними і необхідними. Цікаво, що в четвертому нарисі засуджується колективізм, солідаризм у формі класової боротьби – християнська ж Церква, навпаки, будує соціальну справедливість на любові⁷⁶.

Фактично комунізм націлював людей на конфронтацію, так звану «класову боротьбу», щоб бідні боролися з багатими, натомість Церква вказувала на першочергову необхідність взаємодопомоги, милосердя, допомоги ближньому, що є протилежними категоріями щодо конфронтації, котру пропонував комунізм як ідеологія. Комунізм руйнує церкви і забороняє їх діяльність, а тому є проти Церкви. Більше того, вказувалося, що приватна власність притаманна кожній людині, а перші християни роздавали бідним усе необхідне, а не забирали від людей, як то вказує ідеологія комунізму. Щодо комунізму, то найбільша

⁷³ ГОПКО, В. Соціальны вопросы Христіанская Харита. In: *Русское слово. Еженідельная народная газета*. Год изд. IX., 28 січня 1932 р., ч. 4 (354), с. 2-3.

⁷⁴ ГОПКО, В. Соціальны вопросы Христіанская Харита. In: *Русское слово. Еженідельная народная газета*. Год изд. IX., 5 лютого 1932 р., ч. 5 (355), с. 2-3.

⁷⁵ ГОПКО, В. Соціальны вопросы Христіанская Харита. In: *Русское слово. Еженідельная народная газета*. Год изд. IX., 19 лютого 1932 р., ч. 7 (357), с. 4.

⁷⁶ ГОПКО, В. Соціальны вопросы Христіанская Харита. In: *Русское слово. Еженідельная народная газета*. Год изд. IX., 26 лютого 1932 р., ч. 8 (358), с. 4.

небезпека для молоді, адже хто володіє молоддю, той володіє майбутнім, а тому необхідно боротися проти того, щоби такі ідеї проникали серед молодих людей, а такою рятівною організацією може стати «Орел»⁷⁷.

Далі о. Василь Гопко⁷⁸ розвиває поняття християнський солідаризм, за яким і ціна на товари, і зарплати робітників мають залишатися справедливими, але прерогатива віддається приватній власності над колективною, хоч засуджується надмірне збагачення також⁷⁹. Основою християнського солідаризму є соціальна справедливість і любов до ближнього. У нарисах говорилося про необхідність побудови соціальної справедливості у розподілі і оплаті праці, за які має дбати держава, а Церква повинна спільно з урядом справедливо розділити блага. Наприклад, говориться не буде нічого поганого якщо монахині будуть доглядати хворих – від цього лише виграють усі сторони⁸⁰. І в цьому дійсно не було нічого поганого, адже монашки виконають своє церковне призначення; хворі отримають кваліфіковану опіку, держава забезпечить ефективне лікування і догляд за недужими. Завершуються серії нарисів про соціальні питання тим, що усі харитативні питання можна вирішувати через Церкву, але необхідно усім допомагати один одному, так як священник не може сам дбати про бідних, треба щоби йому допомагали й інші, в цьому і заключається поняття Церкви⁸¹.

⁷⁷ ГОПКО, В. Соціальны вопросы Христiанска Харита. In: *Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархiи Мукачевской и Пряшевской*, рочник IX (1932), мартъ, число 3, с. 47-53.

⁷⁸ Треба сказати, що о. Василь Гопко на ділі показував приклад християнського солідаризму коли русини голодували на Верховині. У 1932 р. з Празької парафії надіслано 100 к.ч., з «Общества св. Василия Великого», яке він же очолював – 100 к.ч. та 50 к.ч. – з фонду хліба св. Антонія празької парафії. Тобто в цілому надсилали 250 к.ч., хоч вказувалося, що парафія в Празі не надто прибуткова. Див.: Пражскій гр.каѳ. приходъ утесеннымъ русинамъ. In: *Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархiи Мукачевской и Пряшевской*, рочник IX (1932), май, число 5, с. 139-140.

⁷⁹ ГОПКО, В. Соціальны вопросы Христiанская Харита. In: *Русское слово. Еженѣдельная народная газета*. Год изд. IX., 4 марта 1932 р., ч. 9 (359), с. 2-3.

⁸⁰ ГОПКО, В. Соціальны вопросы Христiанская Харита. In: *Русское слово. Еженѣдельная народная газета*. Год изд. IX., 11 марта 1932 р., ч. 10 (360), с. 2-3. Дет. див.: ГОПКО, В. Соціальны вопросы Христiанска Харита. In: *Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархiи Мукачевской и Пряшевской*, рочник IX (1932), мартъ, число 3, с. 47-53.

⁸¹ ГОПКО, В. Соціальны вопросы Христiанская Харита. In: *Русское слово. Еженѣдельная народная газета*. Год изд. IX., 25 марта 1932 р., ч. 12 (362), с. 3. Останній нарис о. Василя Гопка про необхідність організуватися усім заради централізованого вирішення соціальних питань при підтримці держави зніходився в квітневому номері «Душпастиря». Дет. див.: ГОПКО, В. Соціальны вопросы Христiанская Харита. In: *Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархiи Мукачевской и Пряшевской*, рочник IX (1932), апрілій, число 4, 96-101. В останньому нарисі підписується як Син Церкви, але швидше за все авторство належить о. Василеві Гопко.

Найцікавіше описує о. Василь в чому полягає різниця державних соціальних програм та християнської солідарності. Так, вказується, що державні соціальні механізми такі ж недосконалі як сама людина, позаяк уряд не знав напевно, хто потребує, а тому християнський солідаризм дуже потрібний, адже завжди буде група людей чи територія, котра не буде отримувати соціальну опіку. Християнський солідаризм необхідний на основі любові до ближнього. Соціальна солідарність заснована на християнстві, допомагатиме не лише матеріально бідним, але й духовно. На думку о. Василя Гопка головним елементом в структурі соціальної допомоги є парафіяльна організація, котра об'єднується в єпархіальну структуру, а єпархії стають частиною краєвих організацій харитативної структури. Краєві та земські структури об'єднуються в Загальнодержавний центр католицької харити в Празі. Проте о. Василь Гопко акцентує увагу саме на системі соціальної харити Церкви та її механізмі. Каже, що не лише священник, але й добрі вірники мають допомагати пароху шукати бідних і допомагати їм. Навіть якщо бідних в селі нема, то треба допомогти бідним із сусіднього села або відправити допомогу в єпархію, котра знайде застосування допомоги для бідних⁸².

Фактично ці нариси мали за мету презентувати в першу чергу парафіальному духовенству важливість соціальної пасторизації. Також вказувалася конкретна позиція Церкви в соціальному питанні, котре стало першочерговим з початку 30-х рр. XX ст.

Вже в другій половині 30-х років переважає антикомуністична риторика. О. Бачинський у статті «Вопрос християнського соціалізма» порушує питання взаємопереживання за ближнього, необхідність справедливої зарплати за формулою – ціна товару пропорційно має відповідати зарплаті. Тут же згадується про «лжесоціалізм», який би мав замінитися християнським соціалізмом за формулою «помагаємо комусь – спасаємо себе»⁸³. Порівнюється, що десь в світі перевиробництво, а в іншому місці люди голодують і це велика проблема. Негативно описується пограбування Церкви в модерні часи, а робітникам необхідно боротися за справедливість⁸⁴. Робітниче питання

⁸² ГОПКО, В. Соціальны вопросы Христіанская Харита. In: Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской и Пряшевской, рочник IX (1932), апрілій, число 4, 96-101.

⁸³ М., М., Б. Соціальный вопросъ въ дусѣ Христовомъ. In: Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской, рочник XV (1938), януарь-февруарь, число 1-2, с. 22-26.

⁸⁴ БАЧИНСКИЙ, А. К., о. Церковь и рабочий вопросъ. In: Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской, рочник XV (1938), мартъ-май, число 3-5, с. 49-52.

роз'яснюється таким чином, щоби заробіток пересічного робітника вистачав на достатнє життя його родини⁸⁵. Таким чином, із акцій в допомозі бідним, акцент переходить до антикомуністичної риторики й пояснення необхідності християнської взаємодопомоги.

Отже, саме після енцикліки *Quadragesima anno* остаточно сформовано соціальне вчення Церкви, котре єпископи, намагалися впроваджувати у власних єпархіях. Соціальну доктрину церкви для Мукачівської та Пряшівської єпархій досить вдало виклав о. Василь Гопко, що мало стати основою для парафіяльних священиків у власних проповідях для роз'яснення прихожанам і її реалізація на єпархіальних рівнях.

1.4. «*Dramatis personae*»⁸⁶ – основні категорії дослідження

Крім людини, як основного об'єкта у дослідженні заявленої проблеми вивчатимуться і відносини між державою і Церквою, а тому необхідно розглянути категорії, пов'язані з цими поняттями. У міжвоєнний період різкий відхід європейських держав від християнських цінностей призводив до катастроф ХХ ст., що не можна не помітити, вивчаючи пастирські листи владик цього періоду, про що вже йшлося вище. Тут варто послуговуватися визначеннями, котрі подає один з найвідоміших католицьких філософів ХХ ст. Шарль Журне. Зокрема, він оперує такими термінами як *божественна політика* в розумінні управління градом Божим⁸⁷. Окремо вчений виділяє поняття *християнська політика*, за якою намагаються управляти суспільством на Землі на основі християнської істини. До *сакральної політики* вчений філософ відносить першу, вкрай невдалу, спробу наслідувати християнську політику, ціллю якої було намагання створити світський град, державу, що конституційно складалася б із християн, але яка б переслідувала зовсім не євангелічні приписи, при цьому безпринципово використовуючи їх.

Саме, *сакральну політику*, Шарль Журне відносить до її поступового зникнення, разом із негативними заслугами, що

⁸⁵ БАЧИНСКИЙ, А. К., о. Энцикліка «*Rerum novarum*». In: Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской, рочник XV (1938), юній-августъ, число 6-8, с.108-111.

⁸⁶ З лат. «Дійові особи».

⁸⁷ ЖУРНЕ, Ш.: *Христианские требования в политике*. Киев: Дух и Литера, 1998, с. 256.

бралися для прикриття з Євангелія і порівнює з убогістю, такої політики, котра не має нічого спільного з Церквою, а вигадана людьми. Позаяк робота Шарля Журне створена у період війни – 1943 р., то можна припустити, що філософ акцентував увагу на примітивних культах особи чи то пак модерних ідеологіях, що призвели до масштабних катастроф, використовуючи релігійні практики для досягнення примітивних цілей, у вигляді антигуманних ідеологій. Саме *сакральна політика* автором полярно протиставляється *Божественній політиці*. У міжвоєнний період, слідуючи заявленій концепції відсутньою була саме *християнська політика*, натомість боротьба йшла між Божественною владою в особі Папи і сакралізацією мирських модерних переваг, у вигляді культу особи, на що вже тоді не погоджувався Шарль Журне. Тобто, Журне приходить до висновку, що у міжвоєнний період відбувався не просто відхід від християнського світогляду на європейському континенті, але й намагання використовувати Церкву, євангелічні цінності для реалізації власної антигуманної світської політики.

Згодом у 50-х рр. досить цікавий погляд розвиває неотоміст Жак Марітен на тему Церкви, людини і держави. Найперше вчений ставить перед собою питання, що таке Церква і що вона означає для невіруючого? Філософ доводить, що навіть невіруючі громадяни сприймають Церкву як групу людей, що мають певні духовні цінності. Тому, навіть якщо особа не вірить у духовні цінності, вона повинна принаймні поважати їх. Цю «повинність» усіма поважати церковні імперативи Жак Марітен виводить із природнього права на свободу об'єднань, а також «...*праву вільно верити в істину, признанню чьим-либо сознанием, – то есть самому основному и неотчуждаемому из всех человеческих прав*»⁸⁸. Фактично з висоти історії філософ неотоміст пояснює наслідки того – що саме відсутність відхід від вічних християнських цінностей з боку модерного світу, призвело до більшості катастроф ХХ ст., при цьому демократія і свобода, відповідно, залишалися порожніми словами. Дослідник доводить, що духовні імперативи відносяться до позачасових благ, котрі формують мораль усього людства, в той же час будь-які політичні блага є дочасними для

⁸⁸ МАРИТЕН, Ж. : *Человек и государство*. Москва: Идея-Пресс, 2000, с. 138-139. Одна з ранніх праць Жака Маритена написана 1922 р. має назву «Антимодернізм», де філософ аналізує виклики модерного світу перед Церквою. Дет. див. : MARITAIN J. *Antimoderne*. Paris: Editions de la revue des Jeunes, 1922., 268 с.

християнського суспільства⁸⁹. Нездарма модерні ідеології намагалися пристосувати столітні християнські цінності до недовговічних політичних конструктів ХХ ст.

У даному контексті не можна не згадати досить ґрунтовну працю колективу авторів з Українського католицького університету про Греко-Католицьку Церкву та український націоналістичний рух 1920-1930-х рр. У дослідженні досить обґрунтовано критикується *сакралізація політики*, котру намагалися впроваджувати українські націоналісти Галичини, використовуючи християнську обрядовість, проте, на жаль, автори тут же намагаються частково виправдати таку політику, вказуючи на те, що «...український інтегральний націоналізм не перетворився на політичну релігію настільки, як італійський фашизм чи німецький націонал-соціалізм»⁹⁰. Виникає питання – наскільки він не перетворився, чи все таки перетворився, але не зробив великих злочинів проти людства? Чи не встиг?!

Що ще більш прикро, так це те, що автори ближче до висновків намагаються «поєднувати непоєднуване», вводячи термін «християнський націоналізм» посилаючись на міжвоєнну пресу, оточення єпископа Івана Бучка і молодіжні організації тих часів⁹¹. За концепцією Жака Марітена світські утворення нації і народу абсолютно непоєднані з Церквою, хоч не виключається участь останньої у житті суспільства, але ніде нема поєднання світської політики та Церкви, а тому намагання ввести в науковий обіг поняття *християнський націоналізм* автоматично ототожнює його з «убогою» *сакральною політикою* Шарля Журне і робить таке поняття не більше ніж оксюмороном, в розумінні післявоєнної християнської філософії. Навіть абсолютно не переконує таке мало аргументоване твердження авторів, що «...немає жодних підстав ототожнювати ідею католицько-націоналістичного синтезу із клерикальним фашизмом, як це роблять деякі дослідники»⁹². Фактично автори концептуально наражаються на уже існуючу теорію ігнорування Церкви⁹³ – де держава починає переслідувати

⁸⁹ МАРИТЕН, Ж. : *Вказана праця*, 2000, с. 163.

⁹⁰ ЗАЙЦЕВ, О. – БЕГЕН, О. – СТЕФАНІВ, В. (eds.) : *Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український національний рух у Галичині (1920-30-ті роки)*. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2011, 384 с., іл., с. 229. Автори використовують термін *сакралізація політики* у розумінні Е Джентіле.

⁹¹ Там само, с. 334.

⁹² Там само, с. 345.

⁹³ Див.: МАРИТЕН, Ж. : *Вказана праця*, 2000, с.164-165.

Церкву, або ж уподібнюється їй і при цьому не визнає її, що частково можна було спостерігати навіть у бездержавних націоналістів у Галичині в 20-30-ті рр., якщо враховувати позицію митрополита Андрея Шептицького.

Тож чи не призведе гра в новітні (чи то постмодерні) терміни типу «християнського націоналізму» до подібних трактувань і перекручень, що в майбутньому може мати негативні наслідки, від яких цивілізована Європа давно відмовилася? Та й загалом відсутні в дослідженні вище цитованої колективної монографії серйозні докази того, наскільки митрополит Шептицький та його оточення симпатизували виключно українцям і поглядам владики Івана Бучка, хоч частина духовенства і вірників, слід визнати, безумовно, підтримували останнього. Більше того термін *християнський націоналізм* неможливий ще й з огляду на те, що Церква як живий організм побудована зверху вниз, а політична організація – знизу вгору. У випадку католицизму Папа є намісником Христа, а політики (у кращому випадку) є представниками народу⁹⁴. Жак Марітен, відомий послідовник школи неотомізму наголошує, що Церква «...является абсолютно универсальной сферой, простирающейся над всем миром – над политическим обществом, над любым политическим обществом»⁹⁵. Такі висновки впливають також із Соціальної доктрини Церкви, на основі навчання пап – держава має керувати суспільством, але послідовно відстоювала позицію, що будь-яка особа, група осіб чи партія не можуть диктувати свої умови решті суспільства⁹⁶. Що ж до категорії «християнський соціалізм», то це розуміємо як виключно аполітичне поняття допомоги усіма християнами бідним і потребуючим.

Після того як розтавлено акценти з історичним контекстом визначення модернізму і відносин на цьому фоні між Церквою, суспільством і державою, варто зупинитися на соціологічній складовій дослідження у версії Ентоні Гіденса. Хоч англійський соціолог Ентоні Гідденс подає розуміння релігії протилежне до нашого, тобто воно приблизно узгоджується з визначенням «невіруючого» Жака Марітена, більшість соціологічних категорій

⁹⁴ МАРИТЕН, Ж.: *Вказана праця*, с. 170-171. Таку побудову політичного конструкту варто сприймати як демокритичну. Але це маловірогідно у випадку націоналістичної ідеології де ідея нації підмінює ідею Бога. А тому рано чи пізно політика вступає у конфлікт з релігією, що доведено на теоретичному рівні.

⁹⁵ Там само, с. 140.

⁹⁶ Дет. див.: SPIACCI, R.: *Sociálny kódex Cirkvi*. Trnava: Dobra kniha, 2000, s. 108.

необхідних для вивчення заявленої проблеми варто взяти саме з його праць⁹⁷.

Однією з найважливіших категорій, а в період 20-30-х років, судячи з тогочасних джерел, досить масовою в Чехословаччині, є групи *бідних*⁹⁸. Бідність за сучасними визначеннями це наявність у людини так званого «*прожиткового мінімуму*». Для цього соціологи виділяють термін «абсолютна бідність». За іншим визначенням сюди відносяться люди, котрі не мають в достатній кількості їжі, житла і одягу⁹⁹. До потенційно бідняків, за сучасною соціологією належать: безробітні, працівники неповного робочого дня, пенсіонери, хворі, особи з обмеженими можливостями, діти, жінки, багатодітні/неповні сім'ї, навіть етнічні меншини¹⁰⁰. Тобто в загрозливі часи криз ці групи суспільства як правило опинялися за межею бідності. Причому важливо встановити причини бідності. В соціології є дві версії – «*вина жертви*» та «*вина системи*». При першому підході соціологи виділяють так звану «*культуру бідності*», за якою більшість потребуючих не намагаються реалізуватися в суспільстві і очікують соціальну та іншу допомогу. Другий підхід пов'язаний із структурним підходом, за яким на бідність впливають наступні фактори – гендер, етнічність, освіта, клас, вид заняття, що призводить до нерівномірного розподілу благ в суспільстві, а тому з'являються бідні¹⁰¹. Звичайно, що переносити сучасне розуміння бідності на попередні епохи не зовсім правильно, бо історія не має зворотної сили. Але саме у міжвоєнний час бідність була пов'язана швидше із системними проблемами – війнами, конфліктами, економічними кризами тощо. Поряд із бідністю близько пов'язана проблема *бездомності* – в соціології вважається крайньою формою відчуженості в суспільстві¹⁰².

Сучасний соціополітолог Мартін Ліпсет вказує на причини формування *радикалізму* в суспільстві і одна із них – бідність. Причому, як пише автор, «...секулярный реформистский

⁹⁷ Вчений наголошує, що релігія не являється набором моральних цінностей, а в цілому сприймає будь-яку релігію в секуляризованому розумінні як систему ритуалів і магії, котрі базуються на побожності чи страхі. Дет. див.: ГИДДЕНС Э. *Вказана праця.*, с. 462-463.

⁹⁸ Згідно Соціальної науки Церкви – це «*trvalý nedostatok materiálnych prostriedkov nevyhnutných na zabezpečenie životných potrieb, na základe ktorého sa jednotlivci, ako aj celé spoločenské skupiny, nachádzajú na úrovni existenčného minima alebo pod ňou*». Chudoba. In: *Slovník katolíckej sociálnej náuky*. Władysław Piwowarski a kol. [z polského originálu preložila Jana Moricová]. Trnava : Dobrá kniha, 1996, s. 41.

⁹⁹ ГИДДЕНС Э. *Вказана праця*, с. 276.

¹⁰⁰ Там само, с. 280.

¹⁰¹ Там само, с. 281-283.

¹⁰² Там само, с. 292.

градуализм может быть идеологией только относительно обеспеченного и зажиточного низшего класса»¹⁰³. Тобто сучасні дослідження засвідчують пряму можливість держави здійснювати секуляризаційну політику лише при умові заможного суспільства, але у випадку економічних негараздів бідні, незахищені верстви будуть апріорі радикалізуватися в різних політичних формах. Міжвоєнні часи були пов'язані з безробіттям, економічними негараздами і тому робота із такими верствами суспільства ставала пріоритетною.

Напрямку з бідністю пов'язана інша соціологічна категорія – безробіття¹⁰⁴. Апогеем безробіття у світі, в тому числі в Чехословаччині були саме 30-ті рр XX ст. Виділяють в сучасній соціології тимчасове і структурне безробіття¹⁰⁵. До даного періоду в більшості можна застосовувати категорію тотального безробіття, зважаючи на великі проблеми соціально-політичного характеру в тодішній Європі, котрі бралися частково і через відхід від християнських моральних цінностей. Але з іншого боку Папи захищали робітництво, зокрема в справедливій платні за виконану роботу. Принцип плати за роботу мав виходити не з того скільки вистачить робітнику, а скільки він насправді заробив – заслуговує за виконану роботу¹⁰⁶.

Чи не найбільш важливий елемент суспільства – це сім'я, яку варто розуміти як одну із Таїнств церкви. За соціальною доктриною стабільна сім'я є основою суспільства, хоча і піддається загрозі полігамії, розлучень і позашлюбного співжиття – саме через це має право бути захищена з боку суспільства¹⁰⁷. У соціології виділяють неповні сім'ї. Як правило жінки очолюють такі сім'ї і вони найбільш бідні, перебуваючи під постійною загрозою незахищеності. Проблема сучасного періоду, за Ентоні Гіденсом – зростання одиноких матерей, котрі так і не вступили в шлюб¹⁰⁸. Натомість початки безшлюбного, громадського співжиття масово з'являються в міжвоєнний період в Чехословаччині, – основна проблема відхід від традиційного в т. ч. церковного шлюбу

¹⁰³ ЛИПСЕТ, М. : *Вказана праця*, с. 68.

¹⁰⁴ Згідно Соціальної науки Церкви – це „hospodárska a spoločenská situácia, v ktorej určitá časť pracovníkov nemá zamestnanie“. Див.: *Nezamestnanosť* In: *Slovník katolíckej sociálnej náuky* / Władysław Piwowarski a kolektív; [z polského originálu preložila Jana Moricová]. Trnava : Dobrá kniha, 1996. 214 s., s. 100. ISBN 80-7141-129-9.

¹⁰⁵ ГИДДЕНС Э. *Вказана праця*, с. 360.

¹⁰⁶ SPIACCI, R. : *Sociálny kódex Cirkvi*. Trnava: Dobra kniha, 2000., s. 35.

¹⁰⁷ Там само, s. 75, 81.

¹⁰⁸ ГИДДЕНС Э. *Вказана праця*, с. 161-162.

й уникнення відповідальності сторонами, що неодноразово фіксується у пастирських листах владик. Іншою стороною шлюбу і сім'ї є *співжиття*, в основі якого є сімейні відносини без офіційного церковного чи то світського шлюбу¹⁰⁹. Навіть в сучасності, за дослідженнями соціологів, є пари, котрі в шлюбі більш стабільні ніж поза ним. Тобто, знову ж таки на теоретичному рівні доводиться міцність традиційних християнських шлюбів, на відміну від світського співжиття. Ще одна категорія вірників, що акцентується, зокрема й в пастирських листах владик Греко-Католицької Церкви, яка стосується неповних сімей – вдови і сироти, зокрема у нашому випадку священичі вдови і сироти, незахищеність яких у суспільстві досить висока.

Об'єктом вивчення є людина як найвище створіння на землі у широкому розумінні. Але в першу чергу ціллю вивчення стають ті соціальні групи, котрі не можуть самотійно впоратися із власними проблемами без допомоги інших людей. Однією з таких груп є *хворі*¹¹⁰. За визначенням сучасної соціології є кілька ознак, котрі характеризують людей з обмеженнями по здоров'ю – хворий не може персонально відповідати за свій стан, він отримує певні привілеї у суспільстві, а тому повинен працювати над відновленням свого здоров'я або часткової працездатності. Проблемою є уникання здоровою частиною суспільства таких людей, котрі мають хвороби, що можуть поширюватися. У християнстві ж існує імператив відвідати хворого, тобто допомогти йому¹¹¹.

Вивчаючи соціальні аспекти діяльності Церкви необхідно визначати цільову категорію суспільства, котра мала ставати об'єктом соціальної роботи з боку Церкви. Безумовно, до таких категорій належали перш за все неповні сім'ї (вдови, сироти), бідні, молодь, хворі, безробітні, бездомні тощо. Фактично Церква в усі епохи діяла на соціальне випередження, дбаючи про найбільш незахищені верстви суспільства, але через впливи модернізму і секуляризації у 20-30-х рр. ХХ ст. така діяльність була обмежена на державному рівні й потребує подальших студій у цій сфері. Велике значення мали єпархіальні інтернати, котрі надавали не лише житло і їжу, а й були засобом виховання, формуючим етапом

¹⁰⁹ ГИДДЕНС Э. Вказана праця, с. 171.

¹¹⁰ Там само, с. 146.

¹¹¹ МОНОМАХ, В.: Поучення. In. <http://litopys.org.ua/litop/lit27.htm> (19.03.2016).

соціалізації¹¹² молодих людей на засадах самоорганізованості і дисципліни та євангелічних принципів. Необхідність активної роботи з молодими людьми ставала ще більш актуальною для Церкви з поширенням *націоналізму*¹¹³, котрий переконував у вищості одного народу над іншим й став основою для італійського фашизму та німецького нацизму. З іншого боку, розповсюджувався *марксизм*¹¹⁴ із матеріалістичним сприйняттям світу та бездуховності, найгіршим проявом якого був радянський атеїстичний комунізм. В обидвох напрямках під великим питанням залишалася повага до ближнього, котра за визначенням Жака Марітена мала би бути в кожному демократичному суспільстві, навіть якщо воно складається не з християн. Все це абсолютно не узгоджувалося із перевагою/вищістю одного народу над іншим і класовою/атеїстичною боротьбою. Фактично йшла боротьба за майбутнє, адже, як вже зазначалось, хто володіє молодими людьми – володіє майбутнім.

Таким чином, категоріальною основою дослідження є повоєнна *неотомістична позиція науки* (в особі Шарля Журне, Жака Марітена та ін.) та *Соціальна наука Церкви*, що реалізувалася на рівні пап, єпископів і духовенства. У випадку *націоналізму*, котрий у різних формах був поширений у 20-30-х рр XX ст., то він негативно відображався на Церкві, розділяючи її – тобто необхідні зусилля для допомоги ближньому відходили на другий план у відношенні до основного закону Церкви – любові до ближнього, де пріоритет *національного* (чи то пак «*класова боротьба*») апіорі переписували любов до людей і людства в цілому. Це стосувалося і *соціалізму/комунізму* із «*класовою боротьбою*» – в католицькому середовищі вже тоді це сприймалося як примітивний популізм.

¹¹² «*Socializácia je cieľavedomým zámerným a vedome organizovaným pôsobením. ... Kresťanské cirkvi sú dôležitými faktormi socializácie a výchovy, a to nielen čo sa týka ich vlastných spoločností*». Socializácia-výchova. In: *Slovník katolíckej sociálnej náuky* / Władysław Piwowarski a kolektív; [z poľského originálu preložila Jana Moricová]. Trnava : Dobrá kniha, 1996. 214 s., s. 99. ISBN 80-7141-129-9.

¹¹³ Nacionalizmus spočíva v preceňovaní hodnôt vlastného národa na úkor iných národov. Див. Nacionalizmus. In: *Slovník katolíckej sociálnej náuky* / Władysław Piwowarski a kolektív; [z poľského originálu preložila Jana Moricová]. Trnava : Dobrá kniha, 1996. 214 s., s. 99. ISBN 80-7141-129-9.

¹¹⁴ «*...člověk musí nejprv vyrábět materiálně prostředky pro život, až potom se může zabývat uměním, náboženstvím, vědou, atd.*». Див.: Marxizmus. In: *Slovník katolíckej sociálnej náuky* / Władysław Piwowarski a kolektív; [z poľského originálu preložila Jana Moricová]. Trnava : Dobrá kniha, 1996. 214 s., s. 83. ISBN 80-7141-129-9.

II. СИРОТИНЦІ ТА ОПІКУНСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Надзвичайно важлива роль Церкви пов'язана із виховним процесом, через створення інтернатів та сиротинців та загалом роботою з молоддю. Завдяки такій діяльності Церква не лише допомагала бідним, надаючи можливість/шанс доброго виховання та освіти для здібних молодих людей з простих сімей, але й виховувала для Церкви власну ієрархію, а для держави добру інтелігенцію. Така діяльність на теренах Мукачівської та Пряшівської єпархій ставала актуальною, в першу чергу, через значну бідність регіону.

2.1. Бідність на теренах східних країв Чехословаччини і греко-католицьке духовенство

Як і кожна окраїна/пограниччя певної держави Пряшівщина та Підкарпатська Русь історично залишалися досить бідними господарськими регіонами із переважанням важкої сільськогосподарської праці та лісових промислів. Відомо, що 26 листопада 1919 р. парох в Любовцях о. Павел Руссак просить про диспензу (звільнення) від посту для своїх вірників, через їх велику бідність. Як аргумент він наводить факти про важкі роботи на землі та на лісових промислах, а деякі вірники взагалі наймаються до інших, щоб заробити на прожиття, не маючи власного господарства. А тому селяни дуже важко працюють і у великий піст (очевидно Різдвяний) просить від єпархіального правління звільнити вірників від посту в середу і п'ятницю, дозволивши вживати молочну їжу, а в інші дні – м'ясну; в наступні пости по п'ятницям дозволити споживати молочну їжу, а в інші дні – вживати м'ясо; в навечіря народження Христа – їсти молочне¹¹⁵. Сам факт існування такого прохання для мешканців Любовців засвідчує важку матеріальну скруту селян на Пряшівщині.

Матеріальне становище духовенства також змінювалося із утворенням Чехословацької держави. **Микола Руссак**¹¹⁶,

¹¹⁵ Archív gréckokatolíckeho arcibiskupstva v Prešove (ďalej AGAP), Bežná agenda, Spisy, rok. 1919, inv. č. 435, sign. 2296.

¹¹⁶ Микола Руссак народився 30 квітня 1878 р. в Сопковцях у родині священика. Навчався у корлівській гімназії в Прешові. 1896-1900 навчається в Будапештському університеті. 26 серпня 1900 р. як целебс отримує свячення й служить в Руській Новій Всі та Сайопетрі. З 1902 р. викладає Біблійні науки на Теологічному факультеті в Прешові. З 1906 р. асесор консисторії, а з

єпископський вікарій писав до уряду, що закон про відміну коблини і роковини¹¹⁷ призвів до великої бідності духовенства і півцеучителів, внаслідок чого ті самі змушені обробляти землі, не маючи змоги віддавати власних дітей до школи – це не є на користь Чехословацької держави. Про складне становище греко-католицького духовенства засвідчує лист міністра в справах Словаччини від 25 вересня 1920 р. до єпископського вікарія Миколая Русснака про те, що ліквідовані коблина і роковина не можуть бути відновлені владою президента республіки, а хіба замінені якимсь іншим законом, а саме питання відшкодування міністерство взяло до уваги для подальшого вирішення¹¹⁸. Згодом прийнято рішення про виплату грошового еквіваленту за ліквідовану коблину і роковину. А тому твердження деяких досліджень про повну ліквідацію коблини і роковини як своєрідної катастрофи не відповідає дійсності, хоч на початках і справді це призвело до скрути духівників. У 1921 р. взагалі велася активна переписка між міністерством та єпископським урядом про вирішення питання виплат за ліквідовану коблину і роковину, зокрема вирішувалися процедурні питання прийняття нового закону і заміни натуральної оплати від вірників на державне грошове фінансування¹¹⁹.

1910 р інспектор єпархіального шкільництва. З 1915 р. канонік. Протягом 1922-27 генеральний вікарій Пряшівської єпархії. 1931 р. претендент на єпископа Мукачівської єпархії. 1928 р. отримує титул прелата. 1932 р. владики Гойдич дозволів носити набедренник. 12 вересня 1935 р. професор Католицького теологічного факультету університету Коменського в Братиславі, згодом і декан факультету. 1948 р. від Папи Пія XII отримує титул апостольського протонотарія з правом носити мітру. Після Пряшівського собору 1950 р. був ув'язнений, помер 2 грудня 1954 р. Див.: CORANIČ, J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918 – 1939*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 54 – 67.

¹¹⁷ Про коблину і роковину пише Атанасій Пекар. Вказує, що то давня традиція давати на церкву один кобел збіжжя т. зв. коблина і один день в рік відробляти на користь церкви – роковина. Але часті непорозуміння між переважно бідними вірниками і духовенством призвели до запровадження у 1848 р. т. зв. конгруа – державного грошового утримання священика для належного виконання функцій душпастирства. Див. дет.: ПЕКАР, А., ЧСВВ. Нариси історії церкви Закарпаття, т. 1. Рим – Львів : Місіонер, 1997. (Єпархічне оформлення), с. 124-125.

¹¹⁸ Тут же від 6 жовтня 1920 р. повідомляється що на Підкарпатській Русі зважаючи на політичні соціальні та економічні причини закон призупиняють, але на Словаччині впроваджують. Причому в документі міністерства до єпископського вікаріату повідомляється, що будуть виплачуватися грошові еквіваленти натуральним, але до остаточного впровадження необхідно платити натуральну плату. Див.: AGAP, *Bežna agenda, Spisy, rok. 1920*, inv. č. 436, sign. 1414. *Žiadosť gr. kat. biskupstva o zrušenie zákona č. 290\1920 (o rokovine)*.

¹¹⁹ Зокрема існує справа в якій на адресу єпархіального правління направлено зразок нового закону, котрий мав вирішити проблему коблини і роковини. Тут же міститься лист до міністерства із особистим підписом єпископського вікарія Миколи Русснака про процедурні питання заміни натуральних оплат на грошові. Див.: AGAP, *Bežná agenda, Spisy, rok. 1921*, inv. č. 437, sign. 888.

У 1924 р. владика Мукачівської єпархії **Петро Гебей**¹²⁰ вніс до міністерства «Меморандум в справі плачення державної допомоги священикам, замість знесеної коблини». Закон про відшкодування вийшов 25 червня 1926 р., за яким кожен священик отримував державної допомоги (конгруа) – 9 000 к.ч.¹²¹ на рік. Крім того, священикам платили пенсію, а їх вдовам платили утримання, як і додаткову оплату за навчання дітей у школах¹²². Відомо, що уже в 1921 р. державою виплачувалися особисті пожитки учителям і священикам¹²³. Проте, наприклад, становище вдів священиків і канторів (півцєвчителів), котрі отримували невисоку допомогу з єпархіальних фондів – жили як правило бідно¹²⁴. Тому цими питаннями опікуються і наступні єпископи.

Своє архіпастирське служіння владика Пряшівської єпархії **Павло Гойдич (ЧСВВ)**, спочатку як апостольський адміністратор, а згодом єпископ, присвячує найуразливішим верствам суспільства¹²⁵. Працюючи в Пряшеві, а опісля як ієромонах Павло

¹²⁰ Петро Гебей народився 20 липня 1864 р. в с. Кальник (Березька жупа) в родині священика. Навчався в гімназії в Ужгороді, теологічні студії здобуває в Ужгороді та на Теологічному факультеті Будапештського університету. Висвячений 13 жовтня 1889 р., призначений префектом Ужгородської семінарії, та професором церковного права та церковної історії з 1892 р. катехит Ужгородської дівочої гімназії, а з 1906 р. – директор Ужгородського алуменія. Із 1912 р. – канонік та настоятель кафедрального храму в Ужгороді, а 1922 протоієрей, прелат (за іншими даними генеральний вікарій). У 1924 р. виіменований єпископом Мукачівським (хіротонія відбулася 2 серпня 1924 р. у Велеграді). Іналяція відбулася 31 серпня 1924 р. в кафедральному храмі в Ужгороді. Як єпископ багато старався для налагодження міжконфесійних відносин, міжнаціональних протиріч в середовищі духовенства, підтримував василіан у здійсненні харитативної діяльності в єпархії, дбав про матеріальне становище духовенства. Див.: *Петръ Гебей, Епископъ Мукачевскій*. In: *Душпастьрь. Урядовый и духовный органъ епархii Мукачевской и Пряшевской*, рочник VIII (1931), май, число 5, с. 113-119.; CORANIČ, J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918 – 1939*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 119 – 120.

¹²¹ Крони чехословацькі.

¹²² ПЕКАР, А., ЧСВВ. Нариси історії церкви Закарпаття, т. 1. Рим – Львів : Місіонер, 1997. (Єпархічне оформлення), с. 125.

¹²³ О. Йосиф Кізак, наприклад, додатково отримав від міністерства за період із 1 січня 1920 до 30 червня 1921 р. за дорожчання – 3288 к.ч. на рік; за 100% збільшення цін – 900 к.ч. на рік, термінову допомогу – 220 к.ч. місяць та місячну допомогу 240 к.ч. Див.: AGAP, *Bežná agenda, Spisy*, rok. 1920, inv. č. 436, sign. 880.

¹²⁴ Іоан Коротнок, охоронець єпархіальних фондів вказує, що вдова по Михайлу Михаличу, кантора кафедрального отримує 240 к.ч. річних як одноразову допомогу. Але через катастрофічне матеріальне становище пропонується їй виплатити 40 к.ч. допомоги з учебного фонду. Див.: AGAP, *Bežná agenda, Spisy*, rok. 1921, inv. č. 437, sign. 863.

¹²⁵ Про владика Павла Гойдича (ЧСВВ) опубліковано чимало наукової літератури, особливо на теренах сучасної Словацької Республіки. Дет. див.: BOHÁČ, V.: *Archijeratikón blahoslaveného biskupa Pavla Petra Gojdiča*. In: *Blahoslavený biskup Pavol Peter Gojdič (1888 – 1960) v súradniciach času a doby*. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Prešov, 2007, s. 139 – 149.; DANCÁK, P.: *Sociálny rozmer pôsobenia blahoslaveného biskupa P. P. Gojdiča*. In: *Blahoslavený biskup Pavol Peter Gojdič (1888 – 1960) v súradniciach času a doby*. Prešov, 2007, s. 201.; BIRČAK, J.: *Slovo episkopa Gojdiča*. In: *Výber z publikovaného dedičstva blahoslaveného biskupa Pavla Gojdiča*. Prešov: Lana, 2004, 264 s.; CORANIČ, J.: *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na*

в Мукачівському та Ужгородському монастирях, успішно займається з молоддю, був одним із перших реформованих ченців провінції св. Миколая ЧСВВ, котру проводили оо. Василіани з Галичини¹²⁶. Будучи добрим місіонером він проводив місії в Мукачівській та Пряшівській єпархії, розуміючи усі проблеми вірників. Про його соціальну діяльність згадує ієромонах ЧСВВ Маріан Поташ, який вказує, що про владу можна написати не одну велику книгу про його милосердя до ближніх. Інколи він роздавав особисті речі, як, наприклад, теплі штани жебраку чи особистий монаший габіт для о. Сергія Ковча, не кажучи, що кожної суботи розділяв від 200 до 300 к.ч. між бідними. Тому мусів мати добрих розпорядників фінансів, щоби не витратити всіх грошей з єпархіальних фондів¹²⁷.

Бідність вірників ввіреної владиці Павлу Гойдичу єпархії, змушувала останнього старатися про них усіма можливими способами. Архівні документи містять багато мікроісторичних випадків із життя, з яких зрозуміло про існування великої чисельності вірників, проживаючих за межею бідності. Подеколи бідність і мала кількість населення в селах призводили до того, що мусіли одружуватися родичі в другому поколінні. Але для цього необхідним був дозвіл з Риму. Саме через архівні справи Архіву Греко-Католицького Архиєпископства в Пряшеві (AGAP) довідуємося, що такі випадки були досить частими ще до початку

Slovensku. České Budějovice 2014, 526 s. ISBN 978-80-86074-30-6; SLODIČKA, A.: Švjaščenomučenik Pavol Gojdič (1888 – 1960), prešovský biskup, učiteľ katolíckej viery. In: *Blahoslavený biskup Pavol Peter Gojdič (1888 – 1960) v súradniciach času a doby*. Prešov, 2007, s. 77 – 95.; SLODIČKOVÁ, M.: Blahoslavený biskup a mučeník Pavol Gojdič (1888 – 1960) ako ochranca byzantskej liturgickej tradície. In: *Blahoslavený biskup Pavol Peter Gojdič (1888 – 1960) v súradniciach času a doby*. Prešov, 2007, s. 122 – 138.; ŠTURÁK, P.: Blahoslavený biskup Pavol Peter Gojdič, OSBM a jeho činnosť v období rokov 1927 – 1960. In: *Blahoslavený biskup Pavol Peter Gojdič (1888 – 1960) v súradniciach času a doby*. Prešov, 2007, s. 10 – 32.; ŠTURÁK, P.: *Pavol Peter Gojdič OSBM – prešovský gréckokatolícky biskup (1926 – 1960)*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta, 2013, 127 s.

¹²⁶ Реформа стосувалася лише монастирів, які знаходяться в Карпатському регіоні Чехословаччини. Маріяповчанський монастир (Угорщина) та Бісадський (Румунія) були залучені до реформи зі специфічними умовами. Сама ж реформа почала здійснюватися галицькими отцями-василіанами (Ієронімом Малицьким, Петром Буликом, Глібом Кінахом та Стефаном Решетиллом). Однією з умов реформи стало створення у 1921 р. у Мукачеві новіціату (школи для виховання чернечого юнацтва). Магістром майбутніх ченців призначили галичанина Гліба Кінаха. Надалі один за одним реформували кожен монастир: Ужгородський та Маріяповчанський (1923), Бісадський (1925), Малобережнський (1926-28), Імстичівський (1931), Боронявський (1938). Краснобрідський і Буківський монастирі – знищені у роки Першої світової війни і не реформувалися. Див: КІЧЕРА, В.: *Заснування і діяльність монастирів Чину святого Василія Великого на Закарпатті* (Автореферат дисертації). Ужгород, 2008, с. 13-14.

¹²⁷ POTAŠ, M.: *Dar Lásky. Spomienky na biskupa Pavla Gojdiča, OSBM*. Prešov, 1999, s. 109.

архиєрейського пастирства владики Павла (ЧСВВ)¹²⁸. Таким чином, духовенство, знаючи проблеми своїх вірників, намагалось вирішити їх в подібний спосіб. Такі випадки були не поодинокі¹²⁹. Причому, як правило завжди вони завершувалися позитивною відповіддю Апостольської столиці, принаймні негативних рішень не вдалося знайти¹³⁰. Отже, цілеспрямовано вся структура Церкви, нагадуючи добре злавлений «годинниковий механізм», була спрямована на вирішення соціальних проблем серед вірників Пряшівської єпархії, а також робилися превентивні заходи щодо конверсії греко-католиків в інші віросповідання.

Випадки одружень, в другому поколінні родства, через бідність, не поодинокі й в часи владцтва Павла Гойдича, тобто це була нормальна практика дозволів, котрі не були масовими, проте досить регулярними. Священик з Койшова Віктор Міхаліч 27 травня 1927 р. просить диспенсію, тобто звільнення, для свого матеріально бідного фарника від шлюбу, бо його жінка Зузанна Закушній померла, а по шлюбі залишилося троє маленьких дітей. Він заручив собі її сестру Єлизавету. Тому просять звільнити від попереднього шлюбу. Згодом направлене владикою Гойдичем прохання в Празьку Апостольську нунціатуру 1 липня 1927 р. Цим встановлюється факт, що приходник інформуючи про проблеми в конкретних сім'ях, намагається дбати про бідних і їх дітей¹³¹. Не можна не помітити намагання Церкви на всіх рівнях зберегти

¹²⁸ Один з перших мікроісторичних епізодів показує, що парох Нижньої Словинки Євгеній Гучко у листі до єпископського правління від 15 квітня 1924 р. пише про необхідність диспенсії (звільнення) Йосифа Ковальчика і Гелени Брутовської з причин того, що 21-річна Гелена сирота кругла, а крім того, маючи 5 сестер і одного брата, шлюбом з 29-річним Йосифом, торговцем, могла би допомогти своїй родині, а останній якраз потребує таку дівчину, щоб допомагала йому в торгівлі. Згаданий Йосиф, як пише священик, іншої нареченої в селі знайти не зможе, хіба що іншого віросповідання. 17 квітня вже було надано дозвіл за підписом управляючого єпархією Миколою Русснаком, вікарієм капітулярним, а 25 квітня парох листом повідомляється про диспенсію для пари, але о. Євгеній має взяти за весілля 60 крон. Див.: AGAP, Bežná agenda, rok. 1924, inv. č. 440, sign. 1261. Domáce pravidlá chovancov alumnea sv. Jána Krstiteľa v Prešove.

¹²⁹ Так, Павел Карафанд, парох Шум'яц, 2 листопада 1924 р. просить диспенсію для своїх вірників другого родства сестри і брата, вказуючи як причину бідність. 27 річний Михайло Мишечка і 32-річна Марія Петро, крім того, мали би одружитися, бо обоє бідні, а іншого нареченого молода собі не знайде. Див.: AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1924, inv. č. 440, sign. 3015. Štátna podpora gr. kat. kňazským vdovám a sirotám, sanácia vojnových pôžiček, gr. kat. biskupstva v Prešove.

¹³⁰ Наприклад, 13 грудня 1924 р. прийшла диспенсія і дозвіл на одруження для Михайла Мишечки та Марії Петро. Див.: AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1924, inv. č. 440, sign. 3061. Štátna podpora gr. kat. kňazským vdovám a sirotám, sanácia vojnových pôžiček, gr. kat. biskupstva v Prešove.

¹³¹ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1927, inv. č. 443, sign. 1545. Informácie kňazskej nemocenskej pokladne v Prerove, výstavba nových kostolov, rozpočty, výkazy z farností, poriadanie eparchiálneho kongresu 7. VI. 1927 v Prešove.

родину і молодих людей, котрі би мали в перспективі отримати добре виховання в повноцінних родинах – стати добрими вірниками для єпархії та громадянами власної держави. Такий спосіб вирішення існував і в наступні роки в Літмановій¹³² та Кечковцях¹³³.

Ще один мікроісторичний випадок не може не дивувати наскільки злагоджено працювала уся система соціальної опіки в єпархії, починаючи від пароха, закінчуючи єпископом і Святим престолом. Із Шеметковців 28 березня 1927 р. парох Адальберт Шудих просить єпископство звільнити від відвідування школи 11-річну ученицю Марію Бучкову, для догляду за меншими дітьми – 6-ти, 4-х, 2,5-ю та 1 року, бо її мати має працювати на полі, щоби здобути для родини харч. Резолюція єпископського уряду від 6 квітня 1927 р. рекомендувала звільнити ученицю від відвідування школи¹³⁴. Оскільки лист від кінця березня, то можна припустити – матір мала на полі старатися про майбутній врожай, а тим часом не мала можливості доглядати малих дітей.

У 1931 р. папою Пієм XI опубліковано енцикліку *Quadragesimo anno* від 15 травня 1931 р., видану до 40-річчя *Rerum novarum* Лева XIII¹³⁵. Як апостольський адміністратор владика Павел Гойдич пояснює енцикліку Папи, в якій не засуджується приватна власність, але кожен має отримати справедливую плату – при цьому необхідно добре виконувати

¹³² Так, 10 листопада 1931 р. в Літмановій парох Євген Дудинський просить дати дозвіл на шлюб Михаїла Якубчака із шуриною Катериною народженою 17 серпня 1901 р., жінкою його померлого брата Михаїла Якубчака, народженого 17 листопада 1908 р. Канонічними причинами вказуються бідність, та обіцянка чоловіка опікати Катерину та її дитину. Відомо, що прийнято рішення єпархіального правління від 19 лютого 1931 р. просити від Риму про диспензу. Див.: AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1931, inv. č. 447, sign. 20. Duplicitné knihy diecezálnej bibliotéky – zoznam.

¹³³ Інший випадок говорить про успішне вирішення такої диспензи. Андрій Греш приходник в Кечковцях просить ординаріат про диспензу для Іоана Горохонича і Марії Біласов про одруження, але вони перебувають у другій степені родства. Від Риму надійшло позитивне рішення. Наречена через свою бідність і малу чисельність населення в селі не могла знайти нікого іншого окрім свого родича, хоч кілька спроб уже було, а тому Апостольська столиця надала дозвіл 21 липня 1931 р. Див.: AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1931, inv. č. 447, sign. 2498. Dekanské a vizitačné zápisnice, stanovisko biskupa Bláhu k spievaniu štátnej hymny v kostole.

¹³⁴ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1927, inv. č. 443, sign. 1002. Úľavy dôchodkovej dane farárom, K. Medvecký, predseda hist. odboru Matice slovenskej žiada o materiál z obdobia štátneho prevratu z Prešovskej diecézy.

¹³⁵ Детальніше про зародження соціальної науки Церкви див.: DLUGOŠ, František: *Sociálna náuka Cirkvi a papež Lev XIII*. Ružomberok : VERBUM, 2011, 100 s. ISBN 978-80-8084-716-6; SALATŇAY, M.: *Sociálne Encykliky*. Bratislava : Sdruženie katolíckych robotníkov, 1981, 161 s.

роботу¹³⁶. Тобто фактично владика Гойдич закликає власних вірників поважати працю іншого, але і якісно її виконувати.

До того як владика Павло заступив на єпископський престол, становище духовенства також залишалася вкрай важким, зважаючи на те, що греко-католицьке духовенство було одруженим і часто мало велику родину. Так, о. Георгій Мидлик пише з Бехерова 30 квітня 1924 р., що виплатив усі борги, лише за останній рік має залишок. Але резолюція від 5 травня 1924 р. за підписом Іоана Коротнока, відповідального за єпархіальний фонд вдів і сиріт, засвідчує існування боргів священика у вказаному фонді – 48 к.ч.; фондах священиків – 100 к.ч., сиріт дівчат – 16 к.ч., пенсійному – 24. Цей борг уже восьмирічний, а щодо фонду бідних церков – то взагалі необхідно о. Мидлику виплатити 1080 к.ч.¹³⁷. Таким чином, священики мусіли сплачувати в багато єпархіальних фондів, часто боргуючи певні суми, котрі були викликані, треба припустити, бідністю духовенства і малими прибутками.

Про неможливість і самих священичих парафій засвідчує той факт, що парохі здавали землю вірникам в оренду через неспроможність господарювати на ній¹³⁸. Приходник Алексій Келлій із Вишнього Свидника у 1927 р., просить дозвіл у єпархіального правління здавати землю в оренду вірникам, бо нема добрив і відповідно слабка врожайність. Уже 28 березня 1927 р. дано дозвіл, але з умовою, щоб землі в Грабовчиці, можна повернути єпархії. Позитивне рішення з цього питання остаточно прийнято 8 квітня 1927¹³⁹. Таким чином, існували проблеми на місцях з обробітком землі й не мале значення мала ліквідація державою роковини, тобто відробітків на користь церковної парафії, після чого обробляти великі земельні наділи ставало практично неможливим.

¹³⁶ Соціальний вопрос и св. Церковь. In *Русское слово. Еженедельная народная газета*, год изд. VIII., 27. фебруара 1931, , ч. 7 (313), с. 1-2. Більше сучасних вчень Церкви про справедливую плату можна подивитися в наступному виданні: UHÁĽ, Martin: *Kritéria spravodlivej mzdy v sociálnej náuke Cirkvi*. Košice : TypoPress, 2007, 152 s.

¹³⁷ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1924, inv. č. 440, sign. 1399. Domáce pravidlá chovancov alumnea sv. Jána Krstiteľa v Prešove.

¹³⁸ Саме тому існував Фонд бідних церков, позаяк деякі парафії були більш прибутковими, інші менше. На деяких приходах вірники продовжували надавати коблину і роковину, незважаючи на її державне скасування, на інших парафіях цього не робили. Тому для урівняння прибутків засновано відповідний фонд.

¹³⁹ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1927, inv. č. 443, sign. 989. Úľavy dôchodkovej dane farárom, K. Medvecký, predseda hist. odboru Matice slovenskej žiada o materiál z obdobia štátneho prevratu z Prešovskej diecézy.

Про складність буденності парохів засвідчує наступна справа від 13 листопада 1928 р., в якій декан просить виділити для 8 священиків допомогу в розмірі 3000 к.ч., так як парохі живуть за межею бідності. Усі священики, за даними декана, мають великі родини, їм необхідно забезпечувати дітей в школу та платити по рахункам. Не мале значення має поширення проблеми агітаторів, котрі йдуть проти Церкви і держави, критикуючи духовенство¹⁴⁰. Поганий фінансовий стан і поширення комунізму в умовах бідності регіону ставало дедалі загрозливішим, а тому для успішної роботи священиків, проти таких рухів, вони мали мати добре забезпечення власної родини, спрямовуючи свою активність на вирішення нагальних релігійних, а не сімейних проблем.

Цікавою також є справа про державні асигнування для владики Гойдича, котрий пише в Міністерство шкільництва та народної освіти, що не має як єпископ жодного доходу і навіть заклав деякі речі до ломбарду, бо Ординаріат не має прибутку, а загальний дохід єпископа за місяць – це конгруа¹⁴¹ в 1183,83 к.ч., а на рік – 24 000 к.ч. Але від квітня 1927 р., пише владику, конгруа перестала надходити, а єпископ, натомість, повчає вірників, що вся влада йде від Бога, а тому треба багато працювати над єднанням держави, тобто виконує свою роботу добре, адже моральна складова є вища, ніж матеріальна. Але якщо елементарно єпископ не має ніякої допомоги і плати, то як він може ефективно працювати для держави? Владика вказує, що руський народ його єпархії *«Dobrodušnyj, slavjanskaho ducha, počitaet avtoritet, tak cerkovnyj jak i štatnyj. Odnakože vo poslednych vremenach na nikotorych mestach dal svestisja bezbožnymi, komunističeskimi agitatorami»*. Потім пише в листі, що він хоче видавати газету в християнському дусі, лояльну до держави; брошурки для спасіння душі вірників. Але для цих цілей треба гроші, тому просить виділити таку державну підтримку, яку отримують інші єпископи¹⁴² – *«Ne prošu to pro sebe, na moi*

¹⁴⁰ AGAP, Prezidiálne spisy, inv. č. 63, rok 1928, sign. 84. Žiadost' biskupa Gojdiča na ministerstvo o podporu pre kňazov, ktorí žijú vo veľkej biede: 1) Eduard Vladimír – Stakčín, 2) Ivan Lacko – Breznička, 3) Edmund Podhájecký – V. Sulín, 4) Andrej Zima – Malý Lipník, 5) Peter Bunganič – Zbudská Belá, 6) V. Gerbery – Čabiny, 7) Miron Petrašovič – Prešov, 8) Josef Molčan – Snakov.

¹⁴¹ Конгруа (від лат. congruenta sustentatione) – гідне утримання священиків для виконання душпастирських обов'язків. Див.: ПЕКАР, А., ЧСВВ. Греко-католицька церква в кордонах Чехословаччини 1919 – 1939. (č. 3.). In: Acta Facultatis Philosophica Universitatis Presoviensis. Slavistický zborník, 2000, s. 127.

¹⁴² За Атанасієм Пекарем Петро Гебей, Мукачівський єпископ, на час усунення єпископа Антонія Папа мав отримувати за домовленостями з урядом 100 000 к.ч., проте влада знизилася

roskoši, no prošu vo interessi sej cili, ktora vsim nam živuščim v našej Republici jest najsvjatijša: ... dľa... duševnaho pokoja, sohlasija i konsolidacii i s tym dľa blahobytia našeho štata»¹⁴³. Про ретельну перевірку владики на лояльність до ЧСР засвідчує справа Реферату шкіл та народної освіти в Братиславі до керівництва Кошицької жупи, що владика подав прохання на конгруу в розмірі 24 000 к.ч., й просять на нього детальну характеристику, від чого залежав розмір асигнувань для єпископа¹⁴⁴. Окресний уряд і Президія Жупного уряду користувалися дуже детальним звітом поліцейного комісарства в Пряшеві¹⁴⁵. Але в підсумку місцеві органи влади подали пропозицію наділити владика вказаною сумою, так як він не робив жодної антидержавної політики, а навпаки намагався навести лад в анархічних національних поглядах духовенства. І одним із способів вирішення стало спрямування енергії духівників на вирішення соціальних проблем вірників, котре вдало здійснювалося за доброго фінансування держави.

забезпечення до 60 000 к.ч., але реально він діставав 36 000 к.ч., Див.: ПЕКАР А., ЧСВВ. *Греко-католицька церква в кордонах Чехословаччини 1919 – 1939.* (č. 3.). In: *Acta Facultatis Philosophica Universitatis Presoviensis. Slavistický zborník*, 2000, s. 127.

¹⁴³ AGAP, Prezidiálne spisy, inv. č. 62, rok 1927, sign. 9. Biskup P. Gojdič žiada Ministerstvo školstva o finančnú podporu.

¹⁴⁴ Окресний уряд в Пряшеві до Президіума Жупного уряду в Кошицях надсидає з грифом «цілком таємно» запит на владика Гойдича. Відповідь Жупного уряду в Кошицях був досить позитивним, зокрема вказувалося, що єпископ мислення словянського, демократичного, гуманного, а своєю вірністю до ЧСР подає добрий приклад духовенству, та й місцевим русинам. Вищенаведений апостольський адміністратор тепер намагається подолати фінансові труднощі його єпархії, припинити анархічні ідеї серед духівників, він продовжує працювати в душі єпископа Діонісія Нарядія, свого попередника, який підтримував українські ідеї, але працює в напрямку русинізму лояльного до ЧСР, але як йому вдасться це зробити тепер судити важко, вказується у звіті. Дет. див.: Štátny oblastny archív Košice (ďalej ŠA KE), fond Košická župa, rok. 1927, škatuľa (ďalej šk.) 187. sign. 5752. Gojdič Pavol, apošt. administr. – výplata kongruy a osobného prídavku, s. 390.

¹⁴⁵ Поліцейне комісарство в Пряшеві 28. червня 1927 з грифом «цілком таємно» подає ще більш детальний аналіз постаті владика Гойдича, причому вказується, що інформація має надійти особисто до Жупного уряду в Пряшеві, персонально до рук міністра Ю. Славіка. Після детального аналізу біографії і загальної політичної ситуації, на думку поліцейних органів, свої політичні погляди владика Гойдич висловив власними словами 7 червня 1927 р. в театрі, де була вистава до 30-ї річниці заснування Греко-католицької препарандії в Пряшеві: «*Ja nepestujem ani ukrajinizmus, ani politiku veľkoruskú, ale snažím sa, aby rusinský ľud našiel pokoj a blahobyť tuná kde žije, v republike Československej*». Як говориться у поліцейному звіті, владика Гойдич є повністю лояльним до ЧСР і поважає державні органи – до кожного справедливого курсу готовий приєднатися. Якби держава підтримала Гойдича і священиків, то він би вийшов з під впливу українських покровителів, священиків чи угорського спрямування духівників, створивши режим довіри духовенства до держави. А тому може бути схвалено для нього 24 000 к.ч. особистого плату і конгруи на рік. Дет. див.: ŠA KE, fond Košická župa, 1927, šk. 187. sign. 5752. Gojdič Pavol, apošt. administr. – výplata kongruy a osobného prídavku, s. 386 – 388; CORANIČ, J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918 – 1939*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 91.

Отже, отримавши у спадок єпархію, владику Гойдича чекала велика робота – більшість духовенства і вірників жили у важких соціально-економічних умовах. Причому така ситуація складалася по усій єпархіальній вертикалі ввіреної Церкви – від єпископа до пароха чи вірника. Причому ефективна робота кожного пароха залежала від прямо пропорційно залежала від його матеріального становища.

Проблема марксизму і соціалізму, нажаль, стосувалася і деяких священиків, котрі намагалися йти врозріз соціальній доктрині Церкви. Існує ціла справа про священика Мукачівської єпархії Стефана Кіраля, котрий захопившись соціалістичними ідеями навіть видавав газету не рахуючись із церковною владою й існуючими заборонами. 8 червня 1931 р. Ординаріат в Ужгороді виносить попередження о. Стефану Кіралю, адміністратору Нижньої Колочаєви, котрий без дозволу єпархіальної влади видавав газету «Християнизмусь / Соціалізмусь», друк якої Ординаріат заборонив бо: «...газета компромитует не лемь Вась якь редактора, но разомь и цѣлое духовенство». Це за канонами означало публічний непослух. А тому, якщо продовжиться спроба видати ще одне число, наголошувалося, будете «...того самого дня есте ипсо факто суспендовань аб ордине». Далі в листі єпископського правління продовжується: «...Маєте Вы и такь много неупорядкованныхъ дѣл предъ Ординаріатомъ, не искайте таже собь и больше»¹⁴⁶. Врешті, у листопаді 1931 р. в єпархіальному виданні «Душпастирь» подано оголошення про суспендування Стефана Кіраля, з усіма наслідками заборони богослужінь і виключення зі складу єпархіального духовенства¹⁴⁷. Тобто соціалізм як ідеологія проникав на всі рівні, використовуючи риторику швидкого вирішення проблем, що не могло не підкупляти вірників, натомість Церква не обіцяє швидкого вирішення проблем, а тому ставала для декого менш привабливою.

Чи найбільшою проблемою на Підкарпатській Русі від початку владцтва **Олександра Стойки**¹⁴⁸ так само була бідність,

¹⁴⁶ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1931, inv. č. 447, sign. 2126.

¹⁴⁷ Диспензія о. Стефана Кіраля. In: Душпастирь. Урядовый и духовный органъ єпархїи Мукачевской и Пряшевской, рочник VIII (1931), новемберь, число 11, с. 261-262. Правда, згодом диспензію було знято, але тим не менше даний випадок став добрим прикладом для єпархіального духовенства обидвох єпархій.

¹⁴⁸ Олександр Стойка народився в 1890 році в Карачині, на Виноградівщині. Навчався в Ужгородській гімназії, а з 1910 року – в Ужгородській богословській семінарії та Центральній духовній семінарії в Будапешті, після закінчення якої в 1916 році був висвячений на священика. Греко-католицький мукачівський єпископ у 1932 – 1943, висвячений на священика в 1916,

особливо у гірських районах Підкарпатської Русі – Верховині. Церква, для пояснення справжньої суті кризи, використовувала навіть досвід професійних банкірів, серед яких директор Підкарпатського банку Василь Фединець в Ужгороді, котрий роз'яснював, що не потрібно панікувати, бо все зміниться на краще, криза минеться. Цікаво, що головний банкір Підкарпаття наголошував у одному із нарисів у газеті «Свобода» про необхідність тримати піст і вірити в краще¹⁴⁹, не розуміючи, напевно, справжню складність ситуації станом на весну 1932 р., адже гірська Верховина голодувала, хоч такі запевнення професіонала мали і позитивне значення для заспокоєння народу.

Єдиний епізод, коли справді йдеться про масштаби голоду на Підкарпатській Русі, була стаття в прашівському «Русскому слові», де говориться про голод на Верховині, про який написав німецький журналіст. Риторика газетної публікації була така, що якщо вже німецького журналіста проблема голоду торкнулася, то хіба ми не можемо допомогти нашим людям, братам? Описується про голодуючих дітей, катастрофічну нестачу хліба. Автор закликає допомагати Верховині, кожному поділитися хлібом з бідним. Варто підкреслити, до честі редакторів, меншим шрифтом в газеті повідомляється, що видавці не знали за голод, і за це їм дуже соромно. Безумовно, такий недогляд за справжнім станом справ є досить прикриттям, адже німецький журналіст про це довідався, а редакція «Русского Слова» про це не знала¹⁵⁰.

Не менше й іншої соціальної тематики в згадуваній денній періодиці «Русское Слово». В листопаді 1932 р. переважають теми про банкрутство любові серед людей; критика збагачення, котре ставиться в докір як «...размышление большеинства жестосердой буржуазии»¹⁵¹. Саме через катастрофічне несприйняття проблеми

секретар мукачівських єпископів у 1931 – 32, генеральний вікарій. Сконсолідував релігійне життя єпархії після часткового переходу вірних у православ'я, підтримував культурний «русинський» напрям (газета «Неділя»), був угорським лоялістом після 1938. Згодом розчарувався у своїх проугорських симпатіях. Відомий своєю харитативною діяльністю. Помер Олександр Стойка 31 травня 1943 року. Похований на замковому кладовищі, що тепер знищене, поблизу Ужгородського замку. Дет. див.: Стойка Олександр. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D0%BE%D0%B9%D0%BA%D0%B0_%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80 (останній перегляд 29.05.16).

¹⁴⁹ На вершку господарської кризи, вихід із неї. In: *Свобода. Орган Християнської Народної Партії Підк. Руси*, річник XXXIII., 6 січня 1932, число 1-2, с. 5.

¹⁵⁰ На братскую помощь голодующимъ Верховинцам! In.: *Русское слово. Еженѣдельная народная газета*, год изд. IX., 15 апреля 1932, ч. 15 (365), с. 2-3.

¹⁵¹ Банкрутство братской любви?... In.: *Русское слово. Еженѣдельная народная газета*, год изд. IX., 25 новембра 1932 р., ч. 41 (391), с. 1.

іншого, відсутнє відчуття соціальної справедливості, бо одні збагачуються, а з іншого боку спостерігається трагедія – матір не може купити хліб¹⁵². В наступному номері, від 2 грудня 1932 р., в нарисі на соціальну тематику говориться: «Почто ходиль бы я в Церковь, вѣдь там не дають хлѣба»¹⁵³. Тут пояснення, що саме Церква й лікує дух скупості і відсутність співчуття в суспільно-господарському житті.

Ще цікавіша публікація «Як умер Э. Еганъ?», де говориться, що він на полюванні послизнувся і вистрілив собі в голову¹⁵⁴. Справа в тому, що в 90-х рр. XIX ст. економіст Едмунд Еган, ірландець за походженням, при підтримці Мукачівського єпископа Юлія Фірцака, намагався з'ясувати причини кризи і допомогти в економічному розвитку гірських країв Угощини, тобто Верховини, помер при загадкових обставинах. Згодом постать Едмунда Егана намагалися використовувати з позицій захисту бідного населення, і навіть для відвертих спекуляцій, не кажучи вже про антисемітизм. Звичайно, що ця газетна історія є надзвичайно цікавою, але навряд чи висвітлений епізод про смерть ірландського економіста може претендувати на істинність. Існує так званий «Меморандум» Едмунда Егана, який дійшов до нас у перекладі письменника Петра Скунця у чеському виданні за 1922 р., що вийшло у Празі¹⁵⁵. Варто відмітити, що на сторінках «Русского слова» Еган сприймався як позитивний герой і мав стати прикладом для інших у допомозі ближньому, без звинувачення юдеїв у причинах кризи.

Зовсім інша ситуація спостерігалася на сторінках газети Християнсько-народної партії «Свобода», де зустрічається неприхований антисемітизм¹⁵⁶. Риторика така, що жидам є кому

¹⁵² Банкрутство братской любви?... In.: Русское слово. Еженѣдельная народная газета, год изд. IX., 25 новембра 1932 р., ч. 41 (391), с. 2.

¹⁵³ Релігія и господарська жизнь. In.: Русское слово. Еженѣдельная народная газета, год изд. IX., 2 децембра 1932, ч., 42 (392), с.2-3.

¹⁵⁴ Як умер Э. Еганъ? In.: Русское слово. Еженедеѣльная народная газета, год изд. IX., 21 жовтня 1932, ч. 15 (365), с. 2-4.

¹⁵⁵ Важливим є те, що у примітці до публікації Петро Скунець говорить про вживання Едмундом Еганом терміну крамарі, а не жиди; а починається переклад Петра Скунця з пояснення невдалих урбаріальних реформ, котрі й заклали несправедливий розподіл щодо селянства з боку держави. Див.: ЕГАН, Е. Економічне становище руських селян в Угорщині. Меморандум. In.: <http://www.eganfond.com.ua/memorandum.php> (29.05.16).

¹⁵⁶ Вважається що термін «антисемітизм» ввів в обіг німецький публіцист Вільгельм Марр в 1879 году, який назвав групу своїх прибічників «антисемітською лігою». Німецький історик Міхаель Владака пише, що вперше термін з'явився в енциклопедії «Rotteck-Welckeschen Staatslexikon» в 1865 р., а згодом помилково приписаний Марру. Див.: Антисемитизм In.: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%81%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%BC> (29.05.16).

помогти при податкових екекуціях, а русинові ні. Наприклад, *«мукачівський рабин Шпіра боргує державі понад півмільона податей. Той самий рабин готується на весілля своєї донечки з нагоди чого має дістати мільони дарунків»*. Вказано, що він великий аграрник, має багато землі, але так і не заплатив податків¹⁵⁷. Загалом у газеті «Свобода», власником якої був священик проукраїнського спрямування о. Августин Волошин, антисемітська риторика була досить поширеною. Наприклад, антижидівська пропаганда мала формулювати у читачів уявлення нібито юдеї тримають всю торгівлю і живуть ледь не грабуючи русинів, причому дуже багато абзаців видрукованої газети без тексту з написом «skonфіковано»¹⁵⁸. Безумовно коли наводилися приклади голоду – в Углі, для прикладу, люди гичку¹⁵⁹ їдять¹⁶⁰, то сама ситуація вимагала пояснення причин. Таким чином, редактори і власники газети «Свобода», із середовища проукраїнського духовентва провину за соціальні проблеми перекладали на жидів, натомість активної харитативної роботи.

Ще одне упередження стосується освітніх питань. В статті під промовистою назвою *«Жидівське питання на Підкарпатті»* вказується, що жиди почуваються більшими панами, ніж ми *«історичне населення»* – у них дві гімназії на 90 тис.¹⁶¹, а у нас (читай *«історичне населення»*) 4 гімназії на майже 500000. Завершується замітка досить небезпечним заклик, зважаючи на пізніші часи Голокосту – *«Жидівське питання в нас є і ним мусимо зайтися!»*¹⁶². Тому розігрувалася виключно політична комбінація за якою жиди – погані бо багаті, а русини нещасні, бо вони бідні, і винуватці у цьому юдеї. Звичайно ж газета «Свобода» о. Августина Волошина, котра захищала бідних і нещасних мала б на

¹⁵⁷ Свобода, річник XXXIV, 18 березня 1933, число 6, с. 1-2.

¹⁵⁸ Можна припустити, що пропаганда проти жидів була набагато більшою на сторінках газети. Але навіть той текст, що дійшов до нас, достатній для розуміння – ставлення проукраїнської газети до жидів було як мінімум апіорі-упереджене. Наприклад, в газеті, котра належала о. Августину Волошину, поширювався текст з поясненням для чого жиди вчать чеської мови своїх дітей – відповідь редакторів – щоб добре навчити дітей і йти до влади, при цьому, це виставляється як докір. Тут же продовжується своєрідним запитанням, а що буде як виросте нова «гарда чехожидів»?; не кажучи вже про те, що і мадяри і чехи не хочуть говорити по-руськи в урядуванні, а тим часом Верховина голодує. Див.: В Углі люди гичку їдять. In.: Свобода, річник XXXVI., 1 августа 1935, число 19, с. 1.

¹⁵⁹ Неїстівні залишки від рослинної їжі.

¹⁶⁰ Голод. In.: Свобода, річник XXXV, 15 цвітня 1934, число 15, с. 1.

¹⁶¹ Знову ж таки у читача газети «Свобода» мало би скластися враження що 90 000 підкарпатських юдеїв є неісторичним населенням, що виглядало не те що упередженим, але й образливим – і навіть таким, що призводило до міжнаціональних суперечок.

¹⁶² Жидівське питання на Підкарпатті. In.: Свобода, річник XXXIX, 3 травня 1938, чис. 17, с. 2.

цій небезпечній соціальній риториці «бідний-багатий» отримати політичні вигоди, «захищаючи» на словах потребуючих, розв'язувала натомість міжнаціональну ворожнечу¹⁶³.

Бідні існують в кожному суспільстві. Проте існує поняття «жити за межею бідності». Саме голод на Підкарпатській Верховині та бідність Пряшівщини був своєрідною катастрофою в центрі Європи, зважаючи на значний прогрес в різних сферах світової економіки. Більше того, прикрість становило те, що деякі політичні кола, в тому числі і серед духовенства, намагалися шукати винних у особі жидів, здобуваючи собі виборчі дивіденти, а тим часом голод не зникав. Саме тому варто зупинитися на практичних кроках Церкви у вирішенні гострих соціальних проблем суспільства.

2.2. Василіанські сиротинці та інтернати на теренах Мукачівської єпархії

Опікою над простим населенням займалися сестри-василіанки. Поселення сестер ЧСВВ на території Підкарпатської Русі було запропоновано василіанками із Станіслава, про що йдеться у витязі із протоколу засідання єпископської Консисторії від 29 жовтня 1921 р. Консисторія постановила створити комісію для вирішення цього питання, у складі оо. Юлія Станкая, Юлія Мелеша, Августина Волошина та Василя Такача¹⁶⁴. 28 березня

¹⁶³ На жаль і сьогодні присутнє стереотипне мислення про юдеїв, і що ще більш прикро, в українській історіографії. Іван-Павло Химка професор східноєвропейської історії Альбертського університету (Едмонтон, Канада), стверджує про певне замовчування в українській історіографії злочинів українців проти жидів в часи Шоа, вказуючи, що переважна частина літератури на цю тематику означає укрїнців в таких категоріях як рятівників і тих хто співчував юдеям. Натомість замовчуються факти колаборації українців і здійснення відвертих погромів проти жидів в часи війни. За деякими підрахунками до антиєврейських погромів і вбивств могли бути причетні 30-40 тис. українців. Див дет.: Химка І.-П. Рецепція Голокосту в посткомуністичній Україні. In: <http://uamoderna.com/md/223-223> (29.05.16). Правда, останнім часом, зустрічаються дослідження, в яких дослідники намагаються зрозуміти причини стереотипного уявлення про юдеїв, як виключно шинкарів, лихварів, торгівців. Наприклад образ єврея-шинкаря присутній з часів Речі Посполитої коли польська шляхта використовував юдеїв як орендаторів своїх маєтків; більше того, негативний образ юдея, спостерігається в народних піснях і творчості Тараса Шевченка, як стверджує Антоніна Скиданова. А тому, на жаль, в українській історіографії панують не наукові, а радше літературно-фольклорні, стереотипні уявлення про жидів. Дет див.: СКИДАНОВА, А. Єврей-шинкар: образи, обрАзи й історичні реалії. In: <http://historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1425-antonina-skydanova-yevrei-shynkar-obrazy-obrazy-i-istorychni-realii> (22.05.2016)

¹⁶⁴ Державний архів Закарпатської області. (далі ДАЗО), ф. 151. Правление Мукачевской греко-католической епархии, г. Ужгород., оп. 7, спр. 745. Переписка с настоятелем монастыря ордена св. Василиан в Мукачеве о посещении монастыря дочерью президента Чехословацкой республики Масарика, о переселении на территорию епархии из станицы монастыря

1922 р., коли було підписано договір між Анною Поганьовою та ігуменею с. Магдалиною Гуменюк, за яким подаровано маєток із будовами для сирітського притулку сестер ЧСВВ. Велику допомогу в справі поселення сестер-василіанок надавав о. Августин Волошин¹⁶⁵. У протоколі єпископської Консисторії від 30 листопада 1922 р., на основі позитивного рішення створеної комісії, винесено наступне рішення: по-перше, дозволити заселення єпархії сестрам василіанкам; по-друге, заселяються в Ужгороді дві сестри – Магдалина Гуменюк та Ірина Алексюк; по-третє умовою приходу є володіння місцевою мовою та відсутність будь-якої політичної діяльності; по-четверте, про прихід повідомляється папський нунцій у Празі і одночасно проситься заступництво Риму¹⁶⁶.

Вже 4 травня 1923 р. згадуються перші спроби переселення сестер із Пряшева до Ужгорода¹⁶⁷. На зустрічі 6 травня 1923 р. місцевої громади з владикою, постановлено протягом трьох років підтримувати сестер матеріально¹⁶⁸. 2 червня 1923 р. консисторія винесла рішення, за яким, відповідно до усіх церковних норм, має відкритися сирітський дім та новіціат сестер ЧСВВ¹⁶⁹. Незважаючи на це, переселення сестер затримувалося, бо з листа Магдалини Гуменюк 12 липня 1923 р. стає зрозуміло, що сестри перебували у Пряшеві¹⁷⁰. Із Пряшева був лист і 5 грудня 1923 р., в якому повідомлялося про існування там новіціату¹⁷¹. Почати свою роботу в Ужгороді сестрам вдалося лише з 1924 р. Діяльність сестер-василіанок привносила українські мотиви у розвиток суспільства даного регіону¹⁷².

Таким чином, справа поселення сестер ЧСВВ на Підкарпатській Русі не була дуже легкою і швидкою. 5 березня 1925 р. ігуменя Магдалина Гуменюк просить єпископа Петра

сестер Василиан и др. по вопросам деятельности монастыря, арк.7. 1922 р. сестри василіанки поселилися в Пряшеві, і лише з 1924 р. в Ужгороді.

¹⁶⁵ ДАЗО, ф. 151, оп. 7, спр. 897. Переписка с Цивильной Управой Подкарпатской Руси по вопросу содержания женского василианского монастыря, арк. 1-3.

¹⁶⁶ ДАЗО, ф. 151, оп. 7, спр. 745, арк.6.

¹⁶⁷ ДАЗО, ф. 151, оп. 7, спр. 1278. Прошение прихожан г. Ужгород об открытии сиротского дома и назначение воспитателями монахинь ордена св. Василиан и переписка по этому вопросу, арк.7.

¹⁶⁸ Там само, арк. 1-2.

¹⁶⁹ Там само, арк. 8.

¹⁷⁰ ДАЗО, ф. 151, оп. 7, спр. 1192 “а”. Дело о деятельности ордена Василиан Мукачевской епархии, арк. 46-48.

¹⁷¹ Там само, арк. 50-51.

¹⁷² Сестры Василианки въ Ужгороде. In: *Месяцеслов на 1925 годъ*, с. 35-36.

Гебея надати сестрам грамоту, за якою вони б становили незалежний «монаший дім» та дозвіл на відкриття новіціату. Таку грамоту єпископ надав 12 березня 1925 р.¹⁷³. Магдалина Гуменюк у 1936 р. святкувала 35-літній ювілей монашої діяльності. Саме тут знаходимо підтвердження про відкриття у 1925 р. новіціату василіанок в Ужгороді. Вона також ініціювала купівлю дому під монастир¹⁷⁴.

Несподіваним є факт, за яким держава 1932 р. в судовому порядку відібрала маєток Анни Поганьової, де був розміщений інтернат для сиріт. І це в часи найбільш гострої соціально-економічної кризи. Саме цього року владики просять духовенство звернути особливу увагу на виховання молоді¹⁷⁵. Притулок мав опинитися на вулиці, але о. Августин Волошин із дружиною подарували для цього власний будинок і благодійна справа сестер ЧСВВ була врятована¹⁷⁶. Посвячення нового сиротинця СС. Василіанок в Ужгороді відбулося 5 листопада 1933 р.¹⁷⁷.

Крім сиротинця, сестри-василіанки утримували гімназію, де за звітом 1930/31 рр. директрисою згадується с. Агнета Ценкнерова. У гімназії руську мову викладала с. Амброзія Джуджар, точні й природничі науки – с. Тереза Хома. Цікаво, що у цей час в інтернаті сестер василіанок було 135 дівчат, з яких 35 навчалися в міській школі¹⁷⁸. Сестри ЧСВВ здійснювали велику роботу в опікунській та виховній сфері, доглядаючи найбільш вразливих, потребуючих молодих дівчат, виховуючи їх в христинському дусі і надаючи освіту.

Таким чином, сестри ЧСВВ виконували важливу опікунську і виховну функцію на теренах Мукачівської єпархії, маючи при цьому проукраїнську спрямованість, хоча це було другорядним у порівнянні із харитативно-освітньою діяльністю. Таким чином, Церква на практиці намагалася реалізовувати допомогу бідним, на протиположність популярним на той час ідеологіям соціалізму та комунізму, що послуговувалися популізмом.

¹⁷³ ДАЗО, ф. 151, оп. 7, спр. 2000. Декрет о передаче Ужгородского монастыря Василиан для монахинь, арк. 2-3.

¹⁷⁴ 35-ліття діяльності Ігумені Василіанок. In.: Свобода, річник XXXVI, 10 вересня 1936, число 19, с. 2.

¹⁷⁵ Конкурсь Консистерія. In: Душпастыр. Урядовый и духовный органъ епархії Мукачевской и Пряшевской, річник IX (1932), юній-юлій, число 3-4, с. 104-106.

¹⁷⁶ Руський Сиротинець в Ужгороді In: Неделя, 1935, № 11, с. 1.

¹⁷⁷ Посвячення нового сиротинця СС. Василіанок в Ужгороді. In.: Свобода, річник XXXIV, 9 листопад 1933, число 18., с. 4.

¹⁷⁸ Звіт гр-кат учит. семінаріє дьвчат и горожанки в Ужгороді 1930-1931 рр., с. 15, 22.

Одним з монастирів, який залучили до реформи ЧСВВ, став Ужгородський. Підтвердженням незадовільного стану інтернату був лист до єпископа від 8 червня 1923 р. його керівника та ігумена Ужгородського монастиря Теофана Скиби. Він просить допомогти йому в сплаті боргів за навчання, що становлять за поточний навчальний рік понад 120 тис. к. ч., а за інші роки – ще понад 30 тис. Цікаво відмітити, що переважною більшістю боржників були самі священики¹⁷⁹. Якщо ці гроші інтернат не отримає, вказувалося у листі, то наступний навчальний рік буде під загрозою зриву. Виходом із ситуації стало запровадження єпископських стипендій для інтернату¹⁸⁰.

Подібні протистояння через певні національні упередження лише гальмували реформу, що було неприпустимо зважаючи на уже очевидний її успіх у Мукачівській та Ужгородській обителях. Можливо, єпископ не хотів поглиблювати реформу, а тим більше посередництвом монахів вихідців із Галичини. Та все таки за шематизмом Мукачівської єпархії у 1924 р. префектом інтернату було призначено галичанина о. Романа Бойчика. Директором інтернату та ігуменом в Ужгороді продовжував залишатися Ієронім Малицький. Ще одним отцем у монастирі був реформований місцевий вихованець Павло Гойдич, а загальна кількість учнів становила – 86 осіб¹⁸¹. Серед нереформованих обителей Мукачівської єпархії в 1924 р. залишалися: Малоберезнянський монастир (ігумен о. Костянтин Голиш), Боронявський (настоятель о. Бартоломей Мотринець) та Імстичівський (ігумен о. Мефодій Кралицький)¹⁸².

Ще одним центром виховання був інтернат для бідних дітей, створений при Ужгородському монастирі. У 1923 р. Ужгородський монастир став другим реформованим монастирем після Мукачівського. У звіті єпископу від ігумена і настоятеля інтернату о. Теофана Скиби 29 червня 1922 р. йшлося про те, що успіхи учнів за навчальний рік досить значні, тому що із 72 учнів іспити не склали лише 5, а особливий успіх учні мали у вивченні руської мови. Але у звіті також зазначається, що настоятеля інтернату та інших керівників звинувачують у мадяризації. Внаслідок цього

¹⁷⁹ Там само, арк. 18.

¹⁸⁰ Там само, арк. 21.

¹⁸¹ Шематизм греко-катол. руського духовенства єпархій: Мукачевское, Пряшевское и Америцкое з додатком адресара єпархій: Крижевацкое, Мадярское и Румунское. Ужгород : Виктория, 1924, 35 с., с. 25.

¹⁸² Там само, с. 31.

Підкарпатський Банк не надав допомогу потребуючим учням, як це зробили майже всі інші банки, котрі допомагали лише руським закладам і товариствам¹⁸³.

Незважаючи на певні закиди щодо мадяризації, інтернат дійсно виховував молодь, яка, крім обов'язкових предметів, вивчала основи християнської моралі. Більше того, можливість отримати освіту мали вихідці з небагатих сімей. Свідченням того, що велика увага приділялася бідним учням, є сума оплати, яка становила в загальному 360 к. ч., але з урахуванням можливостей бідних учнів – для них лише 200 к. ч.¹⁸⁴. Велику частку вихованців становили діти священиків, батьки яких не дуже вчасно сплачували за навчання своїх дітей, на що скаржився о. Теофан Скиба єпископу 8 червня 1923 р.¹⁸⁵. Наприклад, єпископ наказував одному з приходників, о. Євгенію Беловичу, виплатити борг Ужгородському інтернату в сумі 1477 к.ч. хоча би частинами, і тільки після цього судовий процес монахів проти нього буде припинено¹⁸⁶.

Фінансове становище Ужгородського монастиря й інтернату було досить стабільним. За 1922/23 навчальний рік учні заплатили 213 тис. 595 к. ч. Борг минулого року становив – 92 тис. 562 к. ч., а загалом сума мала становити 306 тис. 157 к. ч.¹⁸⁷. Але борги покривалися прибутками. Все це яскраво демонструє самодостатність монастиря, який здійснював велику роботу у вихованні молодого покоління за невелику оплату.

Проте певні проблеми, пов'язані з упередженням ставленням керівництва монастиря до вихідців, наприклад із Галичини, існували. Але прямо про мадяризацію говорити важко, оскільки це явище відображалось досить завуальовано. Хоча, наприклад, єпископ о. Антоній Пап не надто приховував свою упередженість до галичан¹⁸⁸. Справді, державні органи досить лояльно ставилися до вихідців з Галичини, які проводили реформу, розуміючи, що в попередні часи вплив угорського духовенства був досить значним, а тому намагалися утворити рівновагу в національній ситуації.

¹⁸³ ДАЗО, ф. 151. Правление Мукачевской греко-католической епархии, г. Ужгород, оп. 7, спр. 622. Отчет настоятеля монастыря о. Василия об успехах воспитанников монастыря в 1921-22 учебном году, арк. 1-2.

¹⁸⁴ ДАЗО, ф. 151, оп. 7, спр. 1336. Отчет о деятельности и финансовом состоянии интерната Василиан в Ужгороде, арк.1.

¹⁸⁵ ДАЗО, ф. 151, оп. 7, спр. 1192 "а", арк. 18-19.

¹⁸⁶ Там само, арк. 34.

¹⁸⁷ ДАЗО, ф. 151, оп. 7, спр. 1336., арк. 3.

¹⁸⁸ ДАЗО, ф. 151, оп. 7, спр. 1192 "а", арк. 39.

Після реформування Ужгородського монастиря у 1923 р., його ігуменом став о. Ієронім Малицький. Інтернат продовжував свою релігійно-виховну діяльність, у 1924 р. нараховувалося 75 школярів¹⁸⁹. Вже за часів ігумена о. Петра Котовича, у 1925 р. при монастирі була створена друкарня, яка теж була частиною реформи.

За даними звіту 1926/27 навчальних років інтернат отців-василіан утримував 85 учнів, які в інтернаті спали, харчувалися, отримували освіту і лікарську допомогу (найбідніші отримували все це безкоштовно)¹⁹⁰. У 1931/32 навчальному році освіту, морально-релігійне виховання та лікарську опіку здобували 60 учнів. Додатково існував також хор і драматичний гурток (давав два концерти на рік – у березні і червні). Директором був о. Мирон Калинець, заступником – о. Йосиф Мартинець, префектами – оо. Йосафат Рога та Мар'ян Станканинець¹⁹¹. Як видно зі звіту, монастир проводив виховання на належному рівні. Про успішність даного закладу свідчить зростання кількості учнів – у 1938 р. інтернат надавав опіку 98 учням¹⁹².

Піком освітньо-виховної діяльності ЧСВВ було створення у 1937 р. гімназії отців-василіан¹⁹³. За статистичним звітом 1937-38 навчальних років тут навчалося 106 учнів. У всіх класах найбільше годин виділялось на вивчення руської (української) мови. Серед монахів тут працювали оо. Севастьян Сабол, Полікарп Лозан, Панкратій Гучко та ін.¹⁹⁴.

Значна підтримка у вихованні молоді надавалася сиротинцям, що існували в Ужгороді, Хусті, якими опікувалися сестри василіанки і в Михайлівцях, який утримували Сестри Служебниці¹⁹⁵. Старався владику Олександр і про відкриття нових інтернатів. Зокрема в одному з номерів «Душпастиря»

¹⁸⁹ ДАЗО, ф. 151, оп. 7, спр. 1536. Отчет профессора теологии Фолтиновского Иосифа о результатах проверки монастырей ордена Василия на Словакии и Подкарпатской Руси и переписка по этому вопросу, арк. 3.

¹⁹⁰ *Звѣдомлення руськое держ. Реальн. Гимн. и ее равнорядных отделов чешских и мадярское VIII кл. в Ужгороде за шк. рок 1926-27*, с. 26.

¹⁹¹ ДАЗО, ф. 64, оп. 3, спр. 1551. Переписка генерального настоятеля ордена Василия с настоятелями монастырей по церковным и административным вопросам, арк. 70.

¹⁹² 25-летний юбилей интерната оо. Василиан. In: *Неделя*, 1938, № 11, с. 2.

¹⁹³ Інавгураційна промова протоігумена о. Полікарпа Булика ЧСВВ, в день відкриття класичної гімназії Чина ОО. Василіан в Ужгороді. In: *Звідомлення гімназії чина ОО. Василіан в Ужгороді (з правом прилюдности) за шкільний рік 1937-38.*, с. 8.

¹⁹⁴ *Звідомлення гімназії чина ОО. Василіан в Ужгороді (з правом прилюдности) за шкільний рік 1937-38*, с. 17-29.

¹⁹⁵ Подпорованіє епарх. Сиротинцевъ. In: *Душпастирь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской*, рочник XIV (1937), Новемберъ-дец., число 11-12, с. 286-287.

оголошується збір на єпархіальний інтернат в Хусті. Цей дім має бути філією Ужгородського єпархіального Алумнія. Особливо наголошувалось на необхідності активної збірки до мараморошського духовенства, адже мова йде про їх дітей і вірників. Тут же вказується, що проживання можливе за 240 к.ч.¹⁹⁶.

Таким чином, робота владики Олександра з молоддю мала важливе значення, а безпосередню опіку юнацтву в єпархії надавали сестри і брати василіани ЧСВВ та монахині Служебниці¹⁹⁷. В пастирських листах владика неодноразово наголошував на необхідності виховувати молодь в християнському дусі для успішного майбутнього суспільства і Церкви загалом.

Сама діяльність сестер ЧСВВ мала яскраво проукраїнську спрямованість, бо, як і отці-василіани, вони настановилися на упередженість і супротив як частини населення, так і влади. Про це свідчить і лист ігумені Магдалини Гуменюк від 2 липня 1923 р. до о. Петра Булика¹⁹⁸. Проте з часом ставлення до сестер стало більш лояльним, а їх діяльність по-справжньому оцінив єпископ Петро Гебей, щирий прихильник місіонерської і виховної діяльності сестер. Загалом окрім єпархіальних алумнея та інтернатів існували інтернати для дівчат, котрими опікувалися сестри василіанки й служебниці та інтернат і гімназія при Ужгородському монастирі отців василіан, котрі дозволяли виховувати молодих людей за невелику оплату і в християнському дусі.

2.3. Алумнії та сиротинці чернецтва в Пряшівській єпархії

В єпархії за владики Павла Гойдича існувало кілька сиротинців, але створювалися і нові. Наприклад хлопчачий алумней¹⁹⁹ Товариства Іоана Хрестителя, заснований 1864 р. ще за владики Іоана Валія, розширив саме владика Гойдич. Інформацію про оновлення алумнея за владики Гойдича, зустрічаємо у словацького вченого Петера Штурака, котрий

¹⁹⁶ Єпархіальний інтернатъ въ Хустѣ. In: Душпастырь. Урядовый и духовный органъ єпархіи Мукачевской и Пряшевской, рочник X (1933), май-юній, число 3-4, с.150-151.

¹⁹⁷ Детальніше про заснування інших релігійних товариств і інституцій за владики Стойки див.: CORANIČ, J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918 – 1939*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 122.

¹⁹⁸ ДАЗО, ф. 151, оп. 7, спр. 1192 "а", арк. 47.

¹⁹⁹ Тобто єпархіальний інтернат.

говорить про те, що Гойдичу вдалося його розширити до тих меж, що дозволяло розміщувати 120-150 хлопців²⁰⁰.

Ще за єпархіального правління Миколи Русснака фінансова підтримка для єпархіального алумнея з боку держави була непростю і переписка з Міністерством шкіл та народної освіти тривала ледь не весь 1920 р. При цьому у листі 24 липня 1920 р. з міністерства повідомляється про надання підтримки інтернату препарандії та алумнею горожанської школи в розмірі по 40 000 к.ч. на 1919 та 1920 роки, з виплатою по 20 000 к.ч кожного року²⁰¹. В інших листах на ім'я Миколи Русснака також повідомлялося про надання державної підтримки виключно державним освітнім установам²⁰². Таким чином, єпархіальний алумній Іоана Хрестителя залишився без підтримки держави.

Уже у 1922 р. існує заклик до вірників на підтримку 4 єпархіальних інтернатів: семінарії для богословів, перпарандії для півцеучителів, алумній для підготовки богословів і світської інтелігенції, інтернат для дівочої молоді, зокрема, на видання книг, утримання учителів і вихователів дуже витратне²⁰³. Про складну ситуацію для єпархіального алумнею в часи апостольського правління Діонісія Наряді²⁰⁴, засвідчує рішення деканів 24 квітня 1923 р. про перерахування священиками на утримання алумнея від 5 до 10 % від отримуваної конгруї, тобто фактично духовенство самотійно утримувало єпархіальний алумней Іоана Хрестителя, де переважно навчалися священичі діти²⁰⁵. Тобто питання державного фінансування єпархіального інтернату залишалося не вирішено і за владики Діонісія.

²⁰⁰ ŠTURAK, P.: *Otec biskup Pavol Gojdič (1888-1960)*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 1997, s. 77.

²⁰¹ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1920, inv. č. 436, sign. 2087.

²⁰² AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1920, inv. č. 436, sign. 1110.

²⁰³ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1922, inv. č. 438, sign. 2813.

²⁰⁴ Діонісій Наряді народився 10 жовтня 1874 р. в Руському Керестурі (Воєводина, Сербія). Теологію вивчав в Загребі, 1898 захистив докторат. Довгий час був ректором семінарії в Загребі. 5 грудня 1914 р. іменований папою апостольським адміністратором Крижевацької єпархії. 9 січня 1915 р. отримує хіротонію. По резигнації Крижевацького єпископа Юлія Дрогобецького 15 травня 1917 р. підтверджений апостольським адміністратором Крижевацької єпархії. 1 травня 1920 р. іменований престольним єпископом Крижевців. 27 жовтня 1922 року вименований апостольським адміністратором пряшівським (1922-1927) управляв з даний період двома єпархіями. 1938-1939 апостольський адміністратор в Хусті. Помер 14 квітня 1940 р. в Югославії. CORANIČ, J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918 – 1939*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 68.

²⁰⁵ З цієї суми, наприклад, о. Емануїл Бігарій перерахував 200 к.ч. на алумней, 200 на дівочий інтернат сестер василіанок і 100 к.ч. на інтернат півцеучительської семінарії (препарандії). Див.: Добровольны жертвы изъ чрезвычайной помощи. In.: Церковь и Школа. Официальный Органъ Епарх. Правит. Пряшевскаго, годъ изданія VI, 1 февраля 1924, ч. 2, с. 5.

До позитивів цього часу (за апостольського адміністратора Пряшівської єпархії Діонісія Наряді) можна віднести окремо затверджені правила алумнея Іоана Хрестителя за 1924 р., які є досить детальними, складаються з кількох розділів, затверджені тодішнім владикою Діонсієм Нарядієм. Тут детально розписані правила поведінки, способи виховання юнаків тощо²⁰⁶. На початку правил вказувалося, що їх дотримання передбачає виховання молодих людей не лише розумними, але вірними синами Пряшівської єпархії та синами «русского народа»²⁰⁷. Тут же говориться, що це має досягатися через розвиток розуму та серця молодих людей, через ревність до Бога, самого себе і ближніх. Самі правила розпочинаються вступними 32 параграфами загального змісту, з детальним похвилинним виховним графіком алумністів, після чого продовжується детальний виклад поведінки в каплиці, музеї, під час навчання, в їдальні, спальні, убиральні і навіть на прогулянці.

Що стосується виховання в інтернаті, то о. Євгеній Добок, директор інтернату, 16 лютого 1930 р. інформує єпископа – в інтернаті розміщувалися 100 питомців і два префекта; хлопці ж в основному дуже невиховані, але надзвичайно добрі, а тому просить про наступні зміни: 1) префекти мають кожен день змінюватися у вихованні й догляді, дисципліні, підпорядковуватися головному управителю; показувати приклад і зранку до вечора виховувати в: греко-католицькій вірі, моральності; любові до народу, праці та суспільному житті; 2) зранку префект повинен дивитися, щоб усі встали, добре помилися, причесалися, одягнулися і лише потім йшли в каплицю на Службу Божу, де й самі префекти мають бути присутніми; 3) мають прослідкувати, щоби хлопці пішли на навчання і контролювати їх; 4) префект повинен бути присутнім з дітьми під час споживання їжі, перед яким мають обов'язково помолитися, і залишатися до кінця трапези, слідкуючи за прибиранням молодими людьми за собою; 5) лише під час навчання префекти вільні від своєї роботи; 6) якщо діти мають вільний час, то префект повинен перебувати з ними, і на прогулянках розмовляти, контролювати, брати участь в іграх і забавах, бо саме тоді, у невимушеній атмосфері, можна на них

²⁰⁶ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok 1924, inv. č. 440, sign. 1399. Domáce pravidlá chovancov Alumnea sv. Jána Krstiteľa v Prešove.

²⁰⁷ AGAP, Alumneum Sv. J. Krstiteľa, Knihy, rok 1924, č. 593. Domáce pravidlá chovancov Alumnea sv. Jána Krstiteľa v Prešove.

добре вплинути; 7) після обіду необхідно префектам давати хвилинну лекцію про дисципліну молодим людям; 8) увечері під час молитви мають бути присутніми при них; 9) до Церкви з ними теж мають ходити, а також 2-3 раз в тиждень тренуватися церковних пісень. Підсумовуються пропозиції тим, що *«днесь в столь опасні времена, когда воздухъ отравленъ, люди плохи, діяволь, свѣтъ искушаетъ на зло в первіхъ молодіхъ за котору бдѣтельно сторонити должность наша»*. Резолюція від 16 лютого 1930 р. була позитивною²⁰⁸. Таким чином, розписувалися детально виховний процес, котрий був досить строгим з позицій префектів, але при цьому давав позитивний результат.

Церква і держава намагалися співпрацювати у вихованні молодих людей і до владики Гойдича. Наприклад, від реферату Міністерства шкіл та народної освіти прийшло повідомлення, що потрібно подати всі звіти до 1925 р. в т. ч. про семінарію і алумній (мала семінарія), щоби якнайскоріше уряд знав скільки має заплатити для утримання. Відомо, що станом на 1925 р. керівництво алумнею просило 10 276 к.ч., щоб заплатила держава. Прохання за підписом Йосифа Дюлай від 27 березня 1927 р., затверджено печаткою «Общества Іоана Крестителя», тобто алумнея²⁰⁹.

21 жовтня 1927 р. владики Гойдич просить про допомогу від президента на алумній, збудований ще 1862 р. (тобто семінарський) та заснований 1897 р. інтернат півцеучительської семінарії (малий інтернат), які навіть в тяжкі воєнні роки виховували молодь. Ці інтернати пов'язані з такими відомими постатями, як Олександр Духнович чи Олександр Павлович. З листа владики до президента довідуємося, що півцеучительський інтернат має 95 осіб, але двадцятьом кадидатам довелося відмовити бо не було місця. До алумнея хотіло вступити 60 юнаків, а прийняли лише 53. До дівчого інтернату, яким опікувалися сестри василіанки, змогли прийняти лише 21 дівчину. Тому владики просить встановити більшу мінімальну стипендію, бо 220 к.ч., то мало, адже в Мукачівському мають 300 к.ч. від держави, а

²⁰⁸ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1930, inv. č. 446, sign. 620. Menovanie a penzionovanie profesorov gr. kat. bohoslovja, korešpondencia v súvislosti s liturgickým kongresom v L'vove.

²⁰⁹ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1927, inv. č. 443, sign. 894. Rozpočty famosti a škôl, spravovanie cirkevných základín a fondov, kongruálne záležitosti, kongregačné zápisnice, žiadosti o dišpenzy pri uzavieraní manželstiev, manželské spory, sťažnosti na farárov, zastavenie pôžitkov Dr. Dionýzovi Njaradimu, gr. kat. biskupovi, ktorý 20. II. 1927 odovzdal administráciu diecézy Pavlovi Gojdičovi.

в Кошицях взагалі – 350, причому 25% утриманців, не платять через сирітство або бідність. Уже 2 роки, як пише владика, інтернат не отримує ніяких доплат. Для розвитку культури і для допомоги потребуючим, це необхідно зробити. Тут же єпископ вказує, що ввірена йому єпархія намагатиметься не лише виховувати молодь в християнському дусі, але і формувати добрих громадян своєї держави²¹⁰.

Про складну ситуацію з приміщеннями в інтернатах єпархії, котрі давали змогу виховувати бідний люд пише і о. Феодор Ройкович: *«...непринятые интернисты были приняты за экстернистовъ, значить, которые изъ города прибыли и получили въ заведеній обѣды и ужины. Насколько просившихся о принятіе за интернистовъ есть и теперь обыкновенно больше, чѣмъ мѣсть въ алумнеѣ, желательно было бы продолжать упомянутую древнѣйшую практику, т. е. принимать ихъ по возможности и по крайней мѣрѣ за экстернистовъ, чтобы не были принуждены ходить въ иныя заведеній»*²¹¹. Таким чином про переповненість інтернатів відомо з кількох джерел. Але все таки гуртожитки давали поселення і харч багатьом учням, зокрема і відкритої 1936 р. русскої гімназії, про що можна дізнатися з наступної таблиці.

²¹⁰ AGAP, Prezidiálne spisy, inv. č. 62, rok 1927, sign. 74. Biskup Gojdič žiada prezidenta o hmotnú podporu pre gr. kat. stredoškolské alumneum v Prešove.

²¹¹ РОЙКОВИЧ, Феодор. *Гр. Кат. Алумней Общества св. Иоанна Крестителя въ Прешовѣ*. In.: VIII Годовой отчетъ гр.-кат. русской гимназії в Прешовѣ за учебный годъ 1943-1944. Прешовъ : Типография «Святого Николая», 1944, с. 45.

Таблиця 2.3.1. Місце народження, проживання, віросповідання та рідна мова учнів руської гімназії в Пряшеві за 1936-1944 рр²¹².

Рік	1936-37	1937-38	1938-39	1939-40	1940-41	1941-42	1942-43	1943-44
Всього	47	60	68	67	59	52	53	46
Місце народження								
Словаччина	46	59	61	62	54	47	47	43
Підкарпатська Русь	-	-	-	-	-	-	-	-
Інше	1	1	7	5	5	5	6	3
Місце проживання								
Пряшів	21	22	24	21	19	20	21	19
Доїжджають	6	7	8	7	2	2	5	-
В інтернаті	20	31	37	39	38	30	27	27
Рідна мова								
Подкарпаторуська	43	54	60	61	52	45	46	40
Чехословацька	3	5	5	3	4	4	4	4
Інша	1	1	3	3	3	3	3	2
Віросповідання								
Греко-католики	46	59	67	64	56	50	51	45
Римо-католики	1	1	1	2	2	1	1	1
Православні	-	-	-	1	1	1	1	-

Не можна не помітити, що окрім тих школярів, котрі мешкали в Пряшеві і ходили до греко-католицьких шкіл, більшість проживали

²¹² Складено на основі: I Годи́чний о́тче́т ґр.-кат. русско́й реального́ гимна́зії в Прешові́ за уче́бний го́дь 1936-1937. Пряше́в : Типоґрафія «Св. Никола́я», 1937, с. 24-25.; II Годи́чний о́тче́т ґр.-кат. русско́й реального́ гимна́зії в Прешові́ за уче́бний го́дь 1937-1938. Пряше́в : Типоґрафія «Св. Никола́я», 1938, с. 18-19.; III Годи́чний о́тче́т ґр.-кат. русско́й реального́ гимна́зії в Прешові́ за уче́бний го́дь 1938-1939. Пряше́в : Типоґрафія «Св. Никола́я», 1939, с. 9-10.; IV Годи́чний о́тче́т ґр.-кат. русско́й гимна́зії в Прешові́ за уче́бний го́дь 1939-1940. Пряше́в : Типоґрафія «Св. Никола́я», 1940, с. 15-17.; V Годово́й о́тче́т ґр.-кат. русско́й гимна́зії в Прешові́ за уче́бний го́дь 1940-1941. Пряше́в : Типоґрафія «Св. Никола́я», 1941, с. 17-19.; VI Годово́й о́тче́т ґр.-кат. русско́й гимна́зії в Прешові́ за уче́бний го́дь 1941-1942. Пряше́в : Типоґрафія «Святого́ Никола́я», 1942, с. 15-17.; VII Годово́й о́тче́т ґр.-кат. русско́й гимна́зії в Прешові́ за уче́бний го́дь 1942-1943. Пряше́в : Типоґрафія «Святого́ Никола́я», 1943, с. 22-25.; VIII Годово́й о́тче́т ґр.-кат. русско́й гимна́зії в Прешові́ за уче́бний го́дь 1943-1944. Прешові́ : Типоґрафія «Святого́ Никола́я», 1944, с. 92-95. Атанасі́й Пека́р подає свідомо вживаючи не «русска́я гимна́зія» а «украї́нська гимна́зія», таким чином спотворюючи історичну контекстуальність джерел. Див.: ПЕКА́Р, А., ЧСВВ. Нариси історії церкви Закарпаття, т. 1. Рим – Львів : Місіонер, 1997. (Єрархі́чне оформле́ння), с. 133.

саме в єпархіальних інтернатах. Безумовно, така комбінація роботи з молоддю мала дуже добрі наслідки для держави, адже працею єпархіальних структур держава виховувала молоде покоління, а єпархія в умовах модерністських ідей мала змогу працювати з молодими людьми, виховуючи їх у християнському дусі як добрих громадян держави. Це були взаємовигідні умови виховання молодих людей²¹³.

За єпархіальним шематизмом 1938 р. персональний склад «Алумнія Іоана Крестителя» виглядав наступним чином: директор – Міхаел Сабадош, префекти – Йосиф Мовчан і Ладіслав Гучко, чисельність алумністів – 78 осіб²¹⁴. Директором єпископської препарандії (Півцеучительська семінарія) значиться в шематизмі доктор Стефан Гойдич, а катехитом – Міхал Кізак, куратор інтернату препардії – Євген Дойтсак, а інформатори Микола Ладижинський і Андрій Нагай, всього алумністів – 76²¹⁵.

Таким чином, владика, розуміючи бідність своїх вірників намагався розширювати інтернати, адже від цього залежала можливість більшої чисельності дітей навчатися в школах, отримуючи добре житло, нагляд і виховання.

Для хлопців віддавна існували два інтернати. А тому 1922 р. василіанський дівочий інтернат Чину св. Василія Великого (ЧСВВ), створений за вікаріатства Миколи Русснака²¹⁶, Гойдич розширив у 1932 р., а потім другий поверх добудував у 1938 р. Першою настоятелькою монастиря була с. Агнета Ценкнерова, а згодом с. Ірина Алексюк, а с. Ценкнерова стала префектом²¹⁷. Діяльність

²¹³ Про те що владика розраховував розширити інтернати свідчить справа про планування вулиць міста Прешов. Після повідомлення єпархії від 28 січня 1930, існує прохання від Алумнея з Йосифом Дюлаї і учительського уряду алумнею з Євгенієм Добом, які просять планувати вулиці так щоби могли свої землі використовувати на розбудову єпархіального сиротинця, який переповнений, як і інтернат препарандії. Є тут й схема, план розміщення вулиць тощо. Проте документ не підписано. Див.: AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1930, inv. č. 446, sign. 311 Zápisky z farností, finančné hospodárenie farností, vládne napomenutia cirkevným školám, korešpondencia s vyst'ahovalcami v Amerike, teologické štúdium v zahraničí, disciplinárky učiteľom, štátna podpora gr. kat. cirkevným školám, školske rozpočty, inventáre farností, záležitosť okolo otvorenia Ružovej ulice v Prešove.

²¹⁴ *Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioeceseos Fragopolitanae (Presov – Prjasev) pro anno Domini 1938*. Fragopoli : Typis Typographiae ad S. Nicolaum, 1938, s. 14 – 15.

²¹⁵ Ibid, s. 15 – 16.

²¹⁶ В архиєпископському архіві існує ціла програма на відкриття і посвячення інтернату, котру підготували сестри на урочистості. Див.: AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok 1922, inv. č. 438, sign. 1754.

²¹⁷ 10 серпня 1922 заснували монастир в Пряшеві п'ять сесетер: ігуменя Магдалина Гуменюк, сс. Ірина Олексюк, Агнета Ценкнерова, Василія Хлібовецька, Маркіяна Матіс. Див.: ГОЙДИЧ, Стефан. *Дђвичий интернатъ сестеръ чина св. Василія Великаго*. In.: VIII Годовой отчетъ гр.-кат.

сестер не була простою, адже вони мали польське громадянство і змушені були отримувати візи на перебування в Чехословаччині²¹⁸.

Допомагав розширювати сиротинець Гавриїл Мартяк надавши 10 000 к.ч., частину зібрав «Союз Русських жінок». Владика Гойдич вперше із сестрами зустрічався 20 лютого 1927 р. Єпископ старався про сироти і для них на вулиці Фрацісціго в Пряшеві придбав невеликий будинок, куди сестри переселилися вже 31 серпня 1929 р. Він передав монашкам і землю під присадибну ділянку, котру подарував крилошанин Шаш²¹⁹. Схожу інформацію знаходимо і в періодиці міжвоєнного періоду. Так, в газеті «Русское слово» повідомляється, що 1929 р. владика Гойдич придбав велику віллу за 300000 к.ч., де могли перебувати лише 35 дівчат, а з 1932 р., після прибудови, розміщували 45 учениць, а новий поверх коштував 170000 к.ч., але після реконструкції може розміститися в інтернаті 65 учениць і вже 1932 р. там перебувало 56 учениць²²⁰. 4 вересня 1938 р. посвячено збільшений дівочий інтернат, котрим опікувалися сестри василіанки надаючи виховання і притулок²²¹. Так, станом на 1938 р., інтернат монашок василіан, де настоятелькою залишалася Ірина Алексюк, із сестрами Герардою Іванчо та Методією Лаврюк²²² опікувалися дівчатами в чисельності 45 осіб²²³.

Монастир і сиротинець сестер служебниць створений уже безпосередньо за владики Гойдича. Спочатку прийшли сестри служебниці до Пряшева, але не мали монастиря. Сиротинець починався скромно, у 1927 р. владика просить давати дари на сиротинець. 10 вересня 1928 р. владика закликає сиротинцем опікуватися сестер служебниць (*Сестри Служебниці Пречистої Діви Марії Непорочного Зачаття*). Першими прийшли Євдокія Волошин

русской гимназии в Прешовѣ за учебный годъ 1943-1944. Прешовъ : Типография «Святого Николая», 1944, с. 48-50.

²¹⁸ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1922, inv. č. 438, sign. 2297.

²¹⁹ J. E. Pavel Gojdič ČSVJ jepiskop Prjaševskij. K jeho dvadcatročnomu jubileju so dňa jep. Posvijačenija (1927-1947). Prjašev, 1947, s. 88 – 92.

²²⁰ Посвящение убольшеннаго дѣвичьяго интерната. In: Русское слово. Еженѣдельная народная газета, годъ изд. XV, 15 сентября 1938, ч. 31-32 (566), с. 2.

²²¹ Там само, с. 2.

²²² Станом на 24 вересня 1936 р. в Пряшеві перебували 4 сестри, але очевидно через польське громадянство Тедосія Чайковська покинула Пряшів, а натомість сестри Алісії Каханеци (нерозбірливо) прибуває Гертуда Іванчо. Див.: AGAP, Bežna agenda, Spisy, rok. 1936, inv. č. 452, sign. 1606. Výkaz o stave rádoŭ a kongregácií preš. gr. kat. diecéze.

²²³ *Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioeceseos Fragopolitanae (Presov — Prjašev) pro anno Domini 1938*. Fragopoli : Typis Typographiae ad S. Nicolaum, 1938, s. 16.

– намісниця, Теонія Ближнюк, Митрофана Михалецька – сестра учителька, Кріскетія Годованська. Згодом прийшла сестра Філарета Федина – провінціалка. Вони спочатку розміщувалися в семінарії, а згодом в єпископській резиденції, де опікувалися кухнею. Це були тимчасові місця перебування сестер, а основним, для них завданням, залишалося виховання нових монахинь і дівчат загалом. Фактично сестри мали виконувати функцію матерів для сиріт²²⁴. Справа виховання і опіка над молоддю, як пише Петер Штурак, для єпископа Гойдича була ділом всього його життя²²⁵.

Ще одна велика справа владики – це побудова нового сиротинця, для виховання дівочої молоді, котрою мали би опікуватися, слідом за сестрами василіанками, і сестри служебниці. Так, єпархія в особі єпископа, від 2 лютого 1930 р., просить президента про допомогу на побудову сиротинця в Пряшеві для опіки над сиротами. Наголошується, що уже існує земельна ділянка для початку побудови²²⁶. 11 вересня 1932 р. закладено наріжний камінь і освячено його для побудови нового сиротинця. У промові владики Гойдич дякує всім благодійникам, котрі дали гроші на побудову сиротинця: це і Папа Пій XI, інші дарувателі, особливо, на кінці проповіді, виділяє Гавриїла Мартяка із США, котрий подарував значну суму на добру справу. Під час урочистої промови оголошено покровительство Пречистої Діви Марії та св. Йосифа над сиротинцем. Євдокія Волошин оголошувалася настоятелькою. 1 травня 1934 р. сестри перейшли в новозбудований сиротинець, а 1935 року монастир і сиротинець були завершені повністю²²⁷. Урочисте посвячення каплиці сиротинця і монастиря Сестер Служебниць відбулося 29 квітня 1934 р. Відомо, що станом на 25 травня 1934 р. як передається в газеті «Русское слово» на сиротинець дарували понад 50 жертводавців²²⁸.

²²⁴ J. E. Pavel Gojdič ČSVV *jepiskop Prjaševskij. K jeho dvadcatročnomu jubileju so dňa jep. Posvijačenijsa* (1927 – 1947). Prjašev, 1947, s. 77 – 78.

²²⁵ ŠTURÁK, P.: *Otec biskup Pavol Gojdič (1888-1960)*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 1997, s. 79.

²²⁶ AGAP, Prezidiálne spisy, inv. č. 65, rok 1930, sign. 12. Odpoved' prezidentskej kancelárie na žiadosť o podporu k výstavbe sirotinca Prešovskej diecézy.

²²⁷ J. E. Pavel Gojdič ČSVV *jepiskop Prjaševskij. K jeho dvadcatročnomu jubileju so dňa jep. Posvijačenijsa* (1927 – 1947). Prjašev, 1947, s. 78 – 80.

²²⁸ Єпархіальныя дѣла. In *Русское слово. Еженедельная народная газета*, годъ изд. XI, 1 юнія 1934, ч. 11 (432), с.4.

Таким чином, це була справа усієї Церкви, котра завершилася успіхом. Сестри виховували дітей в побожності й з любов'ю, старалися, щоби були ситі і випускалися з сиротинця лише у випадку, якщо мали закінчену школу. Тобто у випадку сиротинця мова йшла навіть про це. Як мінімум сестри їх учили шити і іншої ручної роботи. Багато з них шили ризи, слідкували за чистотою і порядком у храмах, допомагали і обслуговували хворих. На городі при сиротинці сестри працювали на землі. Крім того, при сиротинці створено новіціат²²⁹.

Як вказують документи обласного архіву м. Пряшева, поселення сестер викликало деякі труднощі. Так, 3 лютого 1932 р. ординаріат пише до поліційного комісарства в Пряшеві, що уряд дав мало часу на отримання дозволу від держави про перебування сестер на Словаччині, бо сестри опікуються дівочим інтернатом і відмова була б великою шкодою для дівчат і їх родичів. Уже 28 березня того ж року, поліцейський комісаріат в Пряшеві дозволяє перебувати монашкам василіанкам польского громадянства в ЧСР²³⁰. Справа громадянства для сестер служебниць не була вирішена і в 1936 р. Про це довідуємося з таємного листування від 31 березня 1936 р. між урядовими структурами²³¹.

²²⁹ J. E. Pavel Gojdič *ČSVV jepiskop Prjaševskij. K jeho dvadcaťročnomu jubileju so dňa jep. Posviatačenia (1927-1947)*. Prjašev, 1947, s. 82.

²³⁰ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1932, inv. č. 448, sign. 146. Sťažností na učiteľov, rozširovanie cirkevných jednotriednych škôl, zalezitosť pobytu sestier rádu Vasila Veľkého v Prešove.

²³¹ Прохання про проживання на Словаччині до президії Країнського уряду в Братиславі подали сестри Служебниці – Юлія Михалецька, Філарета Федина, Ольга Годованська та Гафія Близнюк. Місцева влада подавала центральним органам справу про діяльність сестер. Сиротинець в Прешові як соціальна інституція на початках свого розвитку, говорить в аналізі. В шкільному році 1934/35 в сиротинці нараховувалося 8 сиріт, а в 1935-36 25 сиріт дівчат в віці від 3 до 13 р. русинської народності: зі Східної Словаччини – 22; з Підкарпатської Русі – 3. Настоятелька Вероніка Гавриїла Татарова з Малого Ліпніка, окрес Стара Любовня. Крім того є там 3 сестри словачки і 4 українськго народності з Польщі, про яких мова. Завданням останніх стало створити сиротинець і навчити інших сестер зі ЧСР. За сиротами добре доглядають, доправляють до місцевих греко-католицьких шкіл, спілкуються в дому по русинськи. Сиротинець найбільше підтримується з грошей місцевого єпископа Гойдича та дарунків з місцевих приходів, які сестри навідують. Справа в тому що папа Пій XI дав на сиротинець 100 000 лір з умовою, що сиротинцем опікуватимуться служебниці. Тому це причина. Але 8 сестер на 25 сиріт забагато, пишуть чиновники, а тому старатися достатньо і двом сестрам. Тому якби 4 сестри відійшли до Польщі не мусіли би закрити сиротинець. А тому твердження владики Гойдича, що відхід сестер би загальмував розвиток сиротинця не має під собою підстав, а все йде до того, щоби в правому крилі сиротинця відкрити руську гімназію, що Ординаріат і подав уже 27 листопада 1936 на Міністерство шкіл та народної освіти, але чи погодилися би на таке доброчинці з такими змінами? Як висновок у звіті вказується – нема підстав надавати громадянство 4 монашкам, бо вистачить і своїх сил., а якщо би треба було йти вчитися справі догляду, то могли би піти чехословацькі громадяни вчитися до Чину в Польщу. Див.: Štátny okresný archív Prešov, pobočka Prešov (ďalej ŠA PO, pob. Prešov), fond Okresný úrad Prešov, 1936, č. 204. Šk. 12. Šetrenie činnosti duchovných, gréckokatolícky sirotinec Prešov, s. 1.

Необхідність громадянства для сестер пов'язана із юридичними домовленостями між Апостольською столицею та ЧСР в рамках *Modus Vivendi* від 2 лютого 1928 року. За одним із пунктів конкордату духовні особи і монахи не можуть підпорядковуватися керівникам в інших державах і мають бути громадянами ЧСР²³².

Велике значення мали пожертви на побудову і облаштування закладу сестер Непорочного Зачаття Діви Марії, а тому в «Русскому слові» існує прохання про закупівлю постілок, скринь, матраців, столів, люстр для каплиці та інших приміщень, образу на олтарь²³³. У «Русскому слові» подавалась окремо інформація про дарування на сиротинець, зокрема, вказувалося на дари 10 осіб, котрі надали більше 100 к.ч.²³⁴. Дуже детально і позитивно описується вся інфраструктура сиротинця станом на 1937 р. – монашки служебниці опікувалися 28 дітьми, із яких 22 ходили в школу²³⁵. Цікавий епізод оповідається про любов владики до дітей, коли той був дуже втомлений від роботи, то завжди йшов до сиротинця, щоби бачив там невинних дітей, маленьких ангелів, їх гру, спокійні лиця²³⁶.

Одним із способів забезпечити утримання єпархіальних сиротинців і гімназії були так звані «збірки» на Американському континенті. Наприклад міський нотаріат інформує Окресний уряд в Пряшеві, що канонік Феодор Ройкович і єпископський секретар Емілій Сухий хочуть поїхати в США для збирання грошей на сиротинець, новіціат сестер служебниць і руську гімназію²³⁷. Що вони і здійснили, не зважаючи на спроби урядових перешкод.

²³² 1928, 2 února, Praha. – *Modus vivendi mezi Svatým stolcem, a Československou republikou*. In.: Marek Šmíd – Michal Pehr – Jaroslav Šebek – Pavel Helan [eds.]. *Československo a Svatý stolec III. Diplomatičká korespondence a další dokumenty 1918-1928. Výberová edice*. Praha : Masarykův ústav a Archiv ČR, 2015, s. 565.

²³³ Жертвы на сиротинець. In: *Русское слово. Ежедневная народная газета*, 16 апр. 1934, Годъ изд. XI., ч. 8. (429), с. 1-2.

²³⁴ Жертвы на сиротинець. In: *Русское слово, Ежедневная народная газета*, годъ изд. XIV, 19. януара 1937, ч. 3-4. (505), с. 4.

²³⁵ Мои впечатлѣнія изъ пребыванія въ Епарх Сиротинцѣ в Пряшевѣ. In: *Русское слово. Ежедневная народная газета*, годъ изд. XIV (1937), 19. фебруара, ч. 7-8 (507), с. 3-4.

²³⁶ J. E. Pavel Gojdič *ČSVV jeřepiskop Prjařevskij. K jeho dvadcatročnomu jubileju so dňa jer. Posvijačenija (1927-1947)*. Prjařev, 1947, s. 50.

²³⁷ За звітами місцевої влади о. Теодор (так у документі; вище згадувався як Феодор – Авт.) Ройкович відомий своїми антисловацьким поглядами, член Карпаторуської народної ради, разом із Симеоном Смандраєм, Іваном Пешаком (адвокатом) та угорськи орієнтованим Яном Гондором (пенсіонером). Зв'язані вони також із ревізіоністом др. Олексієм Геровським в Америці, котрий видає «Американський руський вестник», який був заборонений в Словаччині. Крім того, як вказується, Еміліан Сухий мадярон, селянський соціаліст, а збирати гроші в Америці хочуть на особисті цілі, а тому не можна давати дозвіл на виїзд. У підсумку вони виїхали до Американського континенту. У звіті вказується, що невідомо скільки дарували, існує інформація лише про дарунок

Таким чином, монастир і сиротинець сестер служебниць створений за владики Павла Гойди́ча на другу половину 30-х рр. ХХ ст. стає повноцінною опікунською та виховною структурою єпископства. За шематизмом Пряшівської єпархії на 1938 р. відомо: головна сестра Філарета Федина, намісниця Митрофана Михалецька, префект – Юстина Сідлар; сс. Крискетія Годованська, Андрея Гішчак, Ісайя Мітровка, Елія Баб'як, Габріела Татарова, Васи́лія Кухарик²³⁸. Відомо також, що станом на 1939 р. сиротинець щороку отримував 25 000 к.ч. – з яких 20 000 витрачалося на поточні потреби, а 5 000 к.ч. на покриття боргів²³⁹.

Був також заснований «Кружок святої Анни» для служниць, що мав об'єднати і підтримувати найменших у суспільстві, тобто прислужниць. Займалася цими науками Анна Дубайова із «Союзу Русських жінок», щонеділі вони збиралися для того, щоби їм виголошувалися науки. І цим влади́ка дбав про найменших «*Kto ľubíť jednoho iz menších bratrev, meňa ľubíť*»²⁴⁰. Маріан Пота́ш говорить, що основним завданням стало намагання оберігати найбідніших дівчат, котрі з крайньої потреби приходили в місто і прислужували в багатших родинах, адже щодо них вчинялася харитативна робота, аби вміли при потребі себе захистити, а парохі мали інформувати, де бідні дівчата і чи добру мають роботу, щоб їм по заслугам платили, вчили їх елементарної ручної і домашньої роботи, виховували в побожності до обряду²⁴¹. Духівником став Емануї́л Біга́рій, а згодом доктор Васи́ль Го́пко. Проіснувало товариство біля 18 років²⁴².

Таким чином, через єпархіальні алу́мнеї та інтeрнати сестер васи́ліанок, служебниць здійснювалася опіка над бідною дівочою молоддю і сиротами, внаслідок чого вони могли отримати освіту і стати повноцінними членами суспільства соціалізуючись з іншими у християнському середовищі.

в 5 000 к.ч. відіслані на гімназію Йосфом Ганулею з Клівленду. Див.: ŠOA PO, pob. Prešov, fond Okresný úrad Prešov, 1936, č. 204. Šk. 12. Šetrenie činnosti duchovných, gréckokatolícky sirotinec Prešov, s. 5.

²³⁸ Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioeceseos Fragopolitanae (Presov – Prjasev) pro anno Domini 1938. Fragopoli : Typis Typographiae ad S. Nicolaum, 1938, s. 17.

²³⁹ AGAP, Prezidiálne spisy, inv. č. 74, rok 1939, sign. 11. Štátna podpora na sirotinec.

²⁴⁰ J. E. Pavel Gojdič ČSVV jepiskop Prjaševskij. K jeho dvadcaťročnomu jubileju so dňa jep. Posvijačeniya (1927-1947). Prjašev, 1947, s. 77.

²⁴¹ POTAŠ, M.: Dar Lásky. Spomienky na biskupa Pavla Gojdiča, OSBM. Prešov, 1999, s. 115.

²⁴² J. E. Pavel Gojdič ČSVV jepiskop Prjaševskij. K jeho dvadcaťročnomu jubileju so dňa jep. Posvijačeniya (1927-1947). Prjašev, 1947, s. 76-77.

2.4. Підтримка молоді як майбутнього Церкви, суспільства і держави

Уже за вікаріатства доктора Миколая Русснака духовенство Пряшівської єпархії досить занепокоєно реагувало на *антирелігійну напруженість новоутвореної держави* щодо виховання майбутнього молоді. Так, доктор Микола Русснак надіслав на адресу Емілія Сухия повідомлення з проханням розібратися чи й справді директор гімназії і професори дозволяли собі згадувати серед учнів, що викладання релігії незабаром припиниться. Відповідь Емілія Сухия була невтішна – більшість професорів матеріалістичного мислення, *«...фальшивый либерализмъ расширяется противъ чего ништо нельзя что дѣлать»*²⁴³. Тут же вказується, що в сучасності релігія – то приватна справа, а катихети, якщо хочуть працювати з молоддю, то поза школою. Таким чином, ієрархія на вищому рівні активно відслідковувала атеїстичні, матеріалістичні ідеї, котрі поширювалися в школах після утворення Чехословаччини.

З боку уряду всіх учителів переводили на становище державних, про що довідуємося із листа директора Пряшівської горожанської школи Лева Петрашовського від 24 жовтня 1919 р. на адресу вікарія, де вказано, що професорський склад має право отримувати 50% доплату як чиновники і отримувати від Братиславського уряду фінансову допомогу²⁴⁴. І дійсно вікарію доповідають, що на це мають право ті отці, котрі вчать в горожанській школі і в єпархіальній препарандії.

Тим часом, посиляючись на проф. Бачинського о. Василь Ларь з Мукачівської єпархії констатує, що молодь *«кождім роком морално занепадає»*²⁴⁵. Рецепт один – виховання молоді. Причому не досить «напихати» науками молоду людину: *«Можемо вышколовати розум дуже вісоко, но если забудеме ублагороднювати серце, катастрофа скорше ци позднѣйше не мине»*²⁴⁶.

Владика Павло Гойдич усіма силами намагався безпосередньо підтримувати молоде покоління. 14 листопада

²⁴³ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1919, inv. č. 435, sign. 1831.

²⁴⁴ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1919, inv. č. 435, sign. 1876.

²⁴⁵ ЛАРЬ, В. Як подняти моральность у молодежи. In.: *Подкарпатска Русь*, рочник V, януар-фебруар 1928, число 1-2, с. 22.

²⁴⁶ Там само, с. 22.

1930 р. Союз подкарпатських руських студентів (СПРС) в Празі, просить грошову допомогу на драматичний гурток «Верховина», вказуючи наступні причини: за півтора року поставили 38 різних вистав, їздять по селах піднімають культуру, але всі гроші, й то без державної підтримки, вичерпано, тому треба фінансування для діяльності – як почесного члена Союзу студенти просять владику про допомогу. Під листом підписалися секретар Августин Чичура; голова гуртку – Михайло Штефуца та голова СПРС Юрій Августин Шерегій. На звороті листа зустрічається резолюція о. Олексія Бігарій, що відіслали 500 к.ч. ще 4 березня 1930 р. І дійсно, 22 березня 1930 р. на ім'я єпископа Гойдича від гуртка «Верховина» надійшла подяка за дарунок у 500 к. ч. за підписами Агустина Чичура та Михайла Штефуци²⁴⁷. Таким чином владика сприяв не лише підтримці студентів, а й культурному розвитку власної єпархії.

Студенти намагалися брати активну участь у житті Пряшівської та Мукачівської єпархії, наголошуючи, що роль молоді є дуже великою. При цьому гурток «Возрожденіє» друкував часопис «Молодая Русь», на сторінках якого писалося про велику роль Церкви у протистоянні мадяризації в попередє століття через дотримання і збереження слов'янського обряду та руської мови²⁴⁸. Особливо активними були студенти в Празі, але матеріальне становище і відсутність стипендій призводило до крайньої бідності карпаторуського студентства. А тому служіння своєму народу молодими людьми викликало труднощі, бо «...каждый изъ насъ половину своей енергіи теряетъ напрасно, гоняясь за средствами къ продолженію своего образованія»²⁴⁹. Саме така невтішна ситуація складалася довкола карпаторуського студентства.

За постійну підтримку студентства вихідців з Пряшівської та Мукачівської єпархії владиці Гойдичу студенти надіслали диплом почесного члена товариства²⁵⁰. Молодь і Церква співпрацюють в рамках духовного виховання, зокрема й в Празі. Велику роботу в цьому напрямку добре здійснював о. Василь Гопко, котрий зважав саме на соціальні аспекти життя підкарпаторуського

²⁴⁷ AGAP, Prezidiálne spisy, inv. č. 65, rok 1930, sign. 22. Zväz rusínskych študentov v Prahe žiada o podporu.

²⁴⁸ Лендель В. Ив.: О студенчестве въ общественной жизни Края. In.: *Молодая Русь*, январь-февраль 1931, № 5-6, с. 4-8, с. 4-5.

²⁴⁹ Иванчо А. Ив.: Соціальное обозрѣніе карпаторусскаго студенчества. In.: *Молодая Русь*, январь-февраль 1931, № 5-6, с. 8-10, с. 8-9.

²⁵⁰ AGAP, Prezidiálne spisy, inv. č. 68, rok 1933, sign. 13. Spoločnosť karpatských študentov v Prahe posielala biskupovi Gojdicovi čestný členský preukaz ich spoločnosti.

студентства²⁵¹. Підтвердження тому знаходимо і у пряшівського дослідника Петера Борзи, зокрема, одним із напрямків активності о. Василя Гопка була харитативно-релігійна робота з молодими людьми в Празі, передовсім студентами²⁵².

У грудні 1932 р. Греко-Католицькою Церквою в Чехословаччині засуджується теза ненависті, як програма молоді, а навпаки все має існувати на основі любові, бо нелюбов – це намагання вибудувати стіну між народами²⁵³. Описано також конфлікт між студентською молоддю організації «Возродження» і «Центрального союзу підкарпатських студентів», зокрема останні говорять про денаціоналізацію і потребу будувати мур. В той же час єпархія засуджує такі намагання децентралізації. Одним із способів виховання може слугувати «Пласт». А загалом має бути баланс між тілом і душею – здорове тіло, стидливість і моральність – ось основні імперативи молоді людини²⁵⁴. Тобто Церква протистояла поширенню націоналістичних поглядів серед молоді, акцентуючи увагу на протилежних чеснотах поваги і любові до ближнього.

Так, о. Василь Гопко намагався залагоджувати конфлікти між українськими та русинськими студентами в Празі, наголошуючи, що всі вони греко-католики, незважаючи на національність. Але в 1936 р. існував конфлікт навколо о. Христофора Миськіва (ЧСВВ), надісланого в Прагу з Мукачева для душпастирства серед українців. Під час проповідей серед студенства о. Христофор часто акцентував українську тематику, що не подобалося студентам русинам, зокрема на різдвяних проповідях²⁵⁵. 7 листопада 1936 р. Василь Гопко у листі з Праги до Єпископського правління в Пряшеві пише про необхідність християнської харити серед молоді, повідомляє, що за його даними урядові молодіжні організації не будуть представлені католицькими організаціями, точніше такий закон не пройде в парламенті²⁵⁶. Тобто, Церква

²⁵¹ Изъ Духовной Жизни Карпаторусскихъ студентовъ въ Прагѣ. In *Душпастьєрь. Урядовый и духовный органъ єпархїи Мукачевской и Пряшевской*, новемберъ 1931, рочник VIII, число 11, с. 271.

²⁵² BORZA, P.: *Blahoslavený Vasil' Hopko prešovský pomocný biskup (1904 – 1976) : vydané pri príležitosti 100. výročia narodenia blahoslaveného biskupa a mučeníka Vasil'a Hopka*. Prešov : Petra, 2003, s. 38.

²⁵³ Ненависть як програма In: *Душпастьєрь. Урядовый и духовный органъ єпархїи Мукачевской и Пряшевской*, рочник IX (1932), авг.-септ., число 8-9, с. 224-227.

²⁵⁴ ЛАРЬ, В.: Вказана праця, с. 22-23.

²⁵⁵ AGAP, Prezidiálne spisy, inv. č. 71, rok 1936, sign. 4. V. Hopko, súkromný list biskupovi o cirkevných pomeroch medzi Rusmi a Ukrajincami.

²⁵⁶ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1936, inv. č. 452, sign. 3052.

моніторила вирішення молодіжного питання на рівні державних органів влади, розуміючи, що загалом Католицьку Церкву намагаються усунути від впливу на виховання молоді.

З молоддю активно працювала єпархія в рамках Марійської конгрегації, в учительській семінарії, в т. зв. горожанці (державних школах), згодом в руській гімнізії. Роботу в цьому напрямку здійснювали: ректор-крилошанин, віце-ректор Емерик Седлак; катехит Міхаел Сабадош, також професор Андрей Зіма, ієромонахи ЧСВВ Нікодим Крет та Маріан Поташ. Часто владику особисто ходив, перевіряв, навідувався і тішився тими справами²⁵⁷. В Мукачівській єпархії зі світською молоддю активно працювали монахи василіани.

Ще одним напрямком реалізації вільного часу для молоді були молодіжні організації, з котрими співпрацювали єпархіальні структури. Наприклад, серед діловодної документації єпархіального управління зустрічається заклик від 11 грудня 1930 р. відділення католицьких скаутів у Пряшеві до вступу в організацію на засадах скаутської рівності, братерства; проти тиранства тощо²⁵⁸. Наприклад, курінь «Пласту» українських старших *пластунів* «Бурлаки» в Ржевницях від 30 травня 1931 р. дякують єпархіальному правлінню за надісланого священика, якого направили на посвячення курінного прапору: «...Преосвященний дали тим доказ, що розуміють вагу пласту для нашого українського народу»²⁵⁹. Таким чином, з цього зрозуміло, владику прагнув підтримувати добрі і здорові намагання молоді, незважаючи на їх етнічне походження, намагаючись бути всім для всіх.

Більше того, в рамках єпархіальних освітніх структур існувала допомога для учнів. Наприклад, від 1 січня 1931 р. існує оголошення про конкурс на стипендію Корнилія Добрянського в сумі 400 к.ч.²⁶⁰. Про процедуру надання стипендій можемо довідатися із справи Георгія Бобака з ужгородської реальної гімназії, де вказується – хлопець Георгій, з добрим атестатом, 18 травня 1927 р. просить владика Гойдича про одну з 5 стипендій

²⁵⁷ J. E. Pavel Gojdič ČSVV *jepiskop Prjaševskij. K jeho dvadcatročnomu jubileju so dňa jep. Posviatačenia (1927-1947)*. Prjašev, 1947, s. 48.

²⁵⁸ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1931, inv. č. 447, sign. 48. Duplicitné knihy diecezálnej bibliotéky – zoznam.

²⁵⁹ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1931, inv. č. 447, sign. 2106. Korešpondencia s gr. kat. farou v Prahe, reverzy o zrieknutí sa rokoviny a kobliny učitelmi gr. kat. pod podmienkou, že im štát poskytne primerané odškodnenie, pozvanie na 800. výrocie posvätenia svätováclavskej katedrály v Olomouci.

²⁶⁰ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1931, inv. č. 447, sign. 3. Duplicitné knihy diecezálnej bibliotéky – zoznam.

Корнилія Добрянського, для навчання на священика в Пряшеві, бо родом з Пряшівщини. Всі ці успіхи підтверджує приходник Еміліан Бокшай від 29 червня 1927 р. Це прохання ще 24 травня направлено Йосипу Дюлай, управителю фонду Корнилія Добрянського і директору «Алумнея товариства Іоана Хрестителя.»²⁶¹. Така сума була досить пристойна, зважаючи на те, що подібну плату дехто отримував на місячне утримання. Зрозуміло, що стипендію отримували найбільш успішні і дисципліновані учні. Таким чином, створювалося конкурентне середовище для покращення успішності серед молодих людей, а єпархія виховувала перспективну молодь для Церкви і держави.

Про активну роботу духовенства Пряшівської єпархії серед молоді Чехословаччини засвідчує участь богослова Молчанія в конгресі молоді в Велеграді, який мав відбутися 27-28 вересня 1936 р. Про це довідуємося із справи, що міститься в AGAP, де знаходяться листи про конгрес від єпископа і апостольського адміністратора Рожнявського Міхала Бубніча та Союзу католицької молоді в Брні, а також програми паломництва до Велеграду. Це, при тому, що рожнявський єпископ Міхал Бубніч вказував на той факт, що всі католицькі єпископи відмовилися брати участь зі світською організацією створеною в Брні, натомість приймають участь із чеськими католицькими організаціями. З цього можемо констатувати, що єпархія, в особі владики Гойдича направила лише одного богослова, не бажаючи конфліктувати із світською владою²⁶². З іншого боку, така мінімальна участь засвідчувала формальне представлення єпархії в заходах, які намагалася очолити світська влада²⁶³.

При Пряшівській єпархії існував освітній фонд, котрий мав найбільший грошовий оборот серед усіх фондів Пряшівської єпархії, про що довідуємося із протоколу від 22 травня 1936 р. про передачу посади касира фондів від Симеона Смандрая до Феодора Ройковича. Прибуток освітнього єпархіального фонду становив 8 048, 95 к.ч., а витрати – 6 353, 85, прибуток фонду

²⁶¹ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1927, inv. č. 443, sign. 1556. Informácie knazskej nemocenskej pokladne v Prešove, výstavba nových kostolov, rozpočty, výkazy z famosti, poriadanie eparchiálneho kongresu 7.VI.1927 v Prešove.

²⁶² Батько богослова Молчаній, парох із Чабиновців А. Молчаній, у листі до владики просив не посилати на Велеградську ходу його сина, бо необхідно, щоб єпархію представляв хтось більш солідний, але судячи із резолюції 17 (нечітко) вересня 1936 р. направили таки сина А. Молчані від єпархії до Велеграду.

²⁶³ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok 1936, inv. č. 452, sign. 3232.

становив лише 1695, 10 к.ч. Таким чином і прибутки, і витрати засвідчують принаймні дві тенденції: 1) єпархія дбала про надання допомоги в отриманні освіти; 2) фонди отримували трохи більшу плату за мінімально можливу, що дозволяло, напевно, здійснювати процес освіти – платити вчителям, забезпечувати навчання відповідними приміщеннями, інвентарем, підручниками тощо²⁶⁴.

Отже, духовенство єпархій, спільно з державою впливало на виховний процес. Проте Чехословацька держава намагалася усувати католицькі структури з освітнього процесу, молодіжного руху, обмежуючи фінансування духовних навчальних закладів, на противагу світським. Все це призводило до виходу молоді з-під основ євангелічних принципів та ширення правого і лівого радикалізму та модернізму в цілому.

III. СОЦІАЛЬНІ ПРОЕКТИ ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЯ ЦЕРКВОЮ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ

Великого розвитку в міжвоєнній Чехословаччині набули різні соціальні проекти, котрі ініційовувалися та реалізовувалися на місцях спільно Церквою, державними органами влади та громадськістю. До таких соціальних проектів можемо віднести т. зв. «Пасхальну акцію» на теренах Мукачівської єпархії, де внаслідок економічної кризи панував голод; функціонування державних та церковних соціальних фондів, виплат і програм в Пряшівській єпархії; розвиток абстинентних товариств та участь духовенства в антиалкогольному русі; медичне оздоровлення духівників, їх родин і вірників у лікарняній касі в Прерові.

3.1. «Пасхальна акція» на теренах Мукачівської єпархії

Чи не найбільше енциклік на соціальну проблематику з'являється у міжвоєнний період і належать Пію XI, про що вже йшлося. Якщо говорити про єпископа Стойку то звичайно, що на його владитство, як соціального пастиря, зробив великий вплив саме папа Пій XI, але частково владика Олександр²⁶⁵ може

²⁶⁴ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1936, inv. č. 452, sign. 1515.

²⁶⁵ Атанасій Пекар ще називає його «батьком бідних», так як в Першу світову війну організував єпархіальний фонд для воєнних сиріт, а наприкінці війни очолив акцію з гаслом «Хліб для убогих!».

завдячувати своїй єпископській місії і об'єктивним причинам – на початок його владцтва припадає пік світової економічної кризи 1929-33 рр., котра була досить глибокою і в Чехословаччині.

Відповідно до складної ситуації, Церква реагувала на суспільно-економічні виклики. Саме в енцикліці *Quadragesimo anno* 15 травня 1931 р., виданій до 40-річчя *Rerum novarum* Лева XIII²⁶⁶, критикується капіталізм, котрий призводить до збідніння, а також сильна держава, котра мала би навести лад в економіці, протиставляється, натомість, саме демократичний підхід і допомога бідним²⁶⁷. Тобто основною проблемою постало масове зубожіння широкого кола населення і таке ж швидке збагачення небагатьох.

Олександр Стойка короткий період правив єпархією як вікарій капітулярний (1931-32 рр.), після смерті єпископа Петра Гебея, а з 3 травня 1932 р. до 31 травня 1943 р. єпископ Мукачівський. Влітку 1932 р. у першому ж посланні як владика єпископ Олександр обирає собі головний вектор пастирського служіння: *«Гасломъ Епископскаго моего служенія будетъ: «Духъ Господень на мнѣ, его же ради помазю мя БЛАГОВѢСТИТИ НИЩИМЪ ПОСЛА МЯ»»*²⁶⁸. У даному посланні владика Олександр розділяє усіх «нищих» на морально бідних і матеріально, вказуючи, що великий голод у світі саме через моральний занепад. Говорить єпископ і про велику соціальну біду на Підкарпатській Русі – Верховина²⁶⁹ голодує. Це була катастрофа у Центрі Європи, в умовах, коли панувало світове перевиробництво – люди голодували. У своїх настановах владика просить усіх звернути увагу на виховання молоді, адже саме мораль суспільства складається із окремих індивідів, а тому це все взаємопов'язано, і молодь необхідно відповідно виховувати.

Як вікарій започатковує «Пасхальну акцію», а після хіротонії 12 липня 1932 р. обідає з 300 бідними (див. фото на зворотній стороні видання – Авт.). Наприклад, 1933 р. започаткував допомогу для потерпілих від повені у 1933 в Угочанському комітеті. Див. : ПЕКАР, А., ЧСВВ. Нариси історії церкви Закарпаття, т. 1. Рим – Львів : Місіонер, 1997. (Єпархічне оформлення), с. 141-142.

²⁶⁶ Детальніше про зародження соціальної науки Церкви див.: DLUGOŠ, F.: *Sociálna náuka Cirkvi a papež Lev XIII*. Ružomberok: VERBUM, 2011, 100 s.; SALATŇAY, M.: *Sociálne Encykliky*. Bratislava: Sdruženie katolíckych robotníkov, 1981, 161 s.

²⁶⁷ *Dokumenty sociálnej náuky Cirkvi*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2007, 597 s., 49 – 110.

²⁶⁸ Высокопреподобному клиру и благочестивым вѣрникам богоспасаемой и богохранимой паствы Мукачевской Миръ, здравіе и благословеніе отъ Господа съ архіерейскимъ нашимъ благословеніемъ. In: *Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской и Пряшевской*, рочник IX (1932), авг.-септ., число 8-9, с. 199.

²⁶⁹ Гірські райони на Підкарпатській Русі.

У листопаді 1931 р. опубліковано апостольське послання (енцикліка) Папи Пія XI про економічну кризу, безробіття і з питання озброєння²⁷⁰. Енцикліка Римського архієрея стосувалася Христа Царя як «Бога милосердя» та торкалася переважно кліру, патріархів, єпископів і загалом ординаріатів. Саме папське послання від 1931 р. починає реалізовувати владика Олександр у ввіреній йому єпархії як вікарій капітулярний. Фактично відбувається перехід до соціального пастирства двома єпархіями.

Вже у 1932 р. в урядовому органі друкується прохання від Мукачівської єпархії відправляти священні звіти про зроблену роботу в соціальній сфері, бо нема результатів²⁷¹. Заклик-розпорядження Ординаріату від початку 1932 р. конкретними справами допомагати бідним, бо голодний «желудок²⁷²» молитися не буде, буде лише кричати, а відтак починається комунізм і більшовизм, коли люди не мають співчуття до інших. Фактично священник повинен допомагати кожному вірнику в його становищі: боргах, податках і бути посередником у вирішенні усіх негараздів²⁷³.

Із квітня 1932 р. від Ординаріату Мукачівської єпархії за авторства о. Олександра Ільницького поширюється теза – кожий русин має мати пасху, тобто започатковується «Пасхальна акція»²⁷⁴. Тут же йде пояснення шляхів проведення заходу: 1) заможніші мають напекти паску і від Бога намірення попросити; 2) заможні інтелігенти мають заслати грошовий чек; 3) можна давати дари мукою, солониною²⁷⁵; 4) багатші приходи мають давати пожертви; 5) активну участь прийматиме також організація Червоний хрест²⁷⁶.

Згодом о. Олександр Ільницький повідомляє про позитивні результати Пасхальної Акції – отримали 50000 к. ч., зібрано багато матеріальних дарів: муки, солонини, одягу. Дуже активізувалася

²⁷⁰ Апостольское Послание Папы Пия XI. Посвященно мировому хозяйственному кризису, безработице и вопросу вооружения. In: Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархii Мукачевской и Пряшевской. рочник VIII (1931), новемберъ, число 11, с. 251.

²⁷¹ Помощь нуждающимся. In: Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархii Мукачевской и Пряшевской, рочник IX (1932), январь-февраль, число 1-2, с. 22.

²⁷² Шлунок (Авт.).

²⁷³ Помощь нуждающимся. In: Душпастырь, рочник IX (1932), январь-февраль, число 1-2, с. 23.

²⁷⁴ Про «Пасхальну акцію» також див.: ПЕКАР, А., ЧСВВ. Нариси історії церкви Закарпаття, т. 1. Рим – Львів : Місіонер, 1997. (Єрархічне оформлення), с. 142.; ПЕКАР, А. ЧСВВ. Нариси історії церкви Закарпаття, т. 2. Рим – Львів : Місіонер, 1997. (Внутрішня історія), с. 303.

²⁷⁵ Салом.

²⁷⁶ На Великдень каждый русинъ маєть мати пасху! In: Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархii Мукачевской и Пряшевской, рочник IX (1932), априль, число 4, с. 101-103.

молодь. Три вагона пшениці обмолюються на цю акцію; як результат «Господь благосклонно выслушал молитвы наши!»²⁷⁷. Майже ідентична інформація про Пасхальну Акцію 1932 р. подається і в газеті «Свобода» – назбирали 60 тис крон. ч.; закуплено 3 вагони муки які розіслано в Ужанську, Березьку і Мараморошську Верховину; солонину і інше давали багато в натуральному вигляді й централізовано доставляли на місця²⁷⁸. Таким чином, вірники і духовенство взяли активну участь у допомозі бідним проводячи активне соціальне пастирство на практиці, на відміну від тогочасних ідеологій і популізму.

На сторінках «*Душпастиря*» о. Олександр Ільницький розпочинає акцію і в 1933 р. з гаслом «*На Великдень каждый русин має мати паску*». Процедура здійснення Пасхальної Акції у 1933 була схожою як і в 1932 р.: 1) заможні парафії повинні на місцях допомагати бідним на розсуд приходника і кураторів; 2) кожен священик має прочитати 5 служб в наміренні, то буде 12000 к. ч. від інтенцій²⁷⁹; 3) кожний русин чи інтелігент нехай надсилає чеком або поштовим переказом грошову «жертвовку на Пасху Русинів»; 4) найзаможніші хай напечуть пасхи на 25 бідних і повідомлять про це місцевому отцю, а жінки священиків все приготують; 5) борошно і солонину треба також жертвувати; 6) за надіслані гроші купляють зерно, обмолюють його на борошно²⁸⁰. Фактично, другий рік Пасхальної Акції єпархіальне управління в Ужгороді намагалося реалізувати на місцевому, парафіальному рівні, удосконалюючи і розширюючи успішний соціальний захід. Тут таки роз'яснюється, що люди голодують, держава теж в кризі й не може всіх забезпечити, тому всім необхідно долучитися до допомоги, як зазначається в періодиці: «*Правдивий соціалізм є дійсно виконувати закон любви до ближнього*»²⁸¹. І справді акція мала на меті нагодувати всіх на Великдень, а не кожного дня, але

²⁷⁷ Пасхальна акція въ подпору бѣдныхъ русиновъ In: *Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской и Пряшевской*, рочник IX (1932), май, число 5, с. 121-122.

²⁷⁸ Пасхальна акція для бідних Підкарпаття. In.: *Свобода*, річник XXXII, 28 апріля 1932, число 17-18, с. 2.

²⁷⁹ Грошова оплата окремої Божественної літургії, котра має бути виконана в певному наміренні.

²⁸⁰ На Великдень каждый русинъ маеть мати пасху! In: *Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской и Пряшевской*, рочник X (1933), мартъ-апрѣль, число 3-4, с. 104-106.; На Великдень кожний Русин має мати пасху! In: *Свобода*, річник XXXIV, 2 березня 1933, число 5., с. 1.

²⁸¹ На Великдень кожний Русин має мати пасху! In: *Свобода*, річник XXXIV, 2 березня 1933, число 5., с. 1.

сама процедура, організація заходу мала продемонструвати силу Церкви і кожного вірника щодо потребуючих.

За звітом 30 травня 1933 р. в рамках заходів отримано 90 000 к. ч. – на 35 000 купили муки, тисячі розділили грошима і роздали вбрання бідним верховинським дітям²⁸². Тут же після завершення Пасхи починається нова акція із 1 000 к. ч.²⁸³. Пасхальна акція принесла очікуваний результат: всі дарували дуже багато відповідно до своїх можливостей, що підтверджують численні листи вдячності. Так, одна жебрачка з Ужгороду принесла 2 кг муки для бідних, що стало доказом успішності заходу²⁸⁴. Це дуже розчулило єпископа та організаторів акції.

У посланні владики Олександра на Стрітення 1934 р. вказується, що Пасхальна Акція цього року буде відмінна тим, що про бідних треба буде повідомляти єпрахію і розширювати акцію не лише на бідних конкретного приходу, а й на ті приходи, де це не працює, тобто шукати бідних і працювати щодо них²⁸⁵. Газета «Новий народ» в Прерові, повідомляє, що єпископ Стойка отримав в 1934 р. 135 тис крон ч. на пасхальну акцію²⁸⁶. Але і після акції Верховина голодувала. Газета «Свобода» повідомляла, що в Углі²⁸⁷ люди гичку їдять²⁸⁸. Тобто існували і критичні відгуки про успіх Пасхальної Акції, проте треба розуміти, що завданням даного заходу було навчити людей не лише співпереживати за ближнього, але й практично, матеріально допомагати на відміну від швидкоплинних «багатообіцяючих» модерних ідеологій.

Не можна оминати братиславський місячник «Підкарпаторуське ревю», який фактично позиціонувався як урядовий тижневик, подаючи відповідну інформацію про успіхи влади в усіх сферах суспільно-політичного, культурного та господарського розвитку. Видання створювало позитивний імідж

²⁸² Єпископ Олександр складає подяку всім, котрі жертвоували на «Пасхальну акцію» Русинів. In.: Свобода, річник XXXIV, 1 травня 1933, число 8-9., с. 2.

²⁸³ Успїхъ сегорочной Пасхальной Акції. In: Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской и Пряшевской, рочник X (1933), май-юній, число 3-4, с.151-152.

²⁸⁴ На Великдень кожний Русин буде мати пасху. In: Свобода. Орган, Річник XXXIV, 18 березня 1933, число 6., с. 2.

²⁸⁵ Всеч. Духовенству и благочестивым вѣрникам богоспасаемой епархіи Мукчевской миръ и благословеніе отъ Господа! In: Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской, рочник XI (1934), январь-февраль, число 1-2, с. 21-22.

²⁸⁶ Голосы чешскихъ кат. часописовъ о Пасхальной Акції In: Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской и Пряшевской, рочник XI (1934), мартъ-май, число 3-5, с. 13-22, с. 90-91. Див.: Успїхъ сегорочной Пасхальной Акции. In: Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской, рочник XI (1934), мартъ-май, число 3-5, с.70-71.

²⁸⁷ Напевно Мараморош.

²⁸⁸ Голод. In.: Свобода, річник XXXV, 15 цвітня 1934, число 15, с. 1.

тогочасної Чехословацької держави на теренах Підкарпатської Русі. Причому, часто публікувалися у місячнику передові особи держави. Найбільш повна інформація про соціальну сферу до 1936 р. Чехословацької держави міститься в нарисі міністра соціального опікунства, інженера Ярослава Нечаса. Це порівняльна стаття, котра складається з кількох блоків, де співставляється становище до входження Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини і вже станом на 1936 р., наприклад, говориться про те, що на 1920 р. 35 тис. дітей не могли отримати освіти, а існувало лише 35 церковних шкіл. Чехословацькою владою до 1931 р. збудовано 286 нових шкіл. Цікаво, що від початку республіки на інтернати при школах для бідних дітей було виділено 15 млн. к. ч.²⁸⁹. В Мукачеві збудовано дім для сиріт за 4 100 000 к. ч.²⁹⁰. На дитячі будинки виділено від початку республіки 38 328 728 к. ч.²⁹¹. Тобто за офіційною статистикою держава вкадала великі кошти в розбудову соціальної інфраструктури. Соціальну сферу на макрорівні держава реалізовувала добре, проте вирішення проблем голоду звичайної людини, було залишено як проблему регіональну на Підкарпатській Русі, найбільш бідному регіоні тодішньої Чехословаччини.

Тим часом владика Стойка продовжував інші допомогові акції для своїх вірників. Після пасхальної акції владика Олександр засновує єпархіальне харитативне товариство, залучаючи духовенство до харитативної роботи. У 1935 р. страйкували гуцули-лісоруби села Богдан на Рахівщині, що загрожувало їхнім звільненням, але владика Стойка виступив посередником між урядом і страйкарями, що дозволило останнім повернутися до праці. Наприклад, у 1937 р. посуха в гірських районах загрожувала великим голодом, а тому владика поїхав до Праги, щоб отримати допомогу для бідних селян²⁹². Тобто після голоду, під час економічної кризи, в разі проблем на єпархіальному рівні проводилися превентивні соціальні заходи.

²⁸⁹ NEČAS, J.: Podkarpatská Rus od převratu do roku 1936. In: *Podkarpatoruská revue*, roč. I., 20. října 1936, číslo 7, s. 1.

²⁹⁰ NEČAS, J.: Podkarpatská Rus od převratu do roku 1936. In: *Podkarpatoruská revue*, roč. I., 20. října 1936, číslo 7, s. 2.

²⁹¹ NEČAS, J.: Podkarpatská Rus od převratu do roku 1936. In: *Podkarpatoruská revue*, roč. I., 20. října 1936, číslo 7, s. 3.

²⁹² ПЕКАР, А. ЧСВВ. Нариси історії церкви Закарпаття, т. 2. Рим – Львів : Місіонер, 1997. (Внутрішня історія), с. 303-304.

Безумовно, державні успіхи були великими, але справжні потреби населення, знало лише духовенство, виконуючи роль своєрідної державної бюрократії, котра безпосередньо на місцях намагалася вирішувати проблеми бідності і голоду через єпархіальне управління і в тому числі шляхом Пасхальної Акції, котра не мала б вирішити усі проблеми, але залучити Церкву до практичної реалізації нагальних соціальних проблем народу.

3.2. Діяльність соціальних єпархіальних фондів на теренах Пряшівської єпархії

Бідність регіону Східної Словаччини змушувало єпископів та духовенство Пряшівської єпархії дбати за власних вірників не лише в духовній і матеріальній площині. Особливістю Греко-Католицької Церкви залишалося одружене духовенство, котре мало власні сім'ї. За умов смерті священика, котрий в основному був єдиним, хто забезпечував (часто велику) родину, вдови і сироти ставали так само найбільш незахищеними верствами суспільства. Саме тому в єпархії існувала своєрідна соціальна система фондів, у які вносили певні кошти усі без винятку священики, а з фондів виділялися кошти для потребуючих.

З утворенням Чехословацької держави становище самих священиків ставало не найкращим, про що засвідчують серія листів 1919 р. про допомогу на адресу генерального вікарія Миколи Русснака. Зокрема просили про допомогу оо. Іоан Кокинчак, Михаїл Молчан²⁹³, Костянтин Туркиняк, Андрій Зима, Григорій Бунганич та ін.²⁹⁴.

Одним із видів державної допомоги, після відміни коблини і роковини²⁹⁵, стала конгруа, про яку вже йшлося. У «Душпастирі» за 1927р. існує детальний список усіх 133 священиків Пряшівської єпархії, котрі отримали відповідну державну підтримку (конгруу) та

²⁹³ Згідно книг рахунків фонду священиків пенсіонерів о. Михаїл Молчан у 1937 отримав від фонду 50 к.ч., а в 1938 р. – 100 к.ч. Дет див.: AGAP, Fond penzijný, Spisy, Účtovný materiál, rok 1908-1948, inv. č. 717.

²⁹⁴ AGAP, Bežna agenda, Spisy, rok. 1919, inv. č. 435, sign. 230

²⁹⁵ Коблина – підтримка пароха натуральними продуктами (60 л зерна); роковина – трудові відробітки на користь парафії (один день з тяглом, два дні на рік – без тягла). Див.: ШТЕРР, Д. Релігійно-соціальні відносини між кліром і мирянами в Мукачівській греко-католицькій єпархії (1771-1949 рр.), дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, Ужгород, 2015. Ін.: <http://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/6832> (18.08.2016).

виховні на дітей в розмірі 1800 к.ч. в рік (150 к.ч. місяць)²⁹⁶. Якщо сума виховних була сталою, то конгруа залежала від стажу кожного священика, хоча згідно закону усі мали отримувати сталу допомогу в розмірі 9 000 к.ч., але багато священиків за 1926 р. мали набагато менше ніж вказана сума, хоч за кожні 3 роки служіння вони мали отримувати додатково 972 к.ч.

Плата конгруа призначалася державою після подачі всіх необхідних документів. За рішенням від 26 вересня 1927 р. реферату освіти в Братиславі до Пряшівської єпархії, щодо прохання греко-католицького капелана з Пряшева Александра Чісарики про перегляд конгруа, вказується що духовнику з 1 січня 1926 р. на проживання надається місячними долями 9 972 к.ч.; виховні на дітей – 1 800 к.ч. в рік, а пенсія – 480 к.ч.²⁹⁷ Тобто якщо порівняти таблицю за 1926 р. і прохання від 26 вересня 1927 р., то Александру Чісарику (молодшому) й справді збільшили конгруу на 972 к.ч., тобто врахувавши 3 роки священичого служіння.

Наприклад, один із парохів Стефан Молчані 6 січня 1930 р. повідомляє, що йому надано когруу в розмірі 7 548 к. ч. в рік²⁹⁸. Це були не такі вже й великі гроші, фактично мінімальна місячна платня. При цьому існували єпархіальні соціальні програми і священик змушений був платити в єпархіальні фонди. Декани звітувалися про стан оплат по власних парафіях у відповідні фонди. Так, оплати священиків по фондам до єпархіального правління вказує намісник-декан Буківський Іриней Манкович від 10 січня 1927 р. з парохії Дзурзош. Детальніше в таблиці 3.2.1.²⁹⁹

²⁹⁶ Преподобному Священству Епархии Пряшевской In: *Душпастырь. Официальный органъ Греко-Католич. епархii Мукачевской и Пряшевской*, рочник IV (1927), фебруарій, число 2, с. 82-90. Якщо була одна дитина то виовання виплачували 1224 к.ч. в рік, а якщо більше, то 1800 к.ч.

²⁹⁷ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1927, inv. č. 443, sign. 3086. Štátna podpora kňazským vdovám a sirotám, súpis žiactva v gr. kat. školách.

²⁹⁸ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1930, inv. č. 446, sign. 68. Zápisnice z farností, finančné hospodárenie farností, vladné napomenutia cirkevným školám, korešpondencia s vyst'ahovalcami v Amerike, teologické štúdium v zahraničí, disciplinárky učiteľom, štátna podpora gr. kat. cirkevným školám, školske rozpočty, inventáre famosti, záležitosť okolo otvorenia Ruzovej ulice v Prešove.

²⁹⁹ AGAP, Bežna agenda, Spisy, rok. 1927, inv. č. 443, sign. 45. Platové záležitosti fararov, štátna podpora na gr. kat. kostoly, nedostatky cirkevných škôl, disciplinárky učiteľom, ochrana starých kostolov, zápisnice školských stolic, korešpondencia s olomouckým arcibiskupom, majetkové záležitosti farností, opravy škôl, spory o užívaní gr. kat. kostolov veriacimi, ktorí prestupili na pravoslávie, štátna dotácia gr. kat. semináru, memorandum duchovenstva Prešovskej eparchie v súvislosti s novelizáciou zákona č. 122/1926.

Таблиця 3.2.1. Обов'язкові оплати священиків по парафіям, к.ч.

	Парафія	священиків пенсіонерів	Вдов і сиріт	Сиріт дівчат священиків	Фонд асекурації	Учбовий фонд	«Церков и школа»	Всього
1	Валков	32	120	40	392	140	150	894
2	Ольшава	-	-	-	130	160	75	365
3	Матяшка				99	60	150	336

Із таблиці зрозуміло, що податків на користь єпархії було немало. Але парафії платили різні суми, а в деякі фонди взагалі не сплачували, що напевно пов'язано із бідністю різних приходів і філіалів³⁰⁰. Наприклад, у парафії Ломне, за пароха Віктора Чісарика, продали парафіяльну землю Івану Кассурда за 1500 к.ч., що також могло свідчити про бідність. Загалом по деканату оплати становили 397 966 к.ч. в рік.

Отримання державної допомоги чи її коригування обумовлювалося необхідністю надання певної документації від духівників та єпархіального правління. В справі пароха Іриней Яніцкі з Нижніх Піштян Окресний уряд в Стропкові 29 серпня 1929 р. вимагає наступні документи, щоб збільшити пароху платню на 1000 к.ч.: 1) економічний стан фари; 2) підтвердження, що платить 40 к.ч. у фонд пенсіонерів; 3) підтвердження, що не вистачає прибутків; 4) опис витрат на фару і інші будинки; 5) дати підтвердження, якщо платить стараховки – пожежну, життя, лікарську, дітей і ін.³⁰¹. Таким чином, держава вимагала від священиків детальний звіт по всіх витратах, щоб зрозуміти чи є необхідністю додатково змінювати оплату священикам у бік збільшення.

Якщо брати до уваги окремих парохів, то вони платили також різні місячні суми по фондам. Наприклад, Алексій Келлій, декан з Вишнього Свидника відсилає чеком 3 квітня 1930 р. у фонд священиків пенсіонерів – 41.50 к.ч., а до фонду вдов і сиріт – 20

³⁰⁰ Інколи парохі обслуговували сусідні менші парафії, котрі приєднувалися до основної парафії як філіал – т. зв. «філіалки».

³⁰¹ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1930, inv. č. 446, sign. 48. Zápisnice z farností, finančné hospodárenie farností, vládne napomenutia cirkevným školám, korešpondencia s vyst'ahovalcami v Amerike, teologické štúdium v zahraniči, disciplinárky učiteľom, štátna podpora gr. kat. cirkevným školám, školské rozpočty, inventáre famostí, záležitost' okolo otvorenia Ružovej ulice v Prešove.

к.ч.³⁰². Для прикладу Фулянський парохіальний уряд, в особі адміністратора Іларія Ільковича 8 січня 1931 р. відсилає у фонди: пенсіонерів – 8 к.ч., вдів і сиріт – 24 к.ч., дівчат сиріт – 8 к.ч.³⁰³. Тобто суми різних парафій і деканатів досить сильно різнилися, що напевно залежало від прибутковості, або ж боргів самих духівників.

Більше того, інколи з церковних фондів, як виключення, на прохання парохів, надавалася підтримка іншим особам не пов'язаними офіційною вислугою служіння³⁰⁴. Тут же треба сказати, що надавалася державна підтримка священикам з боку держави. Так, Георгій Мидлик парох з Бехерова отримав загалом державну допомогу (конгруа та на виховання дітей) 14112 к.ч. на період від 1 січня 1931 р. до часу його відкликання з парафії³⁰⁵.

З часом державна підтримка духовенства посилювалася. Так, духовенство мало право вимагати доплату по віку, тобто за роки служіння. Про це повідомляється в єпархіальному журналі обидвох єпархій – «Душпастирі», тобто всилуга років дозволяла парохам переглядати конгруу в бік грошового збільшення³⁰⁶.

Не найкращим було становище священичих вдів і сиріт. У 1919 р. в Пряшівській єпархії проживало 49 вдів і 25 сиріт священиків³⁰⁷. 5 березня 1920 р. повідомляється про виділення міністерством для вдів і сиріт 10 000 к.ч. допомоги. Обов'язок єпархії – справедливий розподіл між потребуючими. Уже 5 березня 1920 р. вдів було 40, повних сиріт – 4, напівсиріт – 14. Вдови отримали по 200 к.ч., вдови з сиротами – по 250 к.ч., сироти – 111 к.ч. кожна, напівсироти – по 150 к.ч.³⁰⁸

Отримавши державну підтримку вдови і сироти продовжували перебувати на межі бідності, про що засвідчує загальний Собор

³⁰² AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1930, inv. č. 446, sign. 1359. Náhradná listina fondu gr. kat. kňazských penzistov.

³⁰³ Такі оплати становили річний необхідний внесок священиків у вищеперераховані фонди. У випадку якщо оплати становила більшу суму, то швидше духівники оплачували заборгованості за попередні роки. Див.: AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1931, inv. č. 447, sign. 91. Duplicitné knihy diecezálnej bibliotéky – zoznam.

³⁰⁴ 12 грудня 1931 р. приходник Георгій Мидлик просить владику у рамках виключення призначити пенсію із канторського фонду для 80-річного Павла Леби, який 50 років як церковник і дзвонар прислужував при церкві в Регетовцях, надати пенсію з канторського фонду в розмірі 200 к.ч. в рік. Там же рішення єпископа було позитивним і виносилося на розгляд консисторії на 16 січня 1931. Див.: AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1932, inv. č. 448, sign. 127.

³⁰⁵ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1932, inv. č. 448, sign. 295.

³⁰⁶ Заявление права на «вѣковий добавокъ». In: Душпастьрь. Урядовый и духовный органъ епархii Мукачевской и Пряшевской, рочник VIII (1931), янв.-февр., число 1-2, с. 23.

³⁰⁷ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1919, inv. č. 435, sign. 2094.

³⁰⁸ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1920, inv. č. 436, sign. 617.

єпархії Пряшівської, що відбувся 16 листопада 1920 р., у якому взяли участь 82 священники і богослови. На засіданні одразу відбулася збірка коштів на підтримку вдів і сиріт від духовенства. Загалом, щоб підтримати потребувачих існувало три можливості – проект Іоана Коротнок, збірка в Америці та збірка для бідних серед духовенства. Було вирішено зібрати серед духовенства (зібрано 4650 к.ч.) та створити комісію із 8 духівників на чолі з єпископським вікарієм³⁰⁹.

Не менше старань єпархіального правління відбувалося в сфері забезпечення нормального життя священничих вдів і сиріт, бо у випадку ранньої смерті священника, вони мусіли покидати фару, на котру приходив інший священник зі своєю сім'єю. Безумовно, що питання виплат священничим вдовам і сиротам існувало до владики Гойдича – за єпископа Діонісія Наряді³¹⁰.

Наприклад за 1927 р. в Греко-католицькому архієпископському архіві в Пряшеві існує ціла справа про виплату допомоги священничим вдовам і сиротам³¹¹. 10 березня Реферат міністерства шкіл та народної освіти подає відомості, що вдовам виплатиться підтримка лише якщо влада це схвалить, бо наразі такі виплати існують лише в проекті закону. Уже 31 березня Ірмі Бачинській, Марії Чабіняковій, Анні Капішанській та Анні Торонській призначена допомога в сумі 3000 к.ч. 25 жовтня 1927 р. повернули справи вдів Корнелії Петрашевич та Пауліни Бачинської (Торонської). Загалом єпископство просило про

³⁰⁹ На Соборі священників 1920 р. інформується, що справа державної підтримки духовенства вирішується через листування із урядом. Щодо вдів і сиріт то на соборі о. Емануїл Бігарій заявив: «...совсѣм уже не вытерпимое положеніе нашихъ отставныхъ священниковъ...и священническихъ вдовъ и сиротъ...» Див.: Первый всеобщій Соборъ Еп. Пряшевской, сбывшійся 16-го Ноября 1920. In: Церковь и Школа. Официальный Органъ Епарх. Правит. Пряшевскаго, годъ изданія III, 20-го декабря 1920, ч. 10, с. 79-90.

³¹⁰ Реферат Міністерства шкіл та народної освіти в Братиславі відписує 8 листопада 1924 р. до єпархіального правління, що до кінця листопада єпархіальне правління має надіслати на Реферат прохання про необхідну допомогу для вдів і сиріт. Лише 26 грудня 1924 р. за підписом Іоана Коротнока, розпорядника фондів, єпархія пропонує до диспозиції 35 вдів з допомогою від 1000 до 1600 к.ч. на особу; 4 круглих сиріт – по 500 к.ч.; 11 бідних дівчат священників – 350 к.ч. на особу. Загальна сума єпархіальної пропозиції становила 44 250 к.ч. При цьому Реферат міністерства в Братиславі надав на вдови і сироти очікувані 44 250 к.ч. Дет. Див: AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1924, inv. č. 440, sign. 3109. Štatna podpora gr. kat. kňazským vdovám a sirotám, sanácia vojnových pôžiček, gr. kat. biskupstva v Prešove.

³¹¹ Виплати були і раніше. Наприклад у 1920 р. існує справа Марії Дзубай (Вислоцької), котрій після смерті чоловіка о. Гавриїла Вислоцького призначено річну єпархіальну пенсію з фонду священничих сиріт в розмірі 500 к.ч. Див.: AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1920, inv. č. 436, sign. 456. Згодом, за даними з єпархіальних доповідних від 1 березня 1920 р. відомо, що Марія Вислоцька просить дозвіл на виїзд разом зі своїм зятем до Америки, навіть при умові отримання 500 к.ч. від єпархії. Це ще раз підтверджує існування великих соціальних проблем і необхідність їх вирішення, бо виїзд до Америки вважався кращою долею.

допомогу на 51 вдову і сироту, але уряд надав грошову допомогу за 1927 р. 45 вдовам і дівчатам сиротам священиків. 12 листопада 1927 р. урядовці повертають справи Емми Мразковей та Пауліни Бачинської (Торонської), бо не мають підтвердження бідності і безробіття³¹². Уже дана справа, котра здійснювалася при початку урядування на єпископському престолі владики Гойдича, є досить успішною. 45 вдів і сиріт із 51 таки отримали державну грошову допомогу. Це ще раз підтверджує активну співпрацю держави і Церкви у соціальному забезпеченні своїх громадян і відповідно вірників.

Окремі справи по вдовам вирішувалися саме завдяки добре організованій єпархіальній парафіяльній структурі. Так, Ярослав Капішанський 3 січня 1930 р. просить єпархію про допомогу уже згадуваній вдові Пауліні Бачинській (Торонська), бо отримує лише 500 крон і вижити з цього не може, а має натомість 85 років і часом живе на милосердя інших. Резолюція на листі від єпархіального правління – допомогти³¹³. Тобто на місцях кожен парох чи декан розумів і знав становище своїх вірників, інформуючи єпископський уряд, надаючи допомогу соціально незахищеним. Причому у випадку, якщо особа мала недостатню підтримку від держави, то єпархія намагалася допомагати з власних фондів.

Таблиця 3.2.2. Чисельність осіб, що отримували соціальну допомогу по фонду вдів і сиріт³¹⁴

Рік	1922	1924	1925	1931	1935
Вдови	41	43	39	38	39
Сироти	15	13	13	-	
Допомога на виховання	2	4	3	-	

Вдовам платилося в середньому 500 к.ч. в рік, сиротам від 100 до 200 к.ч. в залежності від стану сирітства (напівсирота,

³¹² AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1927, inv. č. 443, sign. 3719. Štátna podpora kňazským vdovám a sirotám, súpis žiactva v gr. kat. školách.

³¹³ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1930, inv. č. 446, sign. 37. Zápisnice z famosti, finančné hospodárenie farnosti, vladné napomenutia cirkevným školám, korešpondencia s vyst'ahovalcami v Amerike, teologické štúdium v zahraniči, disciplinárky učiteľom, štátna podpora gr. kat. cirkevným školám, školské rozpočty, inventáre famosti, záležitosť okolo otvorenia Ruzovej ulice v Prešove.

³¹⁴ AGAP, Vdovsko-sirotský fond. Účtovna kniha, rok 1922 – 1937, inv. č. 635.

виховують родичі, опікунство і т.д.). Цікаво, що утримання вдів і сиріт в основному припадало на оплати з приходів і священиків. Але судячи з бідності духовенства після відміни коблини і роковини у 1922 р. з приходів утворювалися борги в залежності, напевно, від фінансових можливостей парафії (не важко встановити що обов'язкова річна плата з приходу у фонд вдів і сиріт становила 24 к.ч.).

Платили окремо і священики у фонд вдів і сиріт. У 1922 р. о. Петро Гойдич, Емілій Сухий – як, напевно, неодружені мали платити на рік у фонд лише 4 к.ч., інші одружені священики сплачували 24 к.ч. обов'язкового річного внеску. Цікаво, що внески усіх 20 новопресвітерів становили 100 к.ч. Такий стан справ зберігається і в 1935 р. – священики у фонд вдів і сиріт платили в середньому 100 к.ч. в рік т.зв. новопресвітерського.

З 1931 р. спостерігаються борги у фонд вдів і сиріт значної частини священиків у розмірі кількох попередніх років. У 1935 р. майже кожен священик мав борги перед фондом за попередні роки, як і в 1938 р., так як борги переносилися на наступний рік³¹⁵. Але у 1935 р. за рішенням єпархіального правління 109 боржникам (священикам, вдовам, приходам тощо) ліквідовані борги на досить значні суми³¹⁶. Схожа ситуація була і по оплаті з приходів, але борги були значно меншими – переважно за попередні 1-3 роки. У 1924 р. додатково розподілялася і державна допомога на священичих вдів, виплачувалася в розмірі від 350 до 1600 к.ч. в залежності від чисельності напівсиріт і рівня бідності, але розподіл здійснювала єпархія. Загальні виплати становили понад 20 000 к.ч.³¹⁷. Проте навіть при умові боргів парафій і священиків у фонд вдів і сиріт, останній працював безвідмовно, адже державної допомоги для нормального існування не вистачало, а тому допомогу отримували допомогу з фонду.

Інколи становище священичих вдів залишалося дуже катастрофічним – існувало багато прохань від деканатсько-парафіяльних структур. Наприклад, прохання про матеріальну допомогу через хворобу існує від 11 березня 1930 р. Марія Рокіцкі, внаслідок лікування у лікаря Крауса, зазнала великих грошових збитків. Резолюція владики від 13 березня 1930 р. повідомляє про необхідність допомоги в розмірі 100-200 к.ч. Фонд

³¹⁵ AGAP, Vdovsko-sirotský fond, Účtovna kniha, rok 1922 – 1937, inv. č. 635.

³¹⁶ AGAP, Fond kňazský vdov a sirôt, Účtovný materiál, rok 1917 – 1946, inv. č. 718.

³¹⁷ AGAP, Vdovsko-sirotský fond, Účtovna kniha, rok 1922 – 1937, inv. č. 635.

вдів і сиріт виділив 14 березня 120 к.ч.³¹⁸. Тобто, у разі крайньої необхідності, якщо бідність, підтверджувалася парохами і деканами, то така допомога надавалася майже безвідмовно. Фактично, фонди й існували для взаємодопомоги. Таким чином, соціальна допомога працювала досить добре в єпархії, надаючи необхідну підтримку потребуючим.

Іншою проблемою функціонування фондів взаємодопомоги залишалася невчасна сплата священиками своїх обов'язкових платежів, ба навіть існували перманентні борги духівників у різні фонди. У 1931 р., в пікові роки економічної кризи в Європі, зустрічається повідомлення в урядовому органі єпархії «Душпастирі», що вдовам і сиротам священиків держава припиняє виплати, а тому прохання до священиків виплатити борги у фонд, щоби вдови і сироти могли отримати допомогу повністю³¹⁹.

Проте ще в 1931 р. існувала і державна підтримка священичих вдів³²⁰. Від 3 листопада 1931 р. існує не підписане єпископом подання до шкільного реферату в Братиславі з переліком 30 священичих вдів (три викреслені) та 15 священичих сиріт (дві викреслені) з їх адресами, просячи для них фінансову допомогу³²¹. Про те, що дійсно було надано усім субвенції свідчить відомість, підшита у справі, за якою державну допомогу надано усім 45 вдовам і сиротам³²².

Проте в добу кризи – 1932 р. існує повідомлення, що відмінено державні асигнації вдовам, а тому здійснюється повторне нагадування священикам, що треба заплатити до медичної каси³²³. Також вказується, що вдови і сироти в кранкасі також можуть приймати участь, але мають платити щомісяця 16 к.

³¹⁸ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1930, inv. č. 446, sign. 1022. Štatút spoločnosti sv. Vasilija Velkého v Prahe na podporu zriadenia a udržovania gr. kat. farnosti v Prahe.

³¹⁹ Подпора свящ. вдовъ и сиротъ. In: Душпастырь. Урядовый и духовный органъ єпархїи Мукачевской и Пряшевской, рочник IX (1932), мартъ, число 3, с. 72.

³²⁰ У «Душпастирі» за 1931 р. існує повідомлення про те що вдови і сироти котрі овдовіли на території Словаччини, не мають жодної державної допомоги, можуть отримати одноразову річну державну допомогу в розмірі 3 000 к.ч. для цього вони повинні надати: 1) підтвердження бідності; 2) сільське посвідчення по безробіттю; 3) Сільське посвідчення про кількість малолітніх дітей; 4) офіційне підтвердження Чехословацького громадянства.. Дет. Див.: Чрезвычайна подпора вдовамъ и сиротамъ на Словакии In: Душпастырь. Урядовый и духовный органъ єпархїи Мукачевской и Пряшевской, рочник VIII (1931), янв.-февр., число 1-2, с. 21.

³²¹ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1932, inv. č. 448, sign. 468.

³²² Вдови отримували по 1 000, а сироти – по 300 к.ч.

³²³ Чрезвычайна подпора свящ. вдовъ и сиротъ. In: Душпастырь. Урядовый и духовный органъ єпархїи Мукачевской и Пряшевской, рочник IX (1932), априль, число 4, с. 96-101.

ч.³²⁴. Також інформувалося, що пенсіонери, вдови, від 1880 р. народження, котрі не отримують пенсію від 1930 р. повинні на 1932 р. надіслати прохання державі в асигнації 3000 к.ч. на рік³²⁵. Тобто єпархія тут чітко виступає посередником у вирішенні скрутного матеріального становища між вірниками і державою, інформуючи перших про можливість отримання допомоги, котра в підсумку і наступала від єпархії.

Проте подальші події вказують на успішне функціонування фонду вдів і сиріт. 7 травня 1936 р. Марія Адамкович просить про допомогу із фондів, вказуючи на свою убогість як вдова священика. Існує рішення від 9 червня про допомогу єпископського правління направлене до фонду, а вже 10 червня за повідомленням Феодора Ройковича, керівника фонду, вдові виділено 120 к.ч.³²⁶. Існували окремі асигнації за підписом владики. Наприклад, асигнація від 12 червня 1936 р. для сироти Феодосії Адамкович у сумі 200 к.ч. в рік, що розділяється на дві частини по 100 к.ч.³²⁷.

Таблиця 3.2.3. Чисельність сиріт та розмір допомоги (к.ч.) на навчання³²⁸

Рік	1922	1924	1929	1931	1935
Сироти-престарілі			10	7	12
Сироти-учениці	7	7	4	4	3
Допомога на навчання	600-1000	1000-1700	400-1400	500-1700	500-1350

³²⁴ Свящ. вдови в преровской кранкассѣ. In: Душпастырь. Урядовый и духовный органъ єпархіи Мукачевской и Пряшевской, рочник IX (1932), октябрь., число 10, с. 274.

³²⁵ Пенсія молодшихъ старопенсійныхъ вдовъ. In: Душпастырь. Урядовый и духовный органъ єпархіи Мукачевской и Пряшевской, рочник VIII (1931), децемберъ, число 12, с. 288.

³²⁶ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1936, inv. č. 452, sign. 1511. Evidencia kňazov-vojakov podľa diecéz, kritika časopisu užhorodských gr. kat. kňazov „Nedeľa“ mládežníckym časopisom „Probojem“.

³²⁷ Ibid. Такі прохання були досить регулярними і завжди (у відомих з архіву випадках) вирішувалися позитивно на користь прохачів. Так, у березні 1935 існувало прохання від 52-х річної, хворої сироти священика Ольги Войтович, котра не могла працювати, про асигнацію з єпархіальних фондів 240 к.ч в рік. 4 березня за підписом Йосифа Дюлая повідомляється, що з фонду вдів і сиріт призначається 200 к.ч, а з фонду сиріт дівчат 240 к.ч. щороку. Див.: AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1935, inv. č. 451, sign. 852.

³²⁸ AGAP, Fond kňazský sirôt dievčat, Učtovná kniha, rok 1915 – 1924, inv. č. 718; AGAP, Fond kňazských sirôt – dievčat, Učtovná kniha, rok 1925 – 1936, inv. č. 644.

У фонд сиріт дівчат обов'язкова плата становила 8 к.ч. Платили з фонду в середньому за навчальний рік на допомогу сиротам від 600 до 1000 к.ч. Така підтримка була вкрай важливою, адже це був шанс для молодих людей отримати освіту і розпочати самостійне життя, а не стати у найкращому варіанті жебраками.

Останнім важливим фондом є пенсійний. Інколи ставалося так, що священик через похилий вік чи хворобу не міг виконувати повноцінно душпастирські обов'язки. Саме для таких цілей існував фонд пенсійних священиків, котрих в Пряшівській єпархії було небагато.

Таблиця 3.2.4. Чисельність священиків пенсіонерів та середній розмір допомоги (к.ч.)³²⁹

Рік	1919	1921	1924	1931	1933	1936	1939
Чисельність священиків пенсіонерів	7	5	4	4	2	2	6
Середній Розмір допомоги	400	400	400	400	400	400	100

Як помітно із таблиці середній розмір допомоги на рік для священиків-пенсіонерів становив 400 к.ч. Хоч це і невелика підтримка, проте разом із державними виплатами значно покращувала матеріальне становище відставних духівників. При цьому у разі нагальної матеріальної необхідності одноразова допомога могла становити 100-200 к.ч.

Таким чином, можемо говорити про чітко налагоджений механізм функціонування єпархіальних фондів, які утримували самі священики і парафії. При цьому самі ж священики, знаючи про проблеми вдів і сиріт священиків, духівників-пенсіонерів просили єпархію про виплати потребуючим. Це саме робив Єпархіальний уряд, звертаючись до державних органів влади для асигнацій потребуючим. Фактично парохі на єпархіальному рівні приймали участь у розподілі субвенцій для тих, хто потребував, виступаючи посередником між єпархіальним фондом і бідними.

³²⁹ AGAP, Fond penzijný, Spisy, Účtovný materiál, rok. 1908 – 1948, č. 717.

Натомість єпархія виконувала схожу функцію, надаючи перелік потребуючих до урядових структур, попередньо узгодивши позиції на місцях з парафіальним духовенством.

Отже, священичі вдови, сироти, пенсіонери опинялися під опікою парафіяльного духовенства, котре інформувало зі свого боку про скрутне становище єпископське правління, після чого готувалися справи для подання на державну підтримку. У випадку, якщо вдовам, сиротам чи пенсіонерам не надавалася державна підтримка, чи вона не забезпечувала нормальне існування вдів і сиріт, то грошові виплати здійснювалися з єпархіальних фондів.

3.3. Соціальні проблеми алкоголізму і участь греко-католицького духовенства в абстинентному русі

Боротьба проти алкоголізму проводилася на сторінках єпархіальної преси – «Душпастирі», «Благовіснику», «Тверезості» та спеціальних брошурах. Одну з перших брошур проти алкоголізму «*Людие покайтеся*» на теренах Мукачівської єпархії опублікував о. Василь Ларь за підтримки Товариства Просвіта. Приймали участь в абстинентному русі й василіани – о. Петро Котович підготував і опублікував в Ужгороді у 1925 три брошурки проти п'янства – «*На здоровля*», «*П'яницям на закуску*» та «*Погарчик для тверезых*».

Активно в абстинентний рух включився і єпископ Петро Гебей та вся Мукачівська єпархія. Владика Петро присвятив цій дошкульній проблемі окремий пастирський лист за 1927 р., де вказував на необхідність засновувати в парафіях гуртки тверезості. Так, єпископ наголошував, що боротьба проти алкоголізму, то свята боротьба, а тому кожен священик має обов'язок її проводити. У Пряшівській єпархії активно до протиалкогольного руху залучився канонік **Емануїл Бігарій**³³⁰. Особливо актуальне питання було через бідність, за умов якої споживання алкогольних напоїв не зменшувалося, переходячи в катастрофічні розміри, особливо на теренах Мукачівської єпархії.

У пастирському листі владика Петра Гебея за 1927 р. тема повністю присвячена соціальній проблемі алкоголізму і вживання спиртних напоїв на теренах Мукачівської єпархії. Вказується на існування поганих звичок народу, зв'язаних зі спиртним «...если

³³⁰ ПЕКАР, А. ЧСВВ. Нариси історії церкви Закарпаття, т. 2. Рим – Львів : Місіонер, 1997. (Внутрішня історія), с. 300.

хочеть развеселитися – нап'ється, если есть засмученный на похоронах – нап'ється. Стрѣтитя съ прїателемъ – нап'ється, прашається – нап'ється. Коли голодный – нап'ється, коли сытый – нап'ється. Нап'ється в лѣтѣ протвѣ теплоты, в зимѣ же противъ студени. Нап'ється, если купуетъ и нап'ється, если продаетъ. Въ работѣ «подкрѣпляется», в спочинку «утѣшается» с питіємъ пропастиваго алкоголя.»³³¹ Владика Петро наголошує, що каліка-русин вживає алкоголь «одъ колыски аж до гроба»³³², а тому закликає священників боротися проти цього аж до повного утримання від алкоголю – на рівні абстинента³³³, використовуючи напрацювання союзу абстинентів у Братиславі, антиалкогольні брошури ОО Василіан тощо. Для практичних цілей владика в листі дає розпорядження для намісників щорічно подавати інформацію до єпархії про кожен приход: чи вчитель із парохом роблять кроки для заснування товариства тверезості і які результати спроб; якщо товариство існує, то скільки в ньому членів і які він дає результати³³⁴. Таким чином, владика намагався не лише повчанням заохотити парохів, але й пропонував конкретні кроки на рівні парафіальних структур із ширення антиалкогольної літератури та створення абстинентних парафіальних гуртків, вимагаючи звіти за пророблену парохами роботу.

Абстинентний або протиалкогольний рух розпочав набирати популярності в часи економічної кризи, так як споживання алкоголю ставало загрозливим. Ще на 1929-30 навчальний рік виходив при державній Руській реальній гімназії в Берегові «Альманах товариства Тверезость», редактором якого був гімназійний професор **о. Кирило Феделеш**³³⁵. Цю антиалкогольну

³³¹ Возлюбленнымъ въ Христѣ соработникамъ моимъ, священникамъ и учителямъ єпархїи Миръ и Благословеніе отъ Господа! Сохранимъ народъ нашъ отъ страшнаго небезпеченства алкоголизма! Іп: Душпастырь. Офіціальний органъ Греко- Католич. єпархїи Мукачевской и Пряшевской, рочник IV (1927), септембрій, число 7, с. 364.

³³² Там само, с. 365

³³³ Абстинент – особа що повністю відмовилася від вживання алкоголю пропагуючи тверезий спосіб життя. (Авт.).

³³⁴ Возлюбленнымъ въ Христѣ соработникамъ моимъ, священникамъ и учителямъ єпархїи Миръ и Благословеніе отъ Господа! Сохранимъ народъ нашъ отъ страшнаго небезпеченства алкоголизма! Іп: Душпастырь. Офіціальний органъ Греко- Католич. єпархїи Мукачевской и Пряшевской, рочник IV (1927), септембрій, число 7, с. 365-369.

³³⁵ Кирило Іванович Феделеш (народився 20 серпня 1881, Тополя, Снинський округ, Словаччина — помер 27 березня 1950, поблизу Дніпродзержинська) — педагог і просвітницький діяч, закарпатський греко-католицький священник. Мав вищу освіту. Висвячений на священника в 1909 р. Засновник і голова антиалкогольного товариства «Тверезість». 1939 р. посол до карпатоукраїнського союму. Член культурно-освітньої комісії. 1946 р. був відданий під суд за те, що у своїй протиалкогольній брошурі написав: «Горілка нищить душу й тіло не менше від

кампанію підтримувала також і Церква. На початку переднього слова редактора своєрідне послання-звернення від 8 червня 1930 р. подає владика Петро Гебей, починаючи з того, що якщо хтось схоче розпочати будувати майбутнє, то має розпочати з молоді³³⁶. Єпископ Гебей пише: «*Менї як архієрею нашого подк. руського народа, серце болять, коли виджу, як знищив і нищить алкоголь і матеріально і морально наш добрый, честный и богобойный народ*»³³⁷. Про загрозливе становище, що склалося довкола вживання спиртних напоїв влучно згадує той таки єпископ Петро Гебей «*Паленка отравила и сердце и душу русина, сдїлала его рабом и калїкою и дала ему в руки жебрацку палицю*»³³⁸.

Про проблеми з алкоголем на Підкарпатській Русі пише і о. **Василь Гаджега**: «*Но мы самї готовиме дорогу нашим неприятелям до побїды, алкоголом передаме и продеемо нашї маєтки, хаты газдѡвство физичнї и моралнї силы, пропастимо щастя так земне, як и вїчне*»³³⁹. Тут цікавий факт, що однією з причин бідності, за даними о. Василя Гаджеги є пристрасть до спиртних напоїв, а не звинувачення для прикладу жидів, як це робилося в той час на сторінках газети «Свобода», до-речі, власником якої був інший священик. О. Василь продовжує: «*...нїт такого зла, грїха або злочину, до котрого не довїв бы алкоголь инак благого русина, если безмїрно уживає его*»³⁴⁰. Отже, духовенство активно відстоювало позицію про шкоду алкоголю для населення, намагаючись донести до пастви усі негативні наслідки, наголошуючи, що основним ворогом є не люди, а алкоголь, котрий призводить, до збідніння, втрати майна, хвороб, криміналу тощо.

комунізму». Було зроблено все можливе, щоб примусити отця Кирила Феделеша перейти на російське православ'я. Військовим трибуналом прикордонних військ МВС Закарпатського округу засуджений 2 липня 1946 до 8 років позбавлення волі з позбавленням громадських прав на 5 років. Вивезено до концтабору в селищі Підкамін'я Бродівського району Львівської області, звідти до каторжного лісопилного табору біля Дніпродзержинська, де його поставили нічним сторожем лісопилні. Там він 27 березня 1950 року під час нічної варті помер від знесилення та переохолодження.

Феделеш

Кирило

Іванович

Ін:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D1%88_%D0%9A%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%BE_%D0%86%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87 (29.05.16).

³³⁶ Дорогії моїї сыны в Христї! Ін.: Альманах товариства «Тверезость» при Держ. Руської Гшмназії в Береговї. 1929-30 Шкѡл. Рок., 1931, с. 5-6.

³³⁷ Дорогії моїї сыны в Христї! Ін.: Альманах товариства «Тверезость» при Держ. Руської Гшмназії в Береговї. 1929-30 Шкѡл. Рок., 1931, с. 5.

³³⁸ Там само, с. 6.

³³⁹ ГАДЖЕГА, В. Наш найбільший ворог и наша молодеж. Ін.: Дорогії моїї сыны в Христї! Ін.: Альманах товариства «Тверезость» при Держ. Руської Гшмназії в Береговї. 1929-30 Шкѡл. Рок., 1931, с. 8.

³⁴⁰ Там само, с. 11.

Прямо від тверезого мислення існує і моральність людей. Так, о. Кирило Феделеш говорячи про моральність і алкоголь, вказує – моральність не може існувати без тверезості³⁴¹. У тому ж часописі Дмитро Попович говорить про майбутнє молоді лише через заснування абстинентних товариств і намагання розвивати тверезе мислення і спосіб життя³⁴².

Такі антиалкогольні заходи, до яких долучалася і Церква, пов'язані із гуртком «Відродження» в Галичині, бо проблеми із алкоголізмом у міжвоєнний період – одна з найбільших проблем не лише в Чехословаччині³⁴³. Адже алкоголізм часто пов'язаний із бідністю, котра особливо збільшувалася в добу економічних криз. Серед акцій гуртка з Галичини були виставки з листівок на Різдво – «Святкуймо без алкоголю», а почесним головою товариства був митрополит Андрей Шептицький. Тобто абстинентні рухи з активним залученням духовенства розвивалися і в Галичині, де проблем було не менше.

У газеті «Свобода» вказується про п'янство на Верховині, що становить велику шкоду для розвитку економіки. Тому держава спільно з Церквою мала робити кружки, друства, товариства і роз'яснювати людям, що економічна криза пройде, а безробіття буде не завжди, щоби люди не вживали алкоголь, шукаючи в ньому порятунку. Тобто пік проблем з алкоголізмом припадає якраз на часи безробіття і кризових проблем³⁴⁴.

Про певні кроки у вирішенні проблеми з вживанням спиртного, говорилося і на сторінках єпархіального часопису «Душпастир». Причому вказувалися конкретні кроки вирішення даної проблеми. Тут же вперше порушується тема необхідності пастирства священників проти алкоголю, вказуючи і роз'яснюючи вірникам його шкоду. Порушується також питання про заснування абстинентного товариства, необхідність проведення раз в рік тижневих проповідей на тему шкоди спиртного, потребу організувати шкільну молодь проти алкоголю. Більше того, декани мають за це подати звіти в єпархіальне управління про виконану

³⁴¹ ФЕДЕЛЕШ, К. Алькоголізм и моральность. In.: Дорогії моїї сыны в Христі! In.: Альманах товариства «Тверезость» при Держ. Руської Гшмназії в Берегові. 1929-30 Шкѳл. Рок., 1931, с. 19.

³⁴² ПОПОВИЧ, Д. Горї, усе горї на высоты Таборскої горы. In.: Альманах товариства «Тверезость» при Держ. Руської Гшмназії в Берегові. 1929-30 Шкѳл. Рок., 1931, с. 25.

³⁴³ СТАСІВ, Я. Роль товариства «Відродження» в русі за тверезість у Галичині в 1920-1930-х роках. In: ВЕГЕШ, М. (ed.): Науковий вісник Ужгородського університету : Серія історія. Ужгород : Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2012, вип. 1 (32), с. 39.

³⁴⁴ Свобода, річник XXXIII, 4 лютого 1932., число 5, с. 3.

роботу³⁴⁵. Саме необхідність звітувати деканам засвідчує масштаби проблеми і намагання практично їх вирішувати Церквою.

Чи не найбільш активну абстинентну діяльність в обидвох єпархіях здійснював о. Кирило Феделеш. У своїй статті *«Вопрос протиалкогольного движения и наше Духовенство»* детально охарактеризовано усі проблеми і наслідки, котрі приносить вживання алкоголю. Знаковим є те, що владика Стойка від імені єпархії наголошує всім священикам звернути особливу увагу на цю статтю і перечитати. Тут змальовується невесела картина, що мужицтво, міщанство, але навіть й інтелігенція стала на шлях алкоголізму і це затримує розвиток суспільства в цілому. Алкоголь шкодить на виборах, бо продаються за спиртне; відбувається денаціоналізація; через проблеми з алкоголем продають майно; наслідком є дегенерація і недієздатність. Алкоголік – малодушний егоїст, продовжує о. Кирило Феделеш, руйнуються нерви; жінка в такій сім'ї – рабиня, яка лише порається на кухні, прибирає, народжує дітей і ховає їх. Описано дуже сумну, сіру, але повсякденну картину Верховини. Саме *«алкоголь-демон»*, як пише о. Кирило, у корчмах сковує працюючих, зі звички, починається пристрасть, а такий стан призводить до того, що залежний від алкоголю чоловік б'є дружину і дітей. Обрахунки випитого за о. Феделешом на Підкарпатській Русі 22 млн к.ч. на рік, а на греко-католиків припадає 10 млн. к.ч. випитого алкоголю³⁴⁶. Тобто картина змальовується далеко невтішна через вживання спиртних напоїв.

В іншій своїй праці о. Кирило Феделеш, уже як член краєвого абстинентного союзу Підкарпатської Русі, подає лекцію про засудження алкоголю через Святе писмо, а також згадуючи інші релігійні книги – Талмуд, Коран і самого Будду, де також ставлення до алкоголю негативне. Із Талмуду приводиться мудрість, за якою вказано як змінюється людина залежно від кількості випитого: *«перша чарка то баран, друга то лев, третя – свиня»*³⁴⁷. Загалом о. Кирилом подано статистику, за якою на Підкарпатській Русі

³⁴⁵ Борьба против алкоголизма. In: Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской и Пряшевской, рочник IX (1932), априлій, число 4, с. 96-101.

³⁴⁶ ФЕДЕЛЕШ, К. о. Вопрос протиалкогольного движения и наше Духовенство. In: Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской и Пряшевской, рочник IX (1932), май, число 5, с. 130-136.

³⁴⁷ ФЕДЕЛЕШ, К. о. Антиалкоголна лекція. In: Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской и Пряшевской, рочник XII (1932), август-септемберъ, число 8-10, с. 138-143.

пропивають не менше як 10 000 000 к.ч. за рік в грошовому еквіваленті³⁴⁸. Цікаво порівняти дані з господарською статистикою, зробленою Імріхом Карвашом – станом на 1928 р. на Підкарпатській Русі за попередній рік виготовлялося понад 47 тис. гекалітрів вина, існувало 16 виробників спирту і лише одна пивоварня³⁴⁹. Тобто обсяги спожитого алкоголю вражали, зважаючи на той факт, що за суму 300-500 000 к.ч. можна збудувати повноцінну школу чи інший суспільно важливий об'єкт.

Через складну соціально-економічну ситуацію існували проблеми з алкоголізмом і на Пряшівщині. Антонія Команицького, півцеучителя, через вживання алкоголю звільнено з викладання в школі на приході у Крайній Бистрій за о. Теодора Пришляка. Але через те, що має добрий голос, то Буківський намісник о. Ярослав Капішанський просить єпископський уряд від 31 січня 1930 р. дати шанс на дяківство вищезгаданому вчителю, бо пропаде чоловік, адже голос має добрий. Хоча о. Теодор від 10 лютого 1930 р. подає до єпископського правління негативну характеристику півцеучителю, наполягаючи – той здегенерований і непоправний чоловік, а «...його п'яний голос відповідає до корчми, а ніколи до церкви»³⁵⁰.

Активність абстинентного руху саме у 1931 р. засвідчує справа з брошурою, абстинентним законом від 1922 р. та листом голови Чехословацького абстинентного союзу (ЧАС) до Пряшівської єпархії про необхідність розвитку абстинентного руху на Пряшівщині. Дуже цікаво, що країнська організація в Братиславі активно залучала студентську молодь та професорів до пропагування тверезого життя. У листі вказується, що у русі станом на 1927 р. приймали активну участь 8397 студентів, 100 професорів – як абстиненти, і ще понад 400 – співчують рухові. Основними напрямками союзу стали: 1) боротьба проти обжерства та пияцтва; 2) проти вживання горілки; 3) виховання молоді в абстинентному дусі³⁵¹.

³⁴⁸ Там само, с. 196.

³⁴⁹ KARVAŠ, A. (ed.): *Hospodárska štatistika Slovenska*. Bratislava: Slovenska kníhtlačarňa v Bratislave, 1928, s. 33, 56, 58.

³⁵⁰ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1930, inv. č. 446, sign. 29. Zápisnice z farností, finančné hospodárenie farností, vládne napomenutia cirkevným školám, korešpondencia s vystažovalcami v Amerike, teologické štúdium v zahraničí, disciplinárky učiteľom, štátna podpora gr. kat. cirkevným školám, školské rozpočty, inventáre farností, záležitosť okolo otvorenia Ružovej ulice v Prešove.

³⁵¹ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1932, inv. č. 446, sign. 769.

Окрім вчителів, проблеми зі спиртним мали, у рідкісних випадках, і священники. З Руської Поруби від 21 листопада 1932 р. пише лист священник Мікулаш Креєр, де йдеться про аудієнцію 16 вересня 1932 р. у владики і той «*прийняв отця як блудного сина*». Вказується, що отцю прикро опинитися в очах владики в такому стані. Пише в листі, що проти отця багато наклепів, але він припинив від 15 листопада вживати будь-який алкоголь і сигарети. Резолюція владики була 15 грудня 1932 р. як про велику радість, яка приймається до відома³⁵². Звичайно, що такі випадки були поодинокі й не слід проблеми переносити на все духовенство, але треба розуміти, що проблеми були вкарای великі також і з алкоголізмом³⁵³. Необхідно додати, що священники активно боролися з проблемою алкоголізму, адже ці проблеми торкалися кожного, тому владика Гойдич справді радісно уболівав за успішне вирішення подібних проблем.

Про непросте становище із алкоголем в Мукачівській єпархії є справа від 12 травня 1937 р. Справу подавав канонік і ректор семінарії в Ужгороді Олександр Хіра на ім'я апостольського адміністратора єпархії Павла Гойдича (ЧСВВ), прясівського єпископа. О. Олександр інформує про вживання алкоголю богословом Ханатом, котрий був уже в досить поважному віці, довго вчителював, але мав ваду, котра поширювалася на молодих богословів у бік згіршення. Крім того, місцевий парох повідомляв про вживання алкоголю Ханатом, ще будучи вчителем³⁵⁴.

За 1939 рік існує справа міністерства, за яким намагалися обмежити вживання алкоголю, тобто становище з вживанням спиртних напоїв ставало загрозливим. У документах пропонувалося на усіх рівнях влади просити про зменшення вживання спиртних напоїв, окрім вина і пива, та здійснювати просвітницьку і виховну роботу в цьому напрямку. До цієї праці залучалася і Церква. Окремим розпорядження владика Павло

³⁵² AGAP, Prezidiálne spisy, inv. č. 67, rok 1932, sign. 57. Správa od farára z Ruskej Poruby, že prestal byť závislý na alkohole.

³⁵³ У цілому справа адміністратора парафії Мікулаша Креєра завершилася позитивно судячи з єпархіальних шематизмів, позаяк він до 1938 р. продовжував керувати парафією, а 1938 по 1944 працював як адміністратор Чукаловців. Див.: Mikulaš Krejer: In: Gréckokatolícke arcibiskupstvo Prešov. Schematizmus, <http://www.grkatpo.sk/?schematizmus&show=knaz&id=400&idx=28> (cit. 30. 06. 2016).

³⁵⁴ AGAP, Prezidiálne spisy, inv. č. 72, rok 1937, sign. 40. Správa rektora seminára o alkoholizme bohoslavca Chanáta.

нагадує духовенству 24 квітня 1939 р. про необхідність здійснення виховних акцій духовенством³⁵⁵.

Отже, сміливо можемо говорити про складну ситуацію з вживанням спиртних напоїв серед населення обидвох єпархій. Особливо великі проблеми виникли із початком економічної кризи і зростанням безробіття, так як багато працюючих людей, не бачили перспектив, намагалися вирішити ці питання через алкоголь, котрий зовсім не допомагав у вирішенні повсякденних негараздів в довгостроковій перспективі. Тому завданням Церкви стала активна абстинентна кампанія за тверезе життя і моральність, що викладалося в тодішній періодиці та реалізовувалося через пастирство духовенства. Найбільш активним в плані абстинентного руху був о. Кирило Феделеш, що й очолював цей рух на Підкарпатській Русі.

3.4. Лікарняна каса в Прерові та інші соціальні заходи Греко-Католицької Церкви

Єпархіальне правління переймалося і лікарською підтримкою своїх вірників та духовенства. Адже для нормального виконання своїх функцій людина повинна бути у добрій фізичній формі і періодично відновлювати ослаблені функції організму. Тому одним із найбільш важливих напрямків соціальної допомоги в межах Мукчівської та Пряшівської єпархій була участь у лікарняній соціальній касі з центром у місті Прерові. Священники, вдови, сироти, родини священників і навіть світські персони через єпархіальні структури могли оздоровлюватися у санаторіях з термальними водами і різними процедурами по території всієї Чехословаччини.

Так, прихордник пише, що лікарняний фонд виділив двомісячне лікування в санаторії учительці Єлені Келлій. Про це довідуємося з інформації до єпископського управління про необхідність в школі зробити заміну, бо сама вона це вирішити не в змозі, тому таке прохання надіслано до єпархії 19 жовтня 1927 р. з Вишнього Свидника³⁵⁶.

³⁵⁵ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1939, inv. č. 455, sign. 266.

³⁵⁶ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1927, inv. č. 443, sign. 3207. Štátna podpora kňazským vdovám a sirotám, súpis žiactva v gr. kat. školách.

Єпархія дбала і про оздоровлення священиків. Для лікування існувала священича лікувальна каса в Прерові, де з католицьких єпархій оздоровлювалися священики в наступних санаторіях – в Карлових Варах, Лугачовицях і Піштянах³⁵⁷. В архіві також знаходимо справу про розвиток санаторної інфраструктури лікарняної каси в Прерові. Існує повідомлення лікарняної каси від 13 липня 1931 р. до єпархіальної Консисторії в Пряшеві про купівлю дому «Іванка», про що просять повідомити усіх католицьких священиків і лаїків³⁵⁸. Загалом станом на 1931 р. є детальний аналіз санаторіїв від о. Олександра Ільницького, який інформує про повну зайнятість санаторіїв «Leopoldeum» (Карлсбад, Карлові Вари), «Villa Vera» (Лугачовіце) та «Villa Ivánka» (Піштяни). У всіх домах/санаторіях чудове харчування, просторі кімнати, водні джерела недалеко від місця поселення і проживання. Причому лікувальні можливості у кожного санаторію різні, що дозволяє робити вибір для оздоровлення відповідних хвороб у: Карлових Варах – на шлунок; Лугачовицях – лікувати верхні дихальні шляхи та легені; Піштянах – оздоровлення при ревматизмі. Наприклад, термальні басейни в Піштянах мають добрий комфорт – новий двоповерховий будинок на 30 кімнат з ліфтом, окремі купальні кімнати, велика столова і хол, холодна і гаряча вода, тераси, термальні води 5 хв. від будинку³⁵⁹. Тобто, духовенству обидвох єпархій були доступні комфортні умови відпочинку та оздоровлення.

Проблемою було те, що не всі священики вчасно сплачували лікарняне страхування, центром якого було місто Преров. Внаслідок цього Країнський уряд в Братиславі 27 червня 1930 р. прийняв рішення, що зі священичої конгрегції автоматично зніматиметься 1% на користь Лікарняної каси в Прерові. Тому в урядовому органі Пряшівської єпархії повідомляється, що на другу половину 1930 р. плату за лікарняне страхування буде знято на користь лікарняної каси в Прерові, щоб парохі, котрі є членами каси, не були здивовані меншим виплатам³⁶⁰. Фактично, каса

³⁵⁷ Якъ господарить наша кранкасса? In: *Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской*, рочник XI (1934), мартъ-май, число 3-5, с. 80-83.

³⁵⁸ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1931, inv. č. 447, sign. 2605. Dekanské a vizitačné zápisnice, stanovisko biskupa Bláhu k spievaniu štátnej hymny v kostole.

³⁵⁹ ІЛЬНИЦКИЙ, А. Новы купельны дома священнической кассы хворыхъ. In: *Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской и Пряшевской*, рочник VIII (1931), августъ-септ., число 8-9, с. 200-201.

³⁶⁰ Взносы до кранкассы священниковъ. In: *Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской и Пряшевской*, рочник VIII (1931), май, число 5, с. 149-150.

існувала за класичним соціальним принципом: сплачують усі – оздоровлюються потребуючі. Таким чином, на практиці виконувалися євангелічні імперативи про допомогу і любов до ближнього, без яких Церква існувати не може.

У 1932 р. існує інформація про вибори до управлінських структур лікарняної каси в Прерові, котрі мають відбутися 25 листопада 1932 р. Із 60 членів Мукачівську єпархію повинні представляти 9 осіб, а Пряшівську – 6. Тут же перераховувалися 9 претендентів Мукачівської єпархії на чолі з каноніком Олександром Ільницьким³⁶¹. Про пряшівських членів каси інформація відсутня. Треба відзначити важливість спільного демократичного управління Преровською касою усіма католицькими єпархіями, визначаючи кількісне представництво, швидше за все, залежно від чисельності духовенства різних єпархій.

За 1938 р. в Архиепископському Греко-Католицькому архіві в Пряшеві існує ціла справа про діяльність лікарняної каси в Прерові. Загалом у цій справі йшла мова про створення власної лікарняної каси в рамках Пряшівської єпархії. Зокрема інформацію в Пряшівську єпархію відіслав монсеньйор Емерик Седлак, член наглядової комісії від Пряшева, прийняту до уваги Пряшівським єпархіальним правлінням 17 листопада 1938 р. Мова йшла про створення окремої лікарської каси на Словаччині, але існувало застереження, що в бідному регіоні з малою кількістю членів така каса не могла би функціонувати прибутково. Так, станом на 30 вересня 1938 р. членами лікарняної каси були 6 783 особи, але враховуючи і членів сімей. На Словаччину і Підкарпатську Русь припадало 2280 членів. Але якщо вирахувати з цього числа інші єпархії, то втрачається 1101 член (Лише Мукачево представляє 461 член лікарняної каси). Таким чином, як зазначалося у звіті, ідея утворення лікарняної каси мала небагато перспектив, оскільки більша кількість членів лікарняної каси з інших єпархій дозволяла оперувати більшим капіталом і відповідно оздоровлювати духовенство та їх сім'ї, а постійні недоплатки в умовах бідності краю могли в перспективі призвести до

³⁶¹ Выборы до преровской свящ. кранкасы священнической. In: *Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархii Мукачевской и Пряшевской*, рочник IX (1932), нов.-дец., число 11-12, с. 331-333.

банкрутства каси³⁶². Таким чином, ідея самостійної лікарняної каси на Словаччині залишилася в проекті.

Загалом, за стислим звітом 30 вересня 1938 р. каса в Прерові обслуговувала 16 єпископств, серед яких і Пряшівське та Мукачівське. Цікаво, що з Пряшівської єпархії представлено 226 членів (з яких 2 угорці, 7 словаків і 217 русинів), а з Мукачівської – 461 (з яких 12 угорців, 37 словаків і 422 русини). Найбільшими дарувателями і благодійниками священичої лікарняної каси за 1924-1937 рр. були: Архієпископ Кромериж – 399 400 к. ч., монсеньйор Куча з Опави – 151 997 к. ч., Анна Кашпарова із Шпікіце – 64 952 к. ч., Ян Віглядал із Швабеніце – 55 600 к. ч., Папа Пій XI – 35 515 к.ч. Загальна сума дарувань – 1 121 044 к.ч.³⁶³. З цього зрозуміло, що існування соціальної лікарняної каси у Прерові підтримувалося окремими дарунками благодійників, що, напевно і дозволяло розширювати оздоровчу базу, купляючи нові санаторії.

Таким чином, лікарняна каса допомагала оздоровлювати духівників, вчителів, адже для належного виконання своєї роботи людина повинна дбати і про свій фізичний стан, а тому це були природні соціальні потреби, вирішення яких позитивно впливало на функціонування священичої спільноти та учительської корпорації.

Таким чином, єпархія дбала і безпосередньо про здоров'я священиків. Існувала священича лікувальна каса в Прерові, де з обидвох єпархій оздоровлювалися священики – то були санаторії в Карлових Варах, Лугачовицях і Піштянах. О. Олександр Ільницький пише про чудові умови, їжу, окремі ванни і т.д. О. Ільницький подає аналіз діяльності господарювання медичної священичої каси, за підсумками засідання, що відбулося в Прерові 18-19 квітня 1934 р. Понад 20% витрат цього закладу припадало на Мукачівську єпархію, половина суми – це оздоровлення сімей священиків. Натомість, кожен священик заплатив вдвічі менше ніж отримав³⁶⁴.

Існує прохання до священиків платити в медичну касу і вступати до неї з причини того, що заключили контракт з Мукачівською лікарнею, де безкоштовно обслуговується

³⁶² AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1938, inv. č. 454, sign. 4643. Možnosti utvorenia samostatnej slovenskej kňazskej nemocenskej pokladne.

³⁶³ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1938, inv. č. 454, sign. 4643. Možnosti utvorenia samostatnej slovenskej kňazskej nemocenskej pokladne.

³⁶⁴ Як господарить наша кранкасса? In: *Душпастьєрь. Урядовый и духовный органъ єпархіи Мукачевской*, рочник XI (1934), мартъ-май, число 3-5, с.80-83.

Мукачівська єпархія в разі страховки з хірургом Олександром Фединцем. Учителі шкіл і жінки священників так само автоматично платять ці страховки, і мають на це право, як і на обслуговування. Але були і прикрі моменти. Так, недоплатки до преровської каси були значними, із Мукачівської єпархії перераховувалося 14 осіб – священники, вдови чи їх жінки, вказувалися грошові борги³⁶⁵. Таким чином, єпархія намагалась забезпечити належне медичне обслуговування для власного духовенства.

Доля Лікарняної каси в Прерові була вирішена владою односторонньо, а тому єпископський собор підписав меморандум між словацькою владою в Братиславі, єпископськими зборами в Словаччині, та Його Ексцеленцією, монсеньйором Саверієм Ріттером, папським нунцієм, за яким каса вилучалася з-під впливу духовенства, відповідно до законів держави. Так само від 26 червня 1939 р. до держави переходили усі капітали і боржники в сумі 1 988 054, 20 к.ч. Тому єпископи висловили незадоволеність вилученням каси Протекторатом, яка довгий час дозволяла оздоровлювати духовенство³⁶⁶.

Отже, лікарняна каса в Прерові уможливлювала оздоровлюватися у комфортних санаторіях священникам та їх родинам, вдовам і навіть світським особам. Участь духовенства в касі на практиці дозволяла реалізувати опіку над ближнім, що в сучасному розумінні нагадувало добре організоване медичне страхування, котре на практиці дуже допомагало підтримувати духовенство та їх родини у належній фізичній формі, для виконання нелегких душпастирських обов'язків.

³⁶⁵ Недоплатки до Преровской Кранкасы. In: *Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской*, рочник XVI (1939), януарь-августъ, число 1-8, с.19-20.

³⁶⁶ AGAP, Bežná agenda, Spisy, rok. 1939, inv. č. 455, sign. 2850.

ВИСНОВКИ

Реалізація Соціальної науки Греко-Католицької Церкви в межах міжвоєнної Чехословаччини була досить різносторонньою не лише на теоретичному рівні (через реалізацію енциклік, пастирських листів, навчань духовенства), але ще більше в практичній площині.

Можна виділити два рівні реалізації соціальних проектів Греко-Католицької Церкви в Чехословаччині: 1) мікрорівень – в межах єпархій – функціонування сиротинців та інтернатів, діяльність єпархіальних фондів, здійснення превентивних соціальних заходів («Пасхальна акція» для подолання голоду; абстинентний рух для боротьби з алкоголізмом; участь духовенства у функціонуванні лікарняної каси в Прерові; 2) макрорівень – реалізація єпархіальними структурами спільно з державою виплат пенсій та допомог священикам, вдовам, сиротам, духівникам-пенсіонерам тощо. Тут же треба наголосити, що розподіл потребуючим державної допомоги здійснювалося на мікрорівні тобто єпархіальними структурами.

Ще однією важливою особливістю реалізації соціальних проектів було парафіальне духовенство та єпархіальні структури, котрі взаємодіяли в той час на дуже високому оперативному рівні. Це підтверджується чисельною діловодною документацією, котра перенасичена вирішенням соціальних проблем. Більше того, парохі, на відміну від урядових чиновників, краще володіли інформацією про проблеми бідних на кожному приході. Можна навіть стверджувати про функціонування парохів як державної бюрократії на місцях, позаяк парох інформував про бідних чи потребуючих декану, останній інформував єпархіальне правління, а єпархіальне духовенство здійснювало переписку та готувало подання до уряду про виплату допомоги для потребуючих на теренах Східної Словаччини та Підкарпатської Русі.

Отже, вся діяльність єпархій в часи Чехословаччини нагадувала добре злагоджений механізм, що забезпечував не лише духовні потреби своїх вірників і священиків, але і опікувався їх соціальним становищем. Насамперед потрібно підкреслити існування чітких механізмів інформування парохами єпархіального правління про соціальні проблеми вірників, котрі як правило були бідними і малоосвіченими. Єпископство виступало посередником між державою і потребуючими, справедливо

розділяючи урядові асигнування. З іншого боку греко-католицьке духовенство мало власні сім'ї, а тому для належного виконання своїх обов'язків духівник мав мати забезпечене життя для своєї родини. Тому існували різні фонди вдів, сиріт, священників-пенсіонерів тощо, котрі забезпечували потребуючих. Фактично можемо виділити два основні напрямки соціальних програм в єпархії – опіка над населенням та соціальна допомога для духовенства і їх сімей. Після призначення владики Павла Гойдича відновлено конгруу від держави, котру єпископство постійно старалося виасигнувати для своїх священників. Велику працю з молоддю проводив о. Василь Гопко. У цілому це був період успішного спільного вирішення соціальних проблем державою і Церквою.

Варто наголосити, що до Конкордату між Святою Столицею та Чехословацькою державою існували обмеження фінансування церковних структур, але вже після угоди активність держави у вирішенні соціальних проблем на сході Чехословаччини через єпархіальні структури Мукачівської та Пряшівської єпахій збільшувалася.

За владики Мукачівської єпархії Олександра Стойки спостерігається велика робота в здійсненні соціального пастирства. Владика започаткував Пасхальну Акцію, завданням якої було не лише нагодувати бідних в час Великодня, але й показати вірникам необхідність практично допомагати один одному. Великі кампанії проти вживання алкоголю, котрий був основною загрозою деградації і збідніння бідного населення Підкарпатської Русі, здійснювалися попередиником владики Олександра на владичому престолі Петром Гебеєм. У єпархіях загалом здійснювалася велика опікунська і виховна робота з молодим поколінням чернечими орденами василіан та сестер служебниць, внаслідок чого молоді люди отримували добрі перспективи здобути освіту й отримати моральне виховання.

Загалом, незважаючи на критику держави щодо обмеження діяльності Греко-католицької Церкви у міжвоєнну добу, Церква, за допомогою державних фінансів, забезпечувала справедливий розподіл коштів для потребуючих на місцях, опікувалася молоддю, духовенством та утримувала внутрішні соціальні фонди для священників і їх родин, здійснюючи при цьому активну соціальну пасторизацію.

БІБЛІОГРАФІЯ

Архіви

Державний архів Закарпатської області, Archív gréckokatolíckeho arcibiskupstva v Prešove, Štátny oblastný archív Košice, Štátny okresný archív Prešov.

Періодика

Альманах товариства «Тверезость», Душпастыр, Молодая Русь, Неделя, Подкарпатска Русь, Распоряжения епархіального правительства въ Пряшевѣ, Русское слово, Свобода, Урядны вѣсти, Церковь и Школа; Podkarpatoruská revue.

Статистика

Годичный отчетъ гр.-кат. русской реальной гимназіи въ Прешовѣ за учебный годъ 1936-37, 1937-38, 1938-39, 1939-40, 1940-41, 1941-42 1943-44.

Звідомлення гімназії чина ОО. Василіян в Ужгороді (з правом прилюдности) за шкільний рік 1937-38, 39 с.

Звѣдомлення руськое держ. Реальн. Гимн. и ее ровнорядных отделов ческих и мадярское VIII кл. в Ужгороде за шк. рок 1926-27, 78 с.

Звѣт гр.-кат учит. семінаріє двѣчат и горожанки в Ужгороде 1930-1931 pp.

Шематизм греко-катол. руського духовенства епархій: Мукачевское, Пряшевское и Америцкое з додатком адресара епархій: Крижевацкое, Мадярское и Румунское. Ужгород : Виктория, 1924, 35 с.

KARVAŠ, A. (ed.): *Hospodárska štatistika Slovenska*. Bratislava : Slovenská kníhtlačiareň v Bratislave, 1928, s. 33, 56, 58.

Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioeceseos Fragopolitanae (Presov — Prjasev) pro anno Domini 1938. Fragopoli : Typis Typographiae ad S. Nicolaum, 1938, 179 s.

Монографії

БЛОК, М.: *Апология истории или ремесло историка*. Москва: Издательство «Наука», 1973., 232 с.

БОНДАРЧУК, П.: *Релігійна свідомість віруючих УРСР (1940–1980-і роки): повсякденні прояви, трансформації*, Київ: Інститут історії України НАН України, 2012, 322 с. ISBN 978-966-02-6684-1.

ГЕНТОШ, Л. *Ватикан і виклики модерності. Східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт у Галичині*. Львів, ВНТЛ-КЛАСИКА, 2006., 456 с. ISBN 966-8849-29-9.

ГИДДЕНС, Э.: *Социология*. Москва: Едиториал УРСС, 2005, 632 с., с. 551. ISBN 5-354-01093-4.

ЖУРНЕ, Ш.: *Христианские требования в политике*. Киев: Дух и Литера, 1998, 465 с. ISBN 5-94701-041-1.

ЗАЙЦЕВ, О. – БЕГЕН, О. – СТЕФАНІВ, В. (eds.): *Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український національний рух у Галичині (1920-30-ті роки)*. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2011, 384 с., іл. ISBN 978-966-8197-77-2.

ЛИПСЕТ, М. : *Политический человек. Социальные основания политики*. Москва : Мысль, 2016, 612 с. ISBN 978-5-244-01177-7.

МАРИТЕН, Ж.: *Человек и государство*. Москва : Идея-Пресс, 2000, 196 с. ISBN 5-7333-0033-7.

Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 pp.): Колективна монографія / С. В. Кульчицький. Ed. В 2 ч., ч 1. Київ : Інститут історії України НАН України, 2009, 445 с.

- Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія / С. В. Кульчицький. Ed. в 2 ч., ч 2. К.: Інститут історії України НАН України, 2010, 382 с.
- НЕДУНГАТТ, Дж.: Путівник по Східному кодексу. Коментар до Кодексу Канонів Східних Церков, т. І. Львів : Свічадо, 2008. ISBN 978-966-395-147-8
- ПЕКАР, А., ЧСВВ. Нариси історії церкви Закарпаття, т. 1. Рим – Львів : Місіонер, 1997, 232 с. (Єпархічне оформлення). ISBN 966-7086-26-7
- ПЕКАР, А. ЧСВВ. Нариси історії церкви Закарпаття, т. 2. Рим – Львів : Місіонер, 1997, 492 с. (Внутрішня історія). ISBN 966-7086-26-7
- ШЛИХТА, Н. Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х - початок 1970-хрр. Харків : АКТА, 2011, 468 с. ISBN 9668917421.
- BIRČAK, J. (ed.): *Slovo episkopa Gojdiča. Výber z publikovaného dedičstva blahoslaveného biskupa Pavla Gojdiča*. Prešov : Lana, 2004, 264 s. ISBN 809690535.
- Dokumenty sociálnej náuky Cirkvi*. Trnava : Spolok sväteho Vojtecha, 2007, 597 s.
- BORZA, Peter: *Blahoslavený Vasil' Hopko prešovský pomocný biskup (1904 – 1976): vydané pri príležitosti 100. výročia narodenia blahoslaveného biskupa a mučeníka Vasil'a Hopka*. Prešov : Petra, 2003, s. 7 – 8. ISBN 80-89007-40-6.
- CORANIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918 – 1939*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, 415 s. ISBN 978-80-555-1032-3.
- CORANIČ, J.: *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku*. České Budějovice 2014, 526 s. ISBN 978-80-86074-30-6.
- J. E. Pavel Gojdič ČSVV *jepiskop Prjaševskij. K jeho dvadcaťročnomu jubileju so dňa jep. Posviatačenia (1927 – 1947)*. Prjašev, 1947, 157 s.
- DANCÁK, F.: *Da vsi jedino budut. Aby vsetci jedno boli*. Prešov : Nabozenke vydavateľstvo PETRA 2002, 120 s. ISBN 80-89007-23-6.
- DLUGOŠ, František: *Sociálna náuka Cirkvi a papež Lev XIII*. Ružomberok : VERBUM, 2011, 100 s. ISBN 978-80-8084-716-6.
- GERKA, M.: *Sociálna služba v Cirkvi. Sol' zeme*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 2007, 107 s. ISBN 978-80-8068-639-0.
- MARITAIN J. *Antimoderne*. Paris: Editions de la revue des Jeunes, 1922., 268 p.
- MORDEL, S.: *Sociálna náuka Cirkvi. Propedeutika*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta, 2008, 232 s. ISBN 978-80-8068-757-1.
- POTAŠ, M.: *Dar Lásky. Spomienky na biskupa Pavla Gojdiča, OSBM*. Prešov, 1999, 356 s. ISBN 80-88717-36-1.
- SALATŇAY, M.: *Sociálne Encykliky*. Bratislava : Združenie katolíckych robotníkov, 1981, 161 s.
- SPIACCI, R. : *Sociálny kódex Cirkvi*. Trnava : Dobrá kniha, 2000, 236 s. ISBN 80-7141-304-6.
- ŠTURÁK, P.: *Otec biskup Pavol Gojdič (1888-1960)*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 1997, s. ISBN: 80-7165-085-4.
- ŠTURAK, P.: *Pavol Peter Gojdič OSBM – prešovský gréckokatolícky biskup (1926 – 1960)*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta, 2013, 127 s. ISBN 978-80-555-0903-7.
- ŠVORC, P.: *Zakliata krajina (Podkarpatská Rus 1918 – 1946)*. Prešov : Universum, 1996, s. 4. ISBN 80-967001-6-2.
- UHÁĽ, Martin: *Kritéria spravodlivej mzdy v sociálnej náuke Cirkvi*. Košice : TypoPress, 2007, 152 s. ISBN: 80-89089-49-6.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Адамкович, Марія 90
Адамкович, Феодосія 90
Алексюк, Ірина 54,65,66
Баб'як, Елія 70
Бачинська, Ірма 86
Бачинська, Пауліна 86
Белович, Євгеній 57
Бенедикт XV 11
Бенеш, Едвард 13
Бігарій, Емануїл 70,92
Бігарій, Олексій 72
Бобак, Георгій 74
Бойчик, Роман 56
Бокшай, Еміліан 75
Борза, Петер 4,73
Ближнюк, Теонія 67
Блок, Марк 6,7,8
Бубніч, Міхал 75
Булик, Петро 59
Бунганич, Григорій 82
Бучко, Іван 34
Бучкова, Марія 45
Валій, Іоан 59
Віглядал, Ян 102
Волошин, Августин 7,8,52,53,54,55
Волошин, Євдокія 66,67
Гаджега, Василь 94
Гаспарі, П'єтро 13
Гебей, Петро
17,20,42,55,59,77,92,93,94,105
Гентош, Ліліана 12
Гідденс, Ентоні 13,37
Гішчак, Андрея 70
Глінка, Андрей 13
Годованська, Кріскетія 67,70
Гойдич, Павло
15,17,24,26,42,43,44,45,46,47,56,59,60,62
,65,66,67,70,71,72,74,86,87,98,105
Гойдич, Стефан 65
Голиш, Костянтин 56
Гопко, Василь
5,27,28,30,31,32,70,72,73,105
Гуменюк, Магдалина 54,55,59
Гус, Ян 12,13
Гучко, Ладіслав 65
Гучко, Панкратій 58
Дерер, Іван 23
Джуджар, Амброзія 55
Дойтсак, Євген 65
Добок, Євгеній 61
Добрянський, Корнилій 74
Дубайова, Анна 70
Духнович, Олександр 62
Дюлай, Йосиф 62,75
Еган, Едмунд 51
Животко, Аркадій 17
Журне, Шарль 32,33
Закушній, Зузанна 44
Зіма, Андрей 74,82
Іванчо, Герарда 66
Ількович, Іларія 85
Ільницький, Олександр
8,14,17,78,100,101,102
Калинець, Мирон 58
Карваш, Імріх 97
Капішанська, Анна 86
Капішанський, Ярослав 87,97
Кассурда, Іван 84
Кашпарова, Анна 102
Келлій, Олексій 46,84
Келлій, Єлена 99
Кізак, Міхал 65
Кіраль, Стефан 49
Ковч, Сергій 43
Кокинчак, Іоан 82
Команицький, Антоній 97
Коротнок, Іоан 46,86
Котович, Петро 58
Кралицький, Мефодій 56
Креєр, Мікулаш 98
Крет, Нікодим 74
Кухарик, Василія 70
Лаврюк, Методія 66
Ладжинський, Микола 65
Ларь, Василь 71,92
Лев XIII 11,25,45,77
Ліпсет, Мартін 14,36
Лозан, Полікарп 58
Луазі, Альфред 12
Магерль, Міхаель 22
Малицький, Ієронім 56,58
Манкович, Іриней 83
Марітен, Жак 33,34,35
Мартинець, Йосиф 58
Мартяк, Гавриїл 66,67
Мелеш, Юлія 53
Міхаліч, Віктор 44
Мітровка, Ісайя 70

Мидлик, Георгій 46, 85
 Миськів, Христофора 73
 Михалецька, Митрофана 67,70
 Мовчан, Йосиф 65
 Молчан, Михайл 82
 Молчан, Стефан 83
 Мордель, Штефан 10
 Мотринець, Бартоломей 56
 Мразкова, Емма 87
 Нагай, Андрій 65
 Наряді, Діонісій 17,60,61,86
 Нечас, Ярослав 81
 Павлович, Олександр 62
 Пап, Антоній 57
 Петрашевич, Корнелія 86
 Петрашовський, Лев 71
 Пій X 12
 Пій XI
 10,11,13,14,15,16,45,67,76,77,78,102
 Поганьова, Анна 54,55
 Попович, Дмитро 95
 Поташ, Маріан 43,70,74
 Пришляк, Теодор 97
 Ріттер, Саверій, 103
 Ройкович, Феодор 8,63,69,75,90
 Рога, Йосафат 58
 Рокіцкі, Марія 88
 Руссак, Микола 17,40,41,60,65,71,82
 Руссак, Павел 40
 Сабодош, Міхаел 65,74
 Сабол, Севаст'ян 58
 Седлак, Емерик 74,101
 Сідлар, Юстина 70
 Скиба, Теофан 56,57
 Скунець, Петро 51

Смандрай, Симеон 75
 Сп'яцці, Раймондо 10,15
 Станкай, Юлій 53
 Станканинець, Мар'ян 58
 Стойка, Олександр
 17,26,49,76,77,80,81,96,105
 Сухий, Емілій 69,71,88
 Такач, Василь 53
 Татарова, Габріела 70
 Торонська, Анна 86
 Туркиняк, Костянтин 82
 Феделеш, Кирило 93,95,96,99
 Федина, Філарета 66,70
 Фединець, Василь 50
 Фединець, Олександр 103
 Фірцак, Юлій 51
 Франциск 5
 Хіра, Олександр 98
 Хома, Тереза 55
 Ценкнерова, Агнета 65
 Цораніч, Ярослав 4
 Чабінякова, Марія 86,
 Чісарик, Олександр 83,
 Чісарик, Віктор 84
 Чичура, Августин 72
 Шанда, Адальберт 22
 Шворц, Петер 5
 Шептицький, Андрій 35,95
 Шерегій, Юрій Августин 72
 Шпіра, Хаїм 52
 Шудих, Адальберт 45
 Штефуца, Михайло 72
 Штурак, Петер 4,59,67
 Яніцкі, Іриней 84

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
I. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	10
1.1. Зародження соціальної доктрини Католицької Церкви і папа Пій XI. .	10
1.2. Соціальні ідеї Церкви у пастирських листах єпископів	16
1.3. Соціальні ідеї Церкви в інтерпретації о. Василя Гопка	27
1.4. «Dramatis personae» – основні категорії дослідження	32
II. СИРОТИНЦІ ТА ОПІКУНСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ	40
2.1. Бідність на теренах східних країв Чехословаччини і греко-католицьке духовенство	40
2.2. Василіанські сиротинці та інтернати на теренах Мукачівської єпархії	53
2.3. Алуменії та сиротинці чернецтва в Пряшівській єпархії	59
2.4. Підтримка молоді як майбутнього Церкви, суспільства і держави	71
III. СОЦІАЛЬНІ ПРОЕКТИ ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЯ ЦЕРКВОЮ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ.	76
3.1. «Пасхальна акція» на теренах Мукачівської єпархії	76
3.2. Діяльність соціальних єпархіальних фондів на теренах Пряшівської єпархії	82
3.3. Соціальні проблеми алкоголізму і участь греко-католицького духовенства в абстинентному русі	92
3.4. Лікарняна каса в Прерові та інші соціальні заходи Греко-Католицької Церкви	99
ВИСНОВКИ	104
БІБЛІОГРАФІЯ.....	106
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК.....	108

OBSAH

Úvod.....	5
I. Metodológia výskumu	10
1.1.Vznik sociálnej doktríny Cirkvi a pápež Pius XI.	10
1.2. Sociálne ideí Cirkvi v pastierskych listoch biskupov	16
1.3. Sociálne myšlienky Cirkvi v interpretácii o. Vasil'a Hopka	27
1.4. Hlavné kategórie výskumu	32
II. Sirotince a starostlivosť Gréckokatolíckej cirkvi o mládež.....	40
2.1. Chudoba na území východného Československa a gréckokatolícke duchovenstvo.....	40
2.2. Baziliánske sirotince na území Mukačevského biskupstva.....	53
2.3. Alumneá a rehoľné sirotince v Prešovskom biskupstve	59
2.4. Práca s mládežou ako budúcnosť Cirkvi, spoločnosti a štátu.	71
III. Sociálne projekty Cirkvi a ich realizácia v Československu	76
3.1. „Paschálna akcia“ v Mukačevskom biskupstve	76
3.2. Fungovanie biskupských sociálnych fondov v Prešovskom biskupstve.....	82
3.3. Sociálne problémy alkoholizmu a účasť gréckokatolíckeho duchovenstva v abstinentskom hnutí.....	92
3.4. Nemocničná pokladňa v Prešove a iné sociálne projekty Gréckokatolíckej cirkvi.	99
Záver.....	104
Menný register	108

